

HISTORISK TIDSKRIFT

för Finland

Alexander I:s kolossalbyst

Konstutställningsutbytet mellan Finland och Tyskland
på 1930-talet

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jens Grandell • Fil.dr Jennica Thylin-Klaus

Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

John Strömberg (ordförande) • Anders Ahlbäck • Annette Forsén

Johanna Ilmakunnas • Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén

Jani Marjanen • Henrik Meinander • Eljas Orrman • Henrika Tandefelt

Nils Erik Villstrand • Holger Weiss • Charlotta Wolff

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916

*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn

Institutionen för filosofi, historia, kultur-
och konstforskning

Pb 59 (Unionsgatan 38 A)

00014 Helsingfors universitet

Telefon 040-563 1492

E-post: michaela.brann@kolumbus.fi

Redaktionens kontaktuppgifter:

lars-folke.landgren@helsinki.fi

jens.grandell@sls.fi

jennica.thylin-klaus@sls.fi

Telefon +3589 191 22997 (Lars-Folke Landgrén)

Historisk Tidskrift för Finland

trycks med bidrag av

Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland

Alexander I:s kolossalbyst

Från lojalism via avrussificering till rehabilitering

Ännu i april 2013 stod kolossalbysten av Alexander I (1814) till synes fastrotad invid Nationalbiblioteket i Helsingfors (Bild 1) – i dag gapar platsen tom. För den som inte känner till Alexanderbystens historia kan denna omplacering te sig anmärkningsvärd: minnesmärken och monument är i allmänhet inte mobila. Faktum är att bysten under sin 200 år långa historia varit allt annat än stillastående och att placeringen invid biblioteket var den femte i ordningen. Ursprungligen stod bysten i Akademihuset i Åbo och har sedan dess varit uppställd på olika platser i Helsingfors: universitetets solennitets-sal, konsistoriets sessionssal, Nationalmuseets lilla innergård, invid

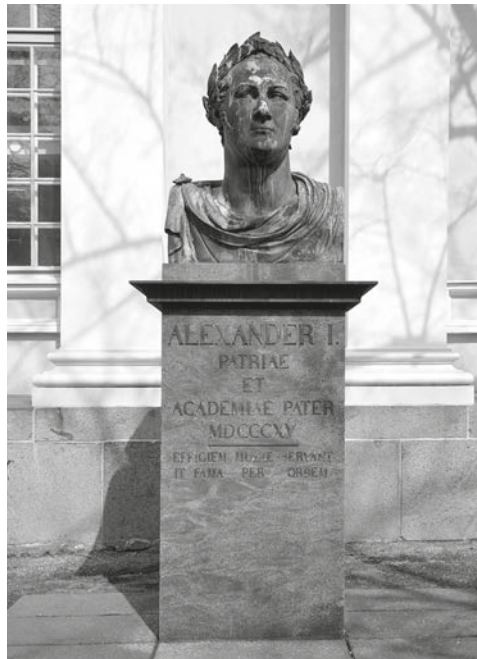

Bild 1. Alexanderbysten invid Nationalbibliotekets södra vägg fotograferad 2013. Här stod bysten 1957–2013. Foto: Lars Berggren (2013).

Nationalbiblioteket och numera tillfälligt i Helsingfors universitetsmuseum Arppeanum. Bysten står antagligen åter inför en omplacering – diskussionen om platsen pågår i skrivande stund fortfarande.

I föreliggande uppsats granskas Alexanderbystens symboliska funktion i relation till förändringar i den politiska situationen. Undersökningsperioden sträcker sig från bystens tillkomst till i dag och omfattar nästan 200 år. Utgångspunkten är att bystens symboliska funktion endast kan förstås och förklaras som en ständigt pågående *process*. Syftet är att visa hur Alexanderbystens symboliska funktion förändrats i takt med skiftande politiska konjunkurer. Genom en detaljgranskning av handlingarna i ärendet rekonstrueras bystens historia och orsakerna till omplaceringarna identifieras. Vidare klarlägger jag hur omplaceringarna inverkat på bystens funktion. Jag granskar källmaterialet såväl historiografiskt som källkritiskt och ikonografiskt. För att de olika omplaceringarna ska kunna relateras till växlingarna i den politiska situationen har framställningen disponerats kronologiskt.

Primärmaterialet består av ett brett arkivmaterial. Den viktigaste samlingen är Helsingfors universitets centralarkiv, som innehåller handlingar rörande Helsingfors universitet och dess föregångare, Kungliga Akademin i Åbo och Kejsarliga Alexanders-Universitetet. Gällande Alexanderbysten består innehållet främst av mötesprotokoll, utredningar, yttranden samt korrespondens i ärendet. En annan viktig källa är den finländska tidningspressen. Under självständighetstidens första decennier gav Alexanderbystens placering i Helsingfors universitet upphov till en polemik som blossade upp vid flera tillfällen. De finskspråkiga studenterna deltog i diskussionen bl.a. genom sitt språkrör *Ylioppilaslehti*, en viktig källa när det gäller attityder till minnesmärken och monument från den autonoma tiden.

I denna uppsats granskar jag Alexanderbysten under tre faser: 1) bystens ursprungliga funktion och kontext i storfurstendömet Finland, 2) självständighetstidens första decennier och avrussificeringen, och 3) bystens återaktualisering och rehabilitering i det efterkrigstida Finland.

Under sin 200 år långa historia har Alexanderbysten ständigt aktualiserats, och till skillnad från många andra 1800-talsmonument är Alexanderbysten fortfarande aktuell. Varför har bysten omplacerats? Har dess betydelse förändrats under olika tider? För att kunna besvara frågorna är det nödvändigt att rekonstruera bystens historia. För den

fortsatta framställningen är det viktigt att klargöra bakgrunden till att akademien lät beställa Alexanderbysten – något som i sin tur fordrar en kort översikt över Akademihusbygget i början av 1800-talet.

Akademihuset anpassas till det nya politiska läget

Planerandet och byggandet av det nya Akademihuset i Åbo inleddes då Finland ännu var en del av Sverige. Grundstenen lades av Gustav IV Adolf, men byggnaden färdigställdes med de anslag som beviljades av Alexander I.¹ Om dennes bidrag till Akademihusbygget skriver biskop Jacob Tengström att det skulle resultera i en nybyggnad ”som i anseende till dess så yttre utseende, som dess inre sammansättning och decorationer, länge skall uppfylla Academiens behof, och tillfredsställa både dess och Nationens önskningsar.”²

När Finland efter 1808–1809 års krig blev ett autonomt storfurstendöme under den ryske kejsaren måste det ännu ofullbordade Akademihuset anpassas till det nya politiska läget. Därför kan det med rätta karaktäriseras som ”ett monument över ett brytningsskede i Finlands historia”.³ Följande modifikationer kommer här att granskas närmare: 1) bysten i solennitetssalen, 2) fasadinskriftionerna och 3) solennitetssalens reliefprogram.

Det första förslaget till Akademihusets inskriptioner utarbetades av professorn i vältalighet Johan Fredrik Wallenius och godkändes av konsistoriet i augusti 1807. Samtidigt godkändes ett reliefprogram illustrerande ”Upplysningens och wettenskapernas fortgång i Finland”, uppgjort av Frans Michael Franzén, professor i historia och praktisk filosofi.⁴

Förutom inskriptionerna i de båda tympanonfälten innefattade Wallenius förslag även inskriptionen ”Å Piedestalen af Konungens Buste i Stora Solennitets Rummet”.⁵ Samma år hade Gustav IV Adolf samtyckt till att hans byst skulle uppställas i Akademihusets solen-

1. Carl Jacob Gardberg, 'Byggnadskonst och miljö', *Konsten i Finland. Från medeltid till nutid* (Helsingfors 1990 [1978]), s. 118.
2. Underrättelser om den Academiska Nybyggnaden i Åbo 1801–1815, börjad år 1801 och fullbordad 1815 antecknade af Jac. Tengström, s. 28–29, H.I.12a, Tengström-Laguska samlingen, Handskriftssamlingarna, Nationalbiblioteket (NB), Helsingfors.
3. Gardberg, 'Byggnadskonst och miljö', s. 118.
4. Kons. protokoll 13.8.1807 § 16, Ca 104, Akademien i Åbo arkiv, Helsingfors universitetets centralarkiv (HUC), Helsingfors.
5. Kons. protokoll 13.8.1807 § 16.

nitetssal.⁶ Wallenius förslag till inskription var följande: APOLLINI SUO / CAMENAE ABOENSES (Av de aboensiska muserna till den egna Apollon).⁷ Samtliga förslag sändes till Kungliga Vitterhetsakademien för granskning men förkastades av orsaker som saknar relevans i detta sammanhang.⁸ För Vitterhetsakademiens del var ärendet dock slutbehandlat; efter fredsslutet 1809 var Akademihuset inte längre en svensk angelägenhet.

Bystanskaftningen anpassades snabbt till det nya politiska läget. Akademien hade redan hösten 1808 sänt rektor Gabriel Haartman till Petersburg för att tillsammans med den finländska deputationen hylla Alexander som en stor och upplyst härskare, ”le Prince de l’humanité”.⁹ Under sitt besök i Åbo i april 1809 hyllades han av akademien och borgerskapet; intåget i staden skedde genom en äreport som borgerskapet låtit resa.¹⁰ Under besöket godkände Alexander också rektor Erik Haartmans anhållan om att få uppställa en byst av honom i solennitetssalen.¹¹

I förslaget från 1807 löd huvudfasadens inskription: AURAIICIS MUSIS GUSTAVI IV ADOLPHI MUNIFICENTIA (Till Auras musser genom Gustav IV Adolfs frikostighet).¹² Den omarbetades till en inskription utan namn och löd vid invigningen: FENNICIS MUSIS MUNIFICENTIA AUGUSTORUM (Till de finländska muserna genom härskarnas frikostighet).¹³ Den avlägsnades senare i samband med att Akademihuset förlorade sin universitetsstatus. Södra fasadens inskription var okontroversiell och krävde ingen modifikation.¹⁴

6. Carl von Bonsdorff, *Åbo akademi och dess män. 1808–1828*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk (Helsingfors 1912), s. 70.

7. Kons. protokoll 13.8.1807 § 16, Ca 104, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.

8. Se Allan Ellenius, ’Nyklassiskt och nationellt. Kring Cainbergs reliefer i Åbo forna Akademihus’, *Åbo stads historiska museum. Årsskrift 34–35. 1970–1971* (Åbo 1971).

9. Matti Klinge, *Finlands historia 3. Kejsartiden* (Esbo 1996), s. 21.

10. *Åbo Tidning* 5.4.1809.

11. von Bonsdorff, *Åbo akademi och dess män. 1808–1828*, s. 70.

12. Kons. protokoll 13.8.1807 § 16.

13. Se Svante Dahlström, ’Fasadinskrptionerna å den forna Åbo Akademis nybyggnad’, *Särtryck ur skrifter utgivna av historiska samfundet i Åbo I* (Åbo 1942).

14. Lars Berggren & Annette Landen, ’Gamla Akademihuset – Solennitetssalen’, *Akademiska gårdar. Arkitekturer och miljöer kring Åbo Akademi. Del II. Katalog*, preliminärt manuskript, Konstvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi.

Den nya politiska situationen gav även skäl att revidera solennitetssalens reliefprogram från 1807. Franzén var inte längre anställd vid akademien och uppdraget gick till Wallenius.¹⁵ Efter modifiering godkändes det slutliga reliefprogrammet 1813. Temat var detsamma som tidigare, d.v.s. ”Upplýsningens och wettenskapernas fortgång i Finland” – nu med tillägget – ”samt de grundelser som gjort epoker i deras Historia”. Motiven ordnades enligt följande: ”Den hedniska culturen”, ”Christendomens införande”, ”Reformationen”, ”Åbo Academies inrättning och förseende med privilegier”, ”Det nya Academie husets grundläggning 1802”, och ”Alexander I besöker Åbo Academie”.¹⁶

Enligt reliefprogrammet från 1807 skulle det femte motivet ha skildrat ”Gustaf III:s tidehvarf”:

Gustaf III. lemnar Finland efter slutad fred 1790. Han seglar af från Åbo Slott på ett fartyg som bär både segerens och fredens tecken. Svensksund läses på en Canon, wid hwilken Konungen står, och Wärälä på en pappersrulle i hans hand. Nymphen Aura mäter fartyget, likasom hejdande dess fart, och pekar åt ett berg midt emot, der man ser Sänggudinnorna stiga upp den ena efter den andre. Alla synas kasta en saknande blick efter den bortfarande Konungen. Tre som hunnit framför de öfriga främst på höjden vid stranden, sträcka efter honom en Lyra och en Lagerkrans.¹⁷

Detta slopades i samband med revideringen av reliefprogrammet och en ny scen föreställande ”Alexander I besöker Åbo Academie” infördes:

Upplýsningens wän och frikostige Befordrare Alexander I. inträder under costum af Apollo Musagetes uti en af Academiens större Salar, och mötes närwid ingången af Christina som i costum af Minerva för honom presenterar Auras Sång Gudinnor. Begge Hufwudpersonernas bilder böra wara werkliga portraiter. På wäggen midt emot synes fyra medailloner, med Religionens, Rättwisans, Läkarekonstens och Philosophiens sinnebilder: ett altare med sin offerlåga; en wågskål i jernwig; en Aesculapii staf; en himmelsglob. Hwid ena sidan förekomma gruppen af ynglingar (studerande) som helsa sin nya Beherskare.¹⁸

I samband med revideringen skedde en förskjutning i reliefprogrammet: den planerade sjätte reliefen med Akademihusets grundläggning blev den femte i ordningen, och en scen med Alexander I:s besök i akademien tillkom. På så sätt bevarades den kronologiska ordningen.

15. Kons. protokoll 11.12.1812 § 4, Ca 110, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.

16. Kons. protokoll 13.7.1813 § 4, Ca 112, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.

17. Kons. protokoll 13.8.1807 § 16, Ca 104, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.

18. Kons. protokoll 13.7.1813 § 4.

Den av Ivan Martos i Sankt Petersburg utförda Alexanderbysten har tidigare ansetts vara en gåva av Alexander I:s maka kejsarinnan Elisabeth.¹⁹ Denna uppfattning lever i viss mån kvar än i dag.²⁰ Påståendet att busten donerats till universitetet är med all sannolikhet felaktigt. Det finns nämligen ett flertal samtida handlingar som visar att akademien beställde och bekostade monumentet. I april 1814 skrev kansler Gustaf Mauritz Armfelt i Sankt Petersburg till konsistoriet:

Under sin vistelse härstädes, har Professoren och Riddaren Gabriel Bonsdorff, med den berömda Artisten, Stats Rådet och Riddaren Martos träffas öfverenskommelse om förfärdigande af Hans Majestät Kejsarens Buste uti Bronze af kolossal storlek, hvilken komme att ställas uti Stora Solennitets Rummet af Nya Academie Huset: hafvandes Stats Rådet Martos, för detta arbete [...] icke betingadt sig mera än 6800 Rubel Banco Assignationer.²¹

I april 1814 slöt akademien kontrakt med Martos om förfärdigande av en bronsbyst i kolossal storlek. Det överenskomna arvodet var 6 800 rubel och betalningen skulle ske i rater.²² På sommaren meddelade Armfelt att modellen till busten var färdig och uppmanade konsistoriet att betala en rat.²³ Att akademien beställt och bekostat busten bekräftas även av Tengström, som också noterat att den var ”väl och skickeligen bearbetad”.²⁴ Hösten 1814 ankom den till Åbo sjöledes och uppställdes följande sommar på sin inskriptionsförsedda granitpedestal i Akademihuset.²⁵

-
19. Bertel Hintze, *Helsingfors universitets porträttsamling. Beskrivande förteckning* (Helsingfors 1927), s. 3 och 5–6; Onni Okkonen, *Galleria Academica. Yliopistomiesten muotokuvia* (Helsinki 1961), s. 23–24.
 20. På Helsingfors konstmuseums hemsida kan man läsa att det ”berättas” att Alexanderbysten var kejsarinnans gåva till akademien, men att det är ”troligt” att den beställdes av akademien. <http://www.taidemuseo.hel.fi/svenska/veisto/veistossivu.html?id=12&sortby=statue> (11.3.2013).
 21. Armfelt till konsistoriet 7.4.1814, No 32, Eab 2, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.
 22. Kons. protokoll 6.5.1814 § 9, Ca 113, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.
 23. Kons. protokoll 14.7.1814 § 8, Ca 114, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.
 24. Underrättelser om den Academiska Nybyggnaden i Åbo 1801–1815, börjad år 1801 och fullbordad 1815 antecknade af Jac. Tengström, s. 53, H.I.12a, Tengström-Laguska samlingen, Handskriftssamlingarna, NB, Helsingfors.
 25. Underrättelser om den Academiska Nybyggnaden i Åbo 1801–1815, börjad år 1801 och fullbordad 1815 antecknade af Jac. Tengström, s. 53.

Alexanderbysten i Akademihuset

Pedestalens latinska inskription har professor Wallenius som upphovsman.²⁶ Han var ett självklart val för dylika uppdrag. Vid Alexander I:s besök i Åbo 1809 prisade Wallenius kejsaren i ett tal på latin, och 1814 höll han ett tal på svenska med anledning av det allmänna krigsslutet och Napoleons nederlag.²⁷ Inskriptionens lydelse och utformning diskuterades i konsistoriet.²⁸

I det här skedet var det tänkt att piedestalen skulle ha en inskription med ornamentala inslag. Arkitekten Carl Christoffer Gjörwell – som tydligen inte var särskilt bevandrad i rysk heraldik – föreslog att man skulle använda sig av Jupiters örn. Han föreslog även att inskriptionen skulle omges av en krans.²⁹ Heraldiskt var det naturligtvis otänkbart att framställa en rysk kejsare med någon annan örn än den ryska dubbelörnen, och konsistoriet ansåg också att man snarare borde använda sig av den.³⁰

Wallenius förslag godkändes av Armfelt, som kommenterade det på följande sätt:

Den af Herr Professoren Wallenius föreslagna, och nu af mig gillade, Inskription å ifrågavarande Piedestal, utmärker sig genom dess sinrikhet, men äger isynnerhet derigenom ett företräde, att den, genom sin sköna och behagfulla enkelhet samt okonstlade smak, så väl öfverensstämmer med den Monarks lynne och tankesätt, åt Hvilken detta monument är helgadt. Att anbringa ofvanberörde prydnad, vore således, enligt min tanke, att fråntaga monumentet detta värde, och att förglömma, det de minnesvårdar, som af Finlands Inbyggare ägnas åt älskade Regenter, icke bör utmärka sig genom någon pragt, utan snarare bära stämpel af nationens agtningsvärda enfald och okonstlade erkänsla äfvensom af landets torftigare tillgångar. Jag anser derföre, efter nogare öfvervägande, lika med hvad Herr Professoren Wallenius å Förslaget till Inskriptionen anmärkt, att endast ett tvärstreck bör dragas emellan årtalet och versen, i stället för den föreslagne prydnaden.³¹

26. Förslag till Inskriptioner, No 18, Eab 2, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.

27. Matti Klinge, *Professorer. 35 professorer under lika många årtionden vid Kungliga Akademien i Åbo, senare Kejsarliga Alexanders-Universitetet, numera Helsingfors Universitet* (Stockholm 1990), s. 114.

28. "Alexander I. / Patriae / et / Academiae / Pater / Årtal [MDCCCXIV eller MDCCCXV] / Nedom kransen. / Effigiem musae servant, it fama per orbem. Anmärkning. Om ingen örn och ingen krans blifver, drages blott ett tvärstreck mellan årtalet och versen." Förslag till Inskriptioner, No 18.

29. Kons. protokoll 9.2.1814 § 2, Ca 113, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors. Se Kalevi Pöykkö, 'Ivan Martosin Aleksanteri I:n rintakuva ja sen vaiheita', *Suomen museo* 1971 (Tapiola 1971), s. 112–116.

30. Armfelt till konsistoriet 7.2.1814, No 16, Eab 2, Akademien i Åbo arkiv, HUC, Helsingfors.

31. Armfelt till konsistoriet 7.2.1814.

Därmed kom den slutliga inskriptionen att lyda:

ALEXANDER I.
PATRIAE
ET
ACADEMIAE PATER
MDCCCXV
—
EFFIGIEM MUSAE SERVANT
IT FAMA PER ORBEM

I en fri svensk översättning lyder inskriptionen: Alexander I. Fäderneslandets och akademins fader 1815 – Muserna bevarar bilden, ryktet går över världen. Texten är avfattad på latin, som ansågs speciellt lämpat för budskap riktade till ”evigheten” och därför användes i ”monumentala” sammanhang. Även materialen har en symbolisk betydelse: brons och granit står för evigheten.

Bronsbysten är i övernaturlig storlek – ca 130 cm hög – och är ett bra exempel på ett nyklassicistiskt härskarporträtt. Alexander I framställs som romersk imperator, klädd *allantica* och lagerkranskrönt. Bysten uppställdes på sin piedestal i Akademihusets solennitetssal, centralt placerad i byggnadens mittaxel och utgörande anläggningens symboliska centrum.

Salen är utformad som en romersk basilika, vars kopplade joniska kolonner bär ett stuckornerat tunnvalv och avgränsar det breda mittskeppet från de smalare, likaledes tunnvalvda sidoskeppen (Bild 2). Lunettfönster i mittskeppsvalvets nedre del förser salen med dagsljus. Kolonnerna av polerad granit kröns av förgyllda joniska kapitäl. Vägarna är utförda i marmorimiterande stuck och i sidoväggarna finns infällda de tidigare nämnda reliefplattorna i gips.³²

Relieferna är kronologiskt ordnade så att de läses turvis på vardera sidoväggen. Från förhallen sett inleds narrationen till vänster med den hedniska kulturen, där Väinämöinen fungerar som centralfigur – mitt emot, på den andra sidoväggen, sitter en relief föreställande kristendomens införande på 1100-talet, med kung Erik den Helige och biskop Henrik som huvudpersoner. Mitt på vänstra sidans långvägg tar Gustav Vasa emot Mikael Agricolas finska översättning av Nya testamentet – och på den andra sidan finns drottning Kristina underteck-

32. Berggren & Landen, 'Gamla Akademihuset – Solennitetssalen'.

Bild 2. Interiörbild av solennitetssalen i det gamla Akademihuset i Åbo. Ursprungligen stod Alexanderbysten uppställd på sin inskriptionsförsedda piedestal på absidens podium. Foto: Carl Johan Schoultz, Åbo Akademis bildsamlingar.

nande Kungliga Akademiens stiftelseurkund 1640. Den femte reliefen illustrerar Akademihusets grundläggning, och på den sjätte och sista skildras Alexander I:s besök vid akademien 1809. Den kronologiska utvecklingslinjen kulminerade i Alexanderbysten på sin piedestal i absiden.

Framför Alexanderbysten stod en kateder i mahogny med förgylld dekor, ritad av Gjørwell och tillverkad i Stockholm 1814.³³ Uppställningen av Alexanderbysten och katedern var av symbolisk karaktär; motsvarande plats kunde i den romerska basilikan upptas av kejsarens bild och ett offeraltare, och i en kristen kyrka av altare och altartavla.

33. Berggren & Landen, 'Gamla Akademihuset – Solennitetssalen'.

Även reliefernas epokmotiv kan sägas spegla kristendomens lineära tidsuppfattning: från hedendom via kristnande till ett slags fullbordan i Alexanders tecken.

Från huvudfasadens ingång leddes besökaren längs med byggnadens centrala mittaxel. Via vestibulen, de rikt ornerade dörrarna och förhallen nådde man solennitetssalen, fortsatte sedan uppför mittgången allt närmare Alexanderbysten i mittaxeln. Ju längre in i byggnaden man kom, desto större skulle bysten upplevas. Slutligen var man tvungen att blicka uppåt för att se kejsaren.

Beträffande bystens placering skrev Tengström om ”den plats densamma nu innehar och för alla tillkommande tider i Finska Sånggudinnornas Tempel så rättvist skall innehafva”.³⁴ Han blev som bekant inte sannspådd – i samband med flyttningen av universitetet 1827 forslades bysten till Helsingfors, för att sedan uppställas i Kejsarliga Alexanders-Universitetet.

Alexanderbysten och Kejsarliga Alexanders-Universitetet

Den förra universitets- och hufvudstadens bittra afundsamhet mot dess omhulda de efterträdarinna hade nu särskilda anledningar att gifva sig luft. Gamla Åbo-bor skuros djupt i själen bland annat af att i den nya solennitetssalen få se icke blott den kolossala bysten af Alexander I och den praktfulla katedern flyttade hit från den förra solennitetssalen i Åbo, utan äfven de dyrbara dörrarna från samma sal borttröfvade, förda hit och tillskarfvade för att kunna användas i den nya. ”Icke ens dessa minnen har man unnat det gamla Åbo att behålla!” hörde jag i min närmaste omgivning mer än en gång framsuckas.³⁵

I juni 1832 invigdes universitetets nya huvudbyggnad i Helsingfors, vilket beskrevs i ovan citerade ord av tidningsmannen August Schauman. Trots att Schauman endast var fem år gammal då invigningen ägde rum – och antagligen återberättar något han fått höra i efterhand – speglar citatet en samtida uppfattning om universitetets flyttning. Det fanns en bitterhet över att det brandhärjade Åbo berövats sitt universitet, och att Akademihuset avskalats sina regalier, bland dem katedern, mahognydörrarna och Alexanderbysten.

34. Underrättelser om den Akademiska Nybyggnaden i Åbo 1801–1815, börjad år 1801 och fullbordad 1815 antecknade af Jac. Tengström, s. 53.

35. August Schauman, *Från sex årtionden i Finland. Upptecknade lefnadsminnen* (Helsingfors 1892), s. 37–38.

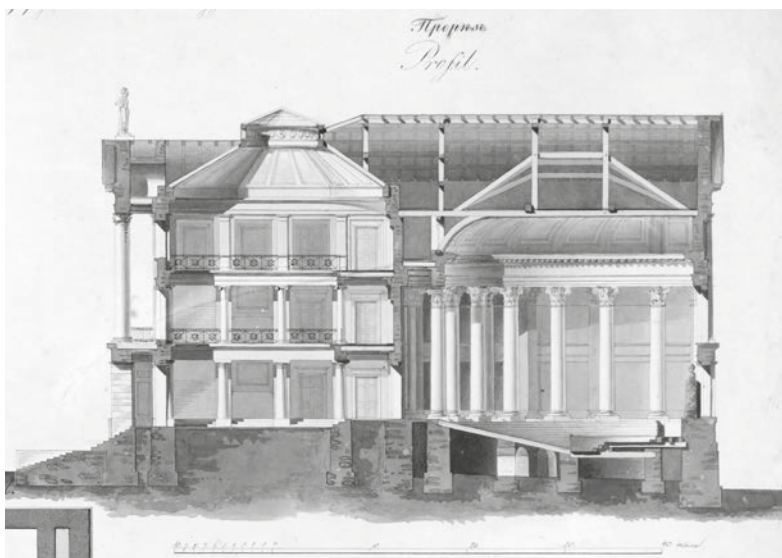

Bild 3. Detalj: tvärsnittsritning av universitetshuset i Helsingfors 1828. Ritningen visar att Alexanderbysten fanns med redan i planeringen av universitetshuset. Bild: Riksarkivet, Helsingfors.

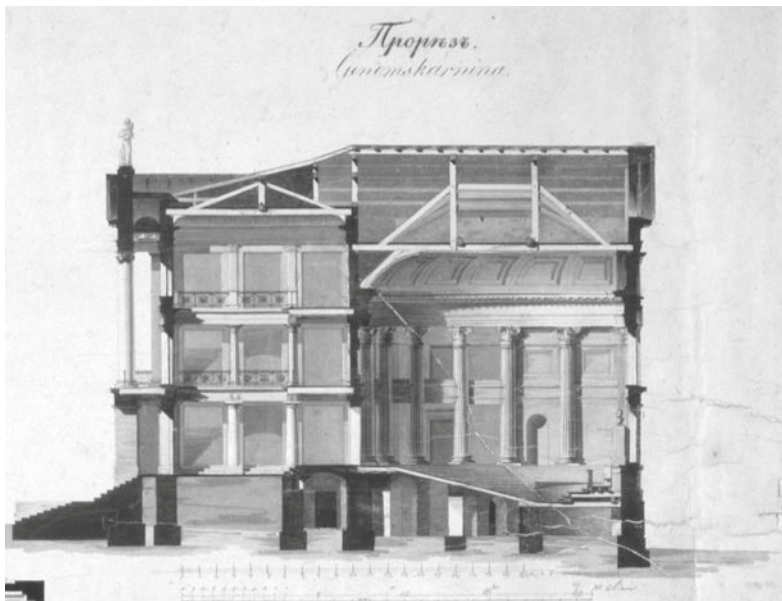

Bild 4. Detalj: tvärsnittsritning av universitetshuset i Helsingfors 1828. Ritningen visar att Alexanderbysten fanns med redan i planeringen av universitetshuset. Bild: Helsingfors universitetsmuseum.

I samband med överflyttningen till Helsingfors bestämdes att Akademihuset och den fasta egendomen skulle inlösas av statsverket, medan lösejendomen skulle följa med till Helsingfors. Det fanns olika åsikter om vad som skulle betraktas som fast och lös egendom, men slutligen kom Alexanderbysten, katedern och mahognydörrarna (totalt fem till antalet) att forslas till Helsingfors såsom lös egendom.³⁶

Förutom bronsbysten medföljde bl.a. två andra härskarbyster, av Alexander I och av drottning Kristina, båda utförda i marmor.³⁷ Båda Alexanderbysterna har f.ö. samma upphovsman – Ivan Martos.³⁸

Uppdraget att rita universitetshuset i Helsingfors gick till nybyggnadskommitténs arkitekt Carl Ludvig Engel. Han utformade ritningar och planer i flera etapper under åren 1827–1828.³⁹ Alexanderbysten fanns i ett tidigt skede med i planeringen – dock ännu inte i november 1827, då de första skisserna utfördes. Däremot kan den urskiljas på de första egentliga ritningarna, från början av 1828, och som han senare, främst p.g.a. kostnadsskäl, blev tvungen att omarbete (Bild 3). Bysten finns även inritad på de ritningar som kejsaren godkände den 3 mars 1828 (Bild 4).⁴⁰

Överflyttningen av Alexanderbysten till Helsingfors behandlades i konsistoriet i mars 1829. Det gamla Akademihusets restaurering skulle inledas nästa sommar och i konsistoriet uttryckte man sin oro över att bysten kunde komma till skada i samband med arbetena. Därför borde den snarast transporteras till Helsingfors och man beslutade kontakta Engel i ärendet.⁴¹ Denne ansåg dock att bysten tills vidare kunde stå kvar på sin plats i Åbo, och först i maj begärde han mått på bysten och dess piedestal.⁴²

36. Tor Carpelan, 'Tillkomsten av Universitetets huvudbyggnad. Det första kapitlet av Alexanders-Universitetets byggnadshistoria', *Historiska uppsatser tillagnade Magnus Gottfrid Schybergson på hans sextioårsdag den 26 november 1911* (Helsingfors 1911), s. 92–94.

37. Hintze, *Helsingfors universitets porträttsamling*, s. 3.

38. Underrättelser om den Akademiska Nybyggnaden i Åbo 1801–1815, börjad år 1801 och fullbordad 1815 antecknade af Jac. Tengström, s. 55.

39. Kalevi Pöykkö, 'Suomen Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston päärakennuksesta', *Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja I* (Helsinki 1974), s. 3–14.

40. Pöykkö, 'Suomen Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston päärakennuksesta', s. 12.

41. Kons. protokoll 28.3.1829 § 5, Ca 3, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

42. Kons. protokoll 15.5.1829 § 5, Ca 3, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

Bild 5. Alexanderbysten uppställd i solennitetssalen i Helsingfors. Här stod bysten fram till 1932. Bild: Museiverket, Helsingfors.

I Helsingfors uppställdes Alexanderbysten tillsammans med den likaledes ditflyttade katedern i den halvrunda solennitetssalen, utformad som en grekisk-romersk teater. Arrangemanget och symboliken var alltså i stort sett samma som i Åbo (Bild 5).

Alexanderbysten var placerad så att dess lagerkrans var på samma höjd som överkanten av dörröppningarna till både universitetshuset och solennitetssalen. Därmed var bysten fullt synlig från båda öpp-

Bild 6. Promotionsakt i universitetets solennitetssal. Träsnitt av Albert Edelfelt, 1876.
Bild: Museiverket, Helsingfors.

ningarna. När besökaren steg in i salen och gradvis närmade sig bysten, var man för varje steg tvungen att höja blicken uppåt mot kejsaren, eftersom salen var utformad så att golvet lutade mot podiet. Ju längre in i salen man kom desto mer dominerande skulle Alexanderbysten upplevas. Arrangemanget hade en klart sakral karaktär och påminner närmast om den romerska senantikens kejsarkult.⁴³

I storfurstendömet Finland fungerade solennitetssalen inte enbart som akademiskt rum, utan den användes även under festligheter med anknytning till kejsaren eller kejsarhuset, såsom firandet av kejsarens namnsdag och årsdagen av hans tronbestigning.⁴⁴ Genom Alexanderbysten var det ryska kejsarhuset alltid symboliskt närvarande (Bild 6).

43. Kalevi Pöykkö, *Das Hauptgebäude der Kaiserlichen Alexander-Universität von Finnland. Eine Untersuchung der Entwurfsstadien und Baugeschichte des Gebäudes von Car Ludwig Engel mit Klärung des Stil- und Ideengeschichtlichen Hintergrunds und Erläuterung der Kompositionsmittel* (Helsinki 1972), s. 196.

44. Pöykkö, *Das Hauptgebäude der Kaiserlichen Alexander-Universität von Finnland*, s. 197.

I likhet med Akademihuset i Åbo har universitetets huvudbyggnad i Helsingfors en axiellt komponerad mittaxel i vilken Alexanderbysten låg. Huvudbyggnadens solennitetssal och Senatshusets tronsal ligger också på samma axel, som genomkorsar Senatstorget.⁴⁵ För övrigt kan noteras att även tronsalen hade en kejsarlig symbol – tronstolen – som i likhet med Alexanderbysten fått sin beskärda andel av omplaceringar och förändrat symbolvärde.⁴⁶ Under autonomins tid representerade den kejsaren på ett i första hand allmänpolitiskt plan, medan Alexanderbysten representerade kejsaren på ett såväl akademiskt som allmänpolitiskt plan.

Avrussificeringen av Finland

De första attackerna mot kejsarliga symboler i Finland skedde efter kejsarens abdikation våren 1917. Då var det revolterande ryska soldater som utförde attackerna. Ryska matrosar drog ner den ryska dubbelörnen med tillhörande klot från *Kejsarinnans sten* (1835) på Salutorget i Helsingfors. Soldaterna försökte även störta monumentet över Alexander II (1894) på Senatstorget i Helsingfors, något som dock avstyrades.⁴⁷

Enligt Max Engman präglades de första åren av självständighet i Finland av en strävan efter avrussificering. Han har skrivit om hur man i Finland avskaffade ryska gatunamn och -skyltar, kejsarstatyer och monogram och jämfört avrussificeringen i Finland bl.a. med *avaustrificeringen* i Ungern och Tjeckien.⁴⁸ Likaså menar Rainer Knapas att Helsingfors stadsbild efter 1918 bearbetades för att överensstämma med den dominerande nationalistiska samhällsuppfattningen och den politiska självständighetens idé. Till skillnad från Engman benämner Knapas fenomenet *derussifiering*. ”Historiska minnen och minnesmärken från en period av annan överhöghet omtolkades, omvandlades eller förstördes – i de ytterlighetsfall när det historiska symbolvärdet

45. Pöykkö, *Das Hauptgebäude der Kaiserlichen Alexander-Universität von Finnland*, s. 194.

46. Se Lauri Putkonen, 'Kansallismuseon keisarillisesta valtaistuimesta', *Juhlakirja omistettu Elias Härölle 13.6.1980* (Helsinki 1980); Henrika Tandefelt, *Borgå 1809. Ceremoni och fest* (Helsingfors 2009).

47. Rainer Knapas, 'Derussifieringen av Helsingfors efter 1918', *Medströms – motströms. Individ och struktur i historien. Festskrift till Max Engman* (Helsingfors 2005), s. 296.

48. Max Engman, 'Riksupplösningar och arvtagarstater – hur upplöser man ett imperium', *När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater* (Stockholm 1994), s. 110.

överskred den historiska toleransens nivå”, skriver Knapas.⁴⁹ Matti Klinge talar å sin sida om *förfinskning* och kopplar ihop fenomenet med *rysshattet* och studentorganisationen Akateeminen Karjala-Seura (Akademiska Karelen-Sällskapet) och det i dess krets verkande hemliga brödraförbundet Vihan Veljet (Hatets Bröder). Han framhåller att många av de handlingar som innebar avlägsnande av minnen från ryska tiden gjordes först i ett senare skede på 1920- och 30-talen.⁵⁰

Fenomenet har fått mycket litet utrymme i den finländska historieskrivningen, och mera ingående studier saknas helt. I den finländska konsthistoriska forskningen har avrussificeringen helt och hållet utelämnats.

I Finland var det inte alltid frågan om förstörelse, utan snarare om ett undangömmande av kejserliga symboler. Det var också vanligt att man ersatte de kejserliga symbolerna med något som bättre överensstämde med den dominerande nationalistiska historieuppfattningen. Avrussificeringen i Finland förekom både i form av spontana och auktoriserade attacker. Grovt sett kan den indelas i fyra delvis överlappande kategorier: degradering/undangömmande, total eller partiell förstörelse, modifiering och substituering.

Nationalistiska studenter attackerar Alexanderbysten

Förmodligen undgick Alexanderbysten kravallerna i samband med ryska revolutionen p.g.a. sin för allmänheten otillgängliga placering i universitetet. För de revolterande ryska soldaterna var den inte lika iögonenfallande som *Kejsarinmans sten* och monumentet över Alexander II. Det dröjde ända till 1922 innan nationellt sinnade studenter angrep den. Frågan om bystens placering i solennitetssalen hade då aktualiserats i samband med omplaceringen av två andra härskarporträtt: marmorbysterna av Alexander I och drottning Kristina, tidigare nämnda i samband med universitetets flyttning till Helsingfors.⁵¹ Hösten 1922 uppställdes de i universitetets vestibul och fick därmed en synligare placering än tidigare – fram till dess hade de stått i konistoriets sessionssal.⁵²

49. Knapas, 'Derussifieringen av Helsingfors efter 1918', s. 301.

50. Matti Klinge, 'Rysshattet', *Från lojalism till rysshatt* (Helsingfors 1998), s. 245.

51. *Ylioppilaslehti* 1922:19.

52. *Hufvudstadsbladet* 1.11.1922.

Den nya uppställningen fick de nationalistiskt sinnade studenterna att organisera sig. Karjalainen osakunta och Pohjois-Pohjalainen osakunta tillsatte en kommitté som i en skrivelse uppmanade de övriga nationerna att ansluta sig till kampen och bilda en gemensam kommitté för att diskutera avlägsnandet av marmorbysterna. Skrivelsen gav inte önskat resultat – alla svenskspråkiga nationer samt Etelä-Suomalainen och Satakuntalainen osakunta tog avstånd från förslaget.⁵³

I rapporteringen om ”bildstriden” tog *Ylioppilaslehti* klart ställning i frågan om de kejsrerliga symbolerna. Enligt studenttidningen hade universitetet förutom namnreformen 1919 inte ännu gjort ”boskillnad” med Alexander I. Förutom på marmorbysten retade sig studenterna på Alexanderbysten i solennitetssalen och Alexander I:s monogram i tympanonfältet på universitetshusets fasad.⁵⁴ De krävde nu att båda marmorbysterna skulle placeras på en mindre offentlig plats i universitetet, men det är värt att notera att kritiken främst riktades mot bysten av kejsaren.⁵⁵

En delegation framförde studenternas åsikter till universitetets rektor Ivar Heikel, och i november 1922 kunde *Ylioppilaslehti* triumferande rapportera att påtryckningarna gett resultat och att marmorbysten av Alexander I avlägsnats från vestibulen. Drottning Kristinas byst fick stå kvar tills vidare.⁵⁶ Ärendet var dock inte slutbehandlat. Professorn i Rysslands historia och rysk statskunskap, Uno Lehtonen, tog upp frågan i en föreläsning om historisk metodologi. Han fördömde både avlägsnandet av bysten och studenternas agerande i frågan. Studenterna svarade med en anonym artikel i *Ylioppilaslehti*, i vilken professors kompetens ifrågasattes och hans resonemang i bystärendet fördömdes.⁵⁷

Till en början försökte de nationalistiskt sinnade studenterna genomföra avrussificeringen av universitetet med lagliga medel. De framförde sina krav bl.a. genom kommittéer och olika inlägg i sitt språkrör *Ylioppilaslehti*.⁵⁸ Ärendet behandlades ofta på kåserisidorna och fick

53. *Ylioppilaslehti* 1922:19.

54. *Ylioppilaslehti* 1922:19.

55. *Ylioppilaslehti* 1922:19.

56. *Ylioppilaslehti* 1922:20.

57. *Ylioppilaslehti* 1922:22.

58. Se Matti Klinge, 'Pater Patriae', *Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors Universitet 1828–1960 IV. 1917–1960* (Helsingfors 1979).

så småningom en egen kolumn: ”Tervaläiskiä” (Tjärfläckar) – under-tecknad med pseudonymen ”Tervasuti” (Tjärsudden).⁵⁹ I första hand var det universitetets kejserliga symboler som irriterade studenterna, men snart innefattade diskussionerna hela stadsbilden, med gatunamn och andra kejserliga symboler i fokus.⁶⁰

Alexandermonogrammet på universitetets huvudfasad ansågs också vara en anstötlig kvarleva från tiden före universitetets namnreform 1919.⁶¹ Då det inte avlägsnades i samband med en fasadrenovering 1924 började studenternas tålmod ta slut. *Ylioppilaslehti* drog en parallell till det drygt fem år tidigare vandaliserade och sedan rivna fredskapellet vid Uspenskij-katedralen.⁶² ”Tervatta ei tässä maassa näytä saatavan loukoistaan esille niitä herroja, joille ryssän muistojen poiskorjaaminen tässä kaupungissa kuuluu”, konstaterades det i *Ylioppilaslehti*.⁶³ Tjärandet var ett vanligt tillvägagångssätt vid vandalisering av kejserliga symboler. Det var även ett vanligt vapen i den samtida språkstriden: svenskspråkiga gatuskyltar beströks med tjära.

I december 1924 vandaliserades monogrammet på universitetets fasad. I ett nattligt attentat beströk en grupp studenter monogrammet med tjära och täckte över det med ett tygstycke med texten ”HELSINGIN YLIOPISTO”. Följande år avlägsnades monogrammet. Först långt senare framgick det att gärningsmännen hörde till Akademiska Karelensällskapet (Akateeminen Karjala-Seura, AKS) och att den blivande presidenten Urho Kekkonen medverkat i aktionen.⁶⁴

I frågan om Alexanderbystens placering var studenttidningens ståndpunkt synnerligen klar: den skulle bort från solennitetssalen.⁶⁵ Platsen var mycket prestigefull, och bystens placering ansågs kränka studenternas fosterländska känslor.⁶⁶ Inte minst irriterades man

59. *Ylioppilaslehti* 1929:19; *Ylioppilaslehti* 1929:21; *Ylioppilaslehti* 1930:14.

60. *Ylioppilaslehti* 1924:19.

61. Klinge, ’Pater Patriae’, s. 109.

62. *Ylioppilaslehti* 1924:14. Köpmannen N. P. Rezvojs fredskapell till 100-årsminnet av freden i Fredrikshamn invigdes 1913. Palmsöndagen 1919 utsattes byggnaden för skadegörelse, ytterväggarna tjärades och följande år revs det illa medfarna kapellet.

63. *Ylioppilaslehti* 1924:14. Övers.: ”Utan tjära tycks man i detta land inte kunna locka fram ur sina hålur de herrar, vars uppgift det är att undanröja ryssens minnen i denna stad.”

64. Klinge, ’Pater Patriae’, s. 110; Klinge, ’Från revolution till vinterkrig’, *Helsingfors Universitet 1917–1990* (Helsingfors 1991), s. 74.

65. *Ylioppilaslehti* 1924:19.

66. *Ylioppilaslehti* 1924:7.

av piedestalens inskription, där Alexander hyllades som *fosterlandets och universitetets fader*.⁶⁷ I frågan om var bysten borde placeras hade studenterna inte en lika klar vision. Vid flera tillfällen framfördes dock att den hörde hemma på museum,⁶⁸ och man hänvisade till övriga kejsrerliga symboler som redan avlägsnats i samband med avrussificeringen.⁶⁹

I mitten av 1920-talet försökte studenterna driva igenom att Alexanderbysten skulle ersättas av något som bättre överensstämde med deras historieuppfattning och patriotiska synsätt. År 1926 propagerade studentkåren – på initiativ av AKS – för en byst av Johan Vilhelm Snellman, medan den patriotiska organisationen Itsenäisyden Liitto föreslog ett monument över Elias Lönnrot.⁷⁰ Båda var centrala figurer i uppbyggandet av den finländska nationella identiteten.

I oktober 1929 genomfördes det första egentliga attentatet mot Alexanderbysten: piedestalens inskription beströks nattetid med tjära. Föga överraskande tog *Ylioppilaslehti* gärningsmännens parti: ”missä muussa maassa kutsutaan vieraan sortajakansan hallitsijaa vielä itsenäiseksi tulon jälkeenkin Pater Patriae nimellä?”, frågade man sig i tidningen.⁷¹ Kriminalpolisens undersökning gav inga resultat och fallet förblev olöst. Först trettio år senare publicerades en redogörelse över händelserna, av vilken framgår att alla inblandade var sydösterbottenska studenter.⁷²

Detta första attentat gav inte något påtagligt resultat utan Alexanderbysten blev kvar i solennitetssalen. Ett andra attentat ägde rum i april 1931. ”Denna gång använde man sig icke av det vanliga vapnet i kulturkampen, tjärpytsen, utan tog till frätande syror”, konstaterades det i *Hufvudstadsbladet*. Även denna gång kom gärningsmännen undan, men i tidningen beskylldes ”de finska studenterna” för dådet. Enligt tidningen led själva bysten ”ganska ringa skada”, men ”i sin nationella yra” hade gärningsmännen förorsakat andra skador – den

67. *Ylioppilaslehti* 1926:21.

68. *Ylioppilaslehti* 1929:20; *Ylioppilaslehti* 1930:14.

69. *Ylioppilaslehti* 1926:24.

70. Klinge, 'Pater Patriae', s. 111.

71. *Ylioppilaslehti* 1929:20. Övers.: ”i vilket annat land kallas ett främmande förtryckarfolks härskare ännu efter självständigheten för Pater Patriae?”

72. Mikko Pohtola 'Suhteet yliopistoviranomaisiin', *Etelä-Pohjalainen osakunta 1928–1958* (Helsinki 1958), s. 179.

frätande syran hade runnit ut över ett antal stolar.⁷³ Men inte heller detta attentat ledde till önskat resultat.

I december 1931 krävde studenterna återigen bystens bortskaffande från solennitetssalen. Med hjälp av flygblad sammankallades de till demonstration den 11 december 1931 klockan 13.⁷⁴ Universitetsledningen hann emellertid vidta motåtgärder och när demonstranterna anlände var dörrarna tillbommade och ingången satt under polisbevakning. Följande dag rapporterade *Hufvudstadsbladet* om demonstrationen och i texten hölls det för troligt att det ”varit de finska studenternas avsikt att med egenhandsrätt avlägsna bysten”.⁷⁵

I december 1931 beslutade konsistoriet att Alexanderbysten efter läsårets slut skulle flyttas till konsistoriets sessionssal.⁷⁶ Studenterna ansåg att verkställandet drog ut på tiden, och för att påskynda processen ordnade de på nytt en demonstration. Vid högtidligheterna i samband med inledningen av vårterminen 1932 stod ett trettiotal studenter – alla med Akademiska Karelen-Sällskapets medlemsmärken – uppställda på orkestertribunen i solennitetssalen. Då rektorn skulle hålla sitt sedvanliga tal – från katedern framför Alexanderbysten – marscherade studenterna ut ur salen.⁷⁷ Aktionen kan ses som lyckad, eftersom bystens omplacering tidigarelades: på promotorernas begäran avlägsnades den i början av maj 1932, före promotionsakten.⁷⁸

Omplaceringen av Alexanderbysten var alltså ett resultat av en utdragen debatt och upprepade påtryckningar från de nationalistiskt sinnade studenterna. Trots att den omplacerades först 1932 tycks universitetsledningen redan tidigare ha gett efter för studenternas krav. Bysten var så symboliskt laddad att den gömdes undan i samband med akademiska ceremonier och fester. Vid promotionen 1927 doldes den bakom Finlands fana.⁷⁹ Dylika åtgärder hade vidtagits redan under den autonoma tiden. Inför promotionsakten 1907 täcktes bysten av ett massivt blomsterarrangemang, vars enda funktion förefaller ha varit att gömma undan kejsarporträttet (Bild 7).

73. *Hufvudstadsbladet* 28.4.1931.

74. Klinge, 'Pater Patriae', s. 112.

75. *Hufvudstadsbladet* 12.12.1931.

76. Kons. protokoll 21.12.1931 § 29, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

77. Klinge, 'Pater Patriae', s. 113.

78. Pohtola, 'Suhteet yliopistoviranomaisiin', s. 181.

79. Klinge, 'Pater Patriae', s. 111.

Bild 7. Promotionsakt i solennitetssalen 1907. Alexanderbysten finns bakom det stora växtarrangemanget. Foto: Signe Brander, Helsingfors stadsmuseum.

Under årens lopp attackerades Alexanderbysten således genom en rad verbala, symboliska och fysiska handlingar i syfte att påverka universitetsledningen. Ett undantag är attentatet i april 1931, som kunde betraktas som ett utplåningsförsök. Parallellt med studenternas aktioner fördes en diskussion om bystens placering i konsistoriet, även om man i den använde sig av en annan retorik.

Diskussionen i konsistoriet

Trots studenternas påtryckningar behandlade konsistoriet Alexanderbystens vara eller icke vara i universitetet först 1926 – och då bara indirekt. Utan att nämna bysten explicit föreslog rektor Antti Tulenheimo (fram till 1906 Thulé) att solennitetssalen borde förskönas med konstverk föreställande ”suuria isäänmaallisia ja kultuurihistoriallisia tapauksia”,⁸⁰ alltså ett självständighetsmonument. I denna anda fattade

80. Kons. protokoll 1.12.1926 § 13, Ca 100, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.
Övers.: ”stora fosterländska och kulturhistoriska händelser”.

konsistoriet också beslut; för ändamålet skulle man anhålla om understöd från statsrådet och monumentet skulle vara på plats 1928 till firandet av 100-årsminnet av universitetets omlokalisering till Helsingfors.⁸¹ Tulenheimos intention torde ha varit att genom initiativet bana väg för ett avlägsnande av Alexanderbysten. I egenskap av stadsdirektör försökte samme Tulenheimo på 1940-talet driva igenom avlägsnandet av monumentet över Alexander II på Senatstorget. I stället ville han där resa ett minnesmärke över den okände soldaten.⁸²

Som bilaga till protokollet finns Knut Tallqvists, professor i orientalska språk, skriftliga utlåtande om det outtalade men uppenbara sambandet mellan Alexanderbysten och initiativet till självständighetsmonument:

Den självskrivna platsen för det eventuella minnesmärket vore naturligtvis solennitetssalen. För en väggmålning torde där dock numera icke finnas någon plats, varför ett konstverk av detta slag synes vara uteslutet. Man kan sålunda endast tänka på ett skulpturverk, men den enda rimliga platsen för ett sådant är den, där Alexanderbysten nu står. Att föreslå ett nytt minnesmärke till solennitetssalen är sålunda i själva verket liktydigt med att föreslå Alexanderbystens avlägsnande – ett icke okänt yrkande, som just nu är aktuellt. Jag måste då säga, att jag för min del vant mig att betrakta den sagda bysten såsom något från den nuvarande solennitetssalen oskiljaktigt. En känsla av historiens helgd och pietet gentemot minnet av den föregående generationen, som trott sig ha fullgoda skäl att med bysten hedra sitt lands furste, en man som för sin del sått ett av de frön, ur vilka Finlands självständighet spirat upp, och ännu i nutida historisk framställning betecknas som ”universitetets verkliga välgörare”, hindra mig att utan mycket vägande skäl medverka till bystens avlägsnande.⁸³

Tallqvist föreslog att man skulle uppföra ett nytt universitetshus eller utvidga det existerande: ”I samband med en ombyggnad av solennitetssalen kunde Alexanderbysten på skäliga och hedersamma grunder bortflyttas för att uppställas t.ex. i Nationalmuséet – helst utan att någon annan bild ersatte den.”⁸⁴ Det förefaller som om Tallqvist bedömde att en omplacering av Alexanderbysten var oundviklig, men han ansåg uppenbarligen att den inte skulle ersättas av något annat monument.

81. Kons. protokoll 1.12.1926 § 13.

82. *Helsingin Sanomat* 24.1.1942.

83. Kons. protokoll 1.12.1926 § 13.

84. Kons. protokoll 1.12.1926 § 13.

Det kom att dröja ända fram till 1931 innan konsistoriet sammanträdde med monumentärendet explicit på dagordningen. Kort före detta möte hade konsistoriet mottagit en framställning, undertecknad av studentkårens ordförande och viceordförande samt de finskspråkiga nationernas kuratorer, där man krävde att Alexanderbysten skulle flyttas bort från universitetet.⁸⁵ Edwin Linkomies (fram till 1928 Flinck), professor i romersk litteratur, föreslog att konsistoriet skulle fatta beslut om att avlägsna Alexanderbysten från solennitetssalen. Konsistoriet röstade om saken, men med fem röster för förslaget och åtta röster emot var åsikterna delade. Man beslutade att tills vidare inte vidta några åtgärder i ärendet, men gav samtidigt ekonominämnden i uppdrag att utreda vilka möjligheter som fanns rörande flyttandet av bysten från dess nuvarande plats till någon annan motsvarande dess värde i universitetet.⁸⁶

Erik Lönnroth, professor i skogstaxation, var en av dem som röstade för avlägsnandet och han preciserade sin ståndpunkt i ärendet enligt följande:

Sellaisten edustavien kuvien ja vastaavasti nimien joukossa, joista nyt on puhe, voidaan nähdäkseni eroittaa kahdenlaisia: toiselta puolen sellaisia, jotka ovat muistomerkkejä menneiltä ajoilta, ja toiselta puolen sellaisia, jotka ovat nykyisen elävän elämän ja toiminnan eräänlaisina nimikilpinä tai vertauskuvina.

Suuret tapaukset kansojen elämässä ovat usein omiaan siirtämään joukon viimeksi mainitsemaani ryhmään kuuluvia tunnuskuvia ja kuvamerkkejä ensiksi mainitsemaan joukkoon, kun olosuhteet kerran ovat muuttuneet siinä määrin, etteivät mainitut nimet ja kuvat enää ole samalla tavalla edustavia kuin aikaisemmin. Tämän ei tarvitse mitenkään merkitä sitä, että nämä täten siirretyt muistomerkit menettäisivät aikaisemmin kenties omaamansa arvokkuuden, ne siirryvät yksinkertaisesti vain toisesta arvoasemasta toiseen.

Vapaustaistelunne ja siinä saavutettu itsenäisyytemme on, jos mikään, sellainen tapaus Suomen kansan historiassa, joka on saanut aikaan tämäntapaisen, vieläpä valtaisan siirron, ja varsin luonnollista on, että elävä elämä myös toteuttaa ne vaatimukset, jotka muuttuneet olosuhteet sille asettavat.⁸⁷

85. Kons. protokoll 27.5.1931 § 27, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

86. Kons. protokoll 27.5.1931 § 28. Övers.: ”statyns överföring från dess nuvarande plats till någon annan inom universitetet som motsvarade dess status.”

87. Kons. protokoll 27.5.1931 § 28. Övers.: ”Bland sådana representerande bilder och motsvarande namn, vilka nu diskuteras, kan enligt mig urskiljas två sorter: å ena sidan sådana, som är minnesmärken från förgångna tider, och å andra sidan sådana, som är ett slags namnskyltar eller allegorier för det nutida levande livet och den nuvarande verksamheten. Stora händelser i folkens liv flyttar ofta från den sistnämnda gruppen till den förstnämnda gruppen, när omständigheterna en gång har förändrats i den mån, att namnen och bilderna inte längre är representativa på samma sätt som tidigare.

Alexanderbystens status hade alltså förändrats i och med självständigheten och bysten var nu ett monument över det förflutna. Lönnroth ansåg också att universitetsledningen handlat inkonsekvent då bysten – i samband med universitetets namnreform 1919 – lämnats kvar på sin plats i solennitetssalen.

Yliopistomme on myös jo eräässä tärkeässä kohdassa noudattanut ajan ja olosuhteiden vaatimuksia tässä suhteessa, muuttamalla nimensä toiseksi, Keisarill. Aleksanterin Yliopistosta Helsingin Yliopistoksi. Mutta sen kuvapatsaan, joka on tämän vanhan, nyt muistojen joukkoon siirretyn nimen ulkonaisena merkkinä, keisari Aleksanteri ensimmäisen patsaan, sen on Yliopisto epäjohdonmukaisesti kyllä yhä pitänyt työnsä ja toimintansa eräänlaisena ulkoisena nimimerkkinä päärakennuksen juhlasalin kunniapaikalla, sen puhujasijan taustana, josta Yliopiston rehtori lukukauden alussa julistaa yliopistollisen työn ja toiminnan kulloinkin alkaneeksi. Toisin sanoen, Aleksanterin kuva on tavallaan edelleen nykyisen Helsingin Yliopiston ulkonaisena, eläväksi jätettynä nimikilpenä, vaikka ajan tapahtumat ovatkin sen siirtäneet jo 13 vuotta sitten suurten muistomerkkiemme joukkoon.⁸⁸

Alexanderbysten borde nu alltså äntligen avlägsnas, och som ersättning hade han ett konkret förslag:

Annettakoon suurimalle kuvanveistäjällemme, Väinö Aaltoselle, tehtäväksi muovailla juhllallinen veistos juhlasalin kysymyksessä olevalle merkkipaikalle, joka vertauskuvallisesti kuvaisi joko tiedettä, totuutta, vapautta taikka isänmaallisuutta. Tällainen ylevä symboli olisi yliopiston tarkoituksiperien mukainen, sen elävän työn asiallinen ulkonainen nimikilpi, samalla kuin se olisi omiaan nostattamaan sen ympärille kerääntyneen opiskelevan nuorison mieltä. Vaikuttavasti se

Detta behöver inte på något sätt betyda att dessa härmed förflyttade minnesmärken skulle förlora sin tidigare eventuellt erhållna värdighet, de flyttas helt enkelt över från en status till en annan. Vår frihetskamp och den självständighet som vi genom den erhöll är, om något, en sådan händelse i det finska folkets historia, som har fått till stånd en sådan väldig förändring och högst naturligt är att det levande livet också uppfyller de krav som de förändrade förhållandena diktarar.”

88. Kons. protokoll 27.5.1931 § 28, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors. Övers.: ”Vårt universitet har redan på en viktig punkt följt tidens och omständigheternas krav i detta avseende, genom att ändra sitt namn, från Kejsarliga Alexanders-Universitetet till Helsingfors universitet. Men den bildstod, som fungerar som ett yttre tecken på detta gamla till minnenas grupp flyttade namn, nämligen kejsar Alexander den förstes staty, den har universitetet inkonsekvent nog fortfarande behållit som ett yttre tecken för sitt arbete och sin verksamhet, på hedersplatsen i universitetets huvudbyggnads solennitetssal, bakom den kateder varifrån universitetets rektor i början av terminen förklarar det akademiska arbetet och den akademiska verksamheten inledda. Med andra ord är Alexanders bild på sätt och vis fortfarande det nutida Helsingfors Universitets yttre, vid liv lämnade namnskylt, fastän tidens händelser redan för 13 år sedan har flyttat över den till gruppen av våra stora minnesmärken.”

myös lisäisi kauniin juhlasalimme arvokuutta pääkaupungin edustavimpana juhlasalina.⁸⁹

Ekonominämndens rapport rörande bystens placering diskuterades under konsistoriets sammanträde i september 1931. Tre alternativ presenterades: den kunde antingen ställas på terrassen utanför Universitetsbiblioteket eller i Universitetsbibliotekets södra sal; det tredje alternativet var att behandla ärendet först i samband med planerandet av universitetets nybyggnad och förflytta bysten till det nya Universitetsmuseet. Det första alternativet kommenterades på följande sätt: ”Taloustoimikunta ei kuitenkaan voi suositella tätä ratkaisua, varsinkin kun se ei voi pitää varmana, että patsas, jota vastaan on tehty pahoinpitely-yrityksiä, voisi nykyoloissa niin julkisella paikalla säilyä koskemattomana.”⁹⁰ Därmed fanns det bara två alternativ att ta ställning till, och av dem hade det tredje alternativet en klar fördel: lösningen vore mindre tillgjord.⁹¹

Nämnden ansåg nu att avlägsnandet av bysten skulle skapa ett tomrum som krävde utfyllnad, och konsistoriet beslutade att tillsätta en kommitté för att utreda hur detta tomrum – vid en eventuell omplacering av bysten – kunde fyllas. Denna kommitté döpte *Hufvudstadsbladet* fyndigt till ”utfyllnadskommittén”.⁹² Det förelåg emellertid inte något fysiskt tomrum – snarare ett symboliskt.

Konsistoriet tillsatte följande kommitté: Yrjö Hirn (professor i estetik och nyare litteratur), Erik Lönnroth och Onni Okkonen (professor i konsthistoria).⁹³ Hirn anhöll om befrielse från uppdraget. Av proto-

89. Kons. protokoll 27.5.1931 § 28. Övers.: ”Ge vår största bildhuggare Väinö Aaltonen i uppgift att forma en högtidlig skulptur för solennitetssalens paradplats, som symboliskt skulle skildra antingen vetenskapen, sanningen, friheten eller fosterländskheten. En sådan upphöjd symbol vore i överensstämmelse med universitetets ändamål, en namnskyld för dess levande arbete, samtidigt som den vore ägnad att lyfta sinnet hos den studerande ungdomen som har samlats kring den. Effektfullt skulle den även öka vår vackra solennitetssals värdighet, som huvudstadens mest representativa festsal.”

90. Kons. protokoll 30.9.1931 § 18, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors. Övers.: ”Ekonominämnden kan dock inte rekommendera denna lösning, särskilt eftersom den inte kan vara säker, att statyn, som utsatts för misshandelsförsök, skulle i nuläget på en så offentlig plats stå orörd.”

91. Kons. protokoll 30.9.1931 § 18. Orig.: ”ratkaisu olisi vähemmän teennäinen”.

92. *Hufvudstadsbladet* 1.10.1931.

93. Kons. protokoll 30.9.1931 § 18.

kollet framgår ingen motivering till anhållan,⁹⁴ men anledningen torde vara att Hirn motsatte sig Alexanderbystens avlägsnande från solenitetssalen. Vid samma tid diskuterades nämligen monumentet över Alexander II på Senatstorget och av en intervju i *Helsingin Sanomat* framgår att Hirn ställde sig kritisk till avlägsnandet av både monumentet över Alexander II och Alexanderbysten. Han konstaterade även att kulturfolk vanligtvis inte gör sig av med historiska minnesmärken.⁹⁵

I stället för Hirn valdes läraren vid universitetets ritsal Väinö Blomstedt.⁹⁶ Även han avböjde emellertid på samma grunder som Hirn,⁹⁷ och uppdraget gick slutligen till Linkomies. Därmed kom kommittén att bestå av Linkomies, Lönnroth och Okkonen.⁹⁸ Oviljan att medverka i kommittén antyder att det inom professorskåren fortfarande fanns meningsskiljaktigheter beträffande bystens omplacering.

Denna kommittés utlåtande behandlades vid konsistoriets sammanträde i december 1931. Förslaget var att Alexanderbysten och dess piedestal skulle placeras i bibliotekets södra sal. Ärendet var emellertid så laddat att bysten tills vidare inte skulle ersättas av något annat verk:

Huomattavan ja yleisesti tunnetun kuvapatsaan korvaaminen toisella, olkoonpa vain vallan toisenlaatuissellakin taideluomalla, on toimenpide, joka käsityksemme mukaan yleensä vaatii, että vanhan kuvasiirron ja uuden kuvan pystyttämisen ja paljastamisen välille on jätettävä väliaika, joka ei saisi olla liian lyhyt. Nyt kysymyksessä olevassa tapauksessa on tämän periaatteen sovelluttaminen mielipiteemme mukaan varsin tärkeä.⁹⁹

Vid samma tillfälle framlades t.f. överbibliotekarien Lauri O. Th. Tudeers kritiska utlåtande om kommitténs förslag: omplaceringen och uppställningen skulle störa personalens arbetsro. Av utlåtandet framgår även att placeringen i Universitetsbiblioteket var tänkt som tillfällig.

94. Kons. protokoll 7.10.1931 § 11, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

95. *Helsingin Sanomat* 9.1.1931. Orig.: ”sivistyskansat eivät yleensä poista historiallisia muistomerkkejä.”

96. Kons. protokoll 14.10.1931 § 18, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

97. Kons. protokoll 21.10.1931 § 12, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

98. Kons. protokoll 2.12.1931 § 12, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

99. Kons. protokoll 2.12.1931 § 12. Övers.: ”Att ersätta den uppmärksammade och allmänt kända bildstoden med en annat, låt vara en alldeles annorlunda konstskapelse, är en åtgärd, som enligt vår uppfattning i allmänhet kräver att en mellantid, som inte får vara alltför kort, lämnas mellan den gamla bildens bortflyttande och den nya bildens uppställande och avtäckning. Tillämpande av denna princip är i nu ifrågavarande fall, enligt vår mening, ytterst viktig.”

Konsistoriet röstade om saken och beslutade med sex röster för och sju emot att tillsvidare inte vidta några åtgärder i monumentärendet. Ärendet sköts alltså upp på obestämd tid.¹⁰⁰

I sina skriftliga röstförklaringar preciserade konsistoriemedlemmarna sina ståndpunkter. Diskussionen kretsade främst kring hurvida bysten skulle flyttas till Universitetsbiblioteket eller inte. Professorerna Harry Castrén (patologisk anatomi), Lauri Cederberg (handelsrätt) och Arthur Långfors (romansk filologi) ansåg att avlägsnandet av Alexanderbysten kunde vara motiverat i samband med en ombyggnad av solennitetssalen. Vidare påpekade Långfors att en omotiverad omplacering kunde uppfattas som att universitetet skymfades den mans minne som upphöjt Finland bland nationernas antal. Både Cederberg och rektor K. R. Brotherus framhåller i sina utlåtanden att Alexander I var Finlands välgörare. Brotherus konstaterade att en omplacering till Universitetsbiblioteket skulle te sig som ett försök att gömma Alexanderbysten för samtidens blickar. Vid en eventuell omplacering borde den flyttas till konsistoriets sessionssal, som enligt planerna skulle bli universitetsmuseum. Professor Werner Oswald Streng (bakteriologi och serologi) (efter 1940 Renkonen) menade att bysten hörde hemma bland universitetets övriga memorabilia och följaktligen hade sin plats i det planerade universitetsmuseet. Professorerna Martti Ruuth (kyrkohistoria) och Bertil Sjöström (processrätt) underströk att den nya placeringen borde motsvara bystens status (*arvo*).¹⁰¹

Linkomies motiverade sitt ställningstagande i monumentärendet med hänvisning till studenternas åsikter:

Mielestäni on asiaa ratkaistaessa lähdettävä siitä tosiasista, että valtaosa yliopistossa opiskelevia ylioppilaita pitää Aleksanteri I:n patsasta yliopiston juhlasalissa vastenmielisenä, vieläpä kansallisia tunteitaan loukkaavana. Ylioppilaiden kantaa ei enää nykyisin voi pitää hetkellisenä mielijohteena, se kun on jo useiden vuosien kuluessa saanut ilmaisuja, jotka eivät ole osoittaneet heikkenevää voimaa. Konsistorilla ei ole syytä olla ottamatta huomioon tätä ylioppilaiden mielipidettä, koska yliopiston juhlasali on tarkoitettu juuri sellaisia yliopistollisia juhlatilaisuuksia varten, joihin opiskelevan nuorison tulisi mahdollisimman mieslukuisena kokoontua.¹⁰²

100. Kons. protokoll 2.12.1931 § 12.

101. Kons. protokoll 2.12.1931 § 12.

102. Kons. protokoll 2.12.1931 § 12. Övers.: ”Enligt mig ska saken lösas utifrån det faktum att majoriteten av de studerande vid universitetet betraktar Alexander I:s staty i universitetets solennitetssal som motbjudande, till och med kränkande deras nationalistiska känslor. Studenternas ståndpunkt kan numera inte längre betraktas som stundens

Det fanns emellertid även andra skäl för att flytta bysten från solennitetssalen:

Mutta vaikkapa ei kiinnitettäisi huomiota ylioppilaiden mielenilmaisuihin, on olemassa täysin päteviä perusteita sille käsitykselle, ettei Aleksanteri I:n patsasta enää ole pidettävä yliopiston keskeisimmällä paikalla. Aleksanteri I ei ole tämän yliopiston perustaja. Hän on kyllä edistänyt yliopiston kasvua, mutta siinä suhteessa hän on vain yksi monista, joiden nimet tulevat säilymään yliopiston asiakirjoissa.¹⁰³

Linkomies reducerade alltså Alexander I:s betydelse i universitetets historia och motiverade sin ståndpunkt ytterligare med att bysten var utförd av en rysk konstnär och således inte representerade den finländska bildhuggarkonsten.¹⁰⁴

En vecka senare behandlades monumentärendet återigen i konsistoriet. Professor Streng föreslog nu att Alexanderbysten skulle placeras i konsistoriets sessionssal, som alltså planerades bli ett universitetsmuseum. Enligt uppdraget skulle ”utfyllnadskommittén” undersöka om en sådan omplacering var möjlig. I protokollet noterades att Långfors och Cederberg motsatte sig avlägsnandet av Alexanderbysten från solennitetssalen. Även professorerna Hjalmar Granfelt (processrätt) och Hjalmar Tallqvist (fysik) var emot förslaget och ansåg att det borde behandlas först i samband med ombyggnaden av universitetshuset.¹⁰⁵

Redan samma månad diskuterade konsistoriet ”utfyllnadskommitténs” utredning av bystens eventuella omplacering. En flyttning till sessionssalen var tekniskt genomförbar och i utredningen presenterades olika alternativ för hur den kunde genomföras i praktiken. Kommitténs förslag var att placera bysten på en mahognybeklädd träpedestal. Den ursprungliga granitpedestalen skulle enligt förslaget placeras i förvar

infall, eftersom den redan under många års lopp har kommit till uttryck och inte har visat någon minskande kraft. Konsistorium har ingen anledning att låta bli att beakta denna studenternas åsikt, eftersom universitetets solennitetssal är avsedd just för sådana akademiska festligheter, till vilka den studerande ungdomen borde församlas möjligast manstarkt.”

103. Kons. protokoll 2.12.1931 § 12. Övers.: ”Även om man inte skulle uppmärksamma studenternas demonstrationer, så finns det fullständigt giltiga motiveringar för den uppfattningen att Alexander I:s staty inte längre bör behållas på universitetets mest centrala plats. Alexander I har inte grundat detta universitet. Han har visserligen främjat universitetets tillväxt, men i detta avseende är han endast en av många, vars namn kommer att bevaras i universitetets handlingar.”

104. Kons. protokoll 2.12.1931 § 12.

105. Kons. protokoll 9.12.1931 § 2, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

under solennitetssalens golv. Under sammanträdet föreslog Cederberg att bysten *och* dess ursprungliga piedestal skulle flyttas till konsistoriets sessionssal efter läsårets slut och så blev också beslutet.¹⁰⁶ Trots det var Granfelt inte nöjd:

Enligt mitt förmenande hava inga objektivt hållbara skäl anförts för förslaget att Alexander I:s bröstbild skulle avlägsnas från solennitetssalen. Varken av arkitektoniska skäl – dessa borde dock vara utslagsgivande – eller av historiska skäl är detta betingat. Monarkens roll i Finlands historia, – skaparen av den finska, självständiga staten; han som, trots sina ryska rådgivares uttalanden, med storfurstendömet återförenat Wiborgs län – och monarkens gärningar till fromma för speciellt detta universitet äro verkligen av den art, att han av alla generationer i detta land kunde erkännas och uppskattas och t.o.m. synligt behedras såsom en ”patriae et academiae pater”.¹⁰⁷

Enligt Granfelt fanns det således inga grunder för en omplacering, och han tillade:

Den folkopinion, till vilken hänvisas och vilken påstås kräva bystens avlägsnande, existerar alls icke. Den är en ren fantasi. ”Folket” vet knappast att bysten finns, än mindre vill ”folket” att denna skall avlägsnas. Men det finnes inom vissa studentkretsar och inom dessa närstående kretsar en uppagiterad känslöstämning i andtydd riktning. Vem som bär ansvaret för denna stämning hör ej hit; – ingen vare nämnd och ingen glömd.¹⁰⁸

När konsistoriet fattat sitt beslut publicerade *Ylioppilaslehti* en redogörelse för diskussionen i konsistoriet. Det faktum att bysten utsatts för vandalisering nämns inte i artikeln, tvärtom uttrycker skribenten sin förundran över att konsistoriet ansett att Alexanderbysten inte kunde förbli oskadd på sin plats i solennitetssalen. Skribenten finner det likväl märkligt att man i konsistoriet vid upprepade tillfällen understrukt att bysten bör ha en värdig placering.¹⁰⁹

I maj 1932 avlägsnades Alexanderbysten slutligen från solennitetssalen. *Hufvudstadsbladets* läsare informerades om tilldragelsen i en artikel med rubriken ”Degradering efter hundra års tjänst”.¹¹⁰ Avlägsnandet noterades även i *Ylioppilaslehti* genom att en bild av rektorskatedern – utan Alexanderbysten – användes som omslagsbild

106. Kons. protokoll 21.12.1931 § 29, Ca 105, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

107. Kons. protokoll 21.12.1931 § 29.

108. Kons. protokoll 21.12.1931 § 29.

109. *Ylioppilaslehti* 1932:3.

110. *Hufvudstadsbladet* 11.5.1932.

Bild 8. Omslaget till studenttidningen Ylioppilaslehti 1932:17. Omslagsbilden visar Alexanderbystens frånvaro.

(Bild 8).¹¹¹ Bilden visar alltså kejsarporträttets *frånvaro*. Förmodligen ansåg redaktionen att ”en bild säger mer än tusen ord” och bystens avlägsnande kommenterades inte på något sätt i texten.

I ”utfyllnadskommitténs” utlåtande från 1931 rekommenderades en tidsperiod av obestämd längd mellan Alexanderbystens avlägsnande och anskaffningen av ett ersättande verk.¹¹² Denna parentes kom att vara i drygt åtta år och det dröjde till 1940 innan solennitetssalen fick ett ersättande verk.

111. *Ylioppilaslehti* 1932:17.

112. Kons. protokoll 2.12.1931 § 12.

Frihetens gudinna ersätter Alexanderbysten

Enligt konsistoriets ursprungliga plan skulle ett monument över Finlands självständighet ha varit klart att avtäckas i samband med firandet av 100-årsminnet av universitetets omlokalisering till Helsingfors 1928.¹¹³ Så skedde emellertid inte, utan invigningen fick anstå ända fram till firandet av universitetets 300-årsjubileum 1940, d.v.s. årsminnet av grundandet av Kungliga Akademin i Åbo.

I december 1938 föreslog jubileumskommittén för firandet av 300-årsjubileet, bestående av ordföranden rektor Kaarlo Linkola (fram till 1906 Collan) samt professorerna Linkomies, Långfors och Lönnroth, anskaffandet av ett konstverk till solennitetssalen. Den givna platsen var väggnischen bakom katedern – d.v.s. den plats där Alexanderbysten varit uppställd tidigare. Även konstverkets art och motiv var fastställda: en relief i marmor föreställande ”Frihetens gudinna bekransar ungdomen med segerns krans”. Konsistoriet fattade enligt förslaget beslut om en tävling mellan fyra inbjudna konstnärer: Wäinö Aaltonen, Yrjö Liipola, Felix Nylund och Emil Wikström.¹¹⁴

Inom utsatt tid inkom förslag från samtliga inbjudna konstnärer. I februari 1939 samlades en jury bestående av jubileumskommittén samt professorn i konsthistoria Onni Okkonen och den svenske skulptören Ivar Johnsson, för att gå igenom förslagen. Jurymedlem Hirn var frånvarande p.g.a. hälsoskäl. En enhällig jury ansåg att *Kransen förpliktat* – med Aaltonen som upphovsman – var det bästa. Enligt tävlingsanvisningarna var förslagen anonyma och försedda med titlar. Vem som var upphovsman framgick först när man öppnade de förseglade kuverten.¹¹⁵ Aaltonens förslag var emellertid så ”Aaltonenskt” att man utan vidare kan anta att juryn tillskrev honom det. Okkonen var en stor beundrare och kännare av Aaltonens konstnärskap, något som säkerligen påverkade utgången.¹¹⁶ Det kan också noteras att Lönnroth redan 1931 hade föreslagit att uppdraget skulle gå till Aaltonen.

113. Kons. protokoll 1.12.1926 § 13, Ca 100, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

114. Kons. protokoll 7.12.1938 § 22, Ca 112, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

115. Kons. protokoll 1.3.1939 § 17, Ca 113, Centralförvaltningens arkiv, HUC, Helsingfors.

116. Joanna Maltzef, 'När "Frihetens gudinna"-reliefen ersatte Alexander I-bysten. Om hur 1920- och 1930-tals ideologierna påverkade anskaffningen av reliefen i Helsingfors universitets solennitetssal 1940–1944' (1990), Avhandling pro gradu, Konsthistoriska institutionen vid Helsingfors universitet, s. 31, 34.

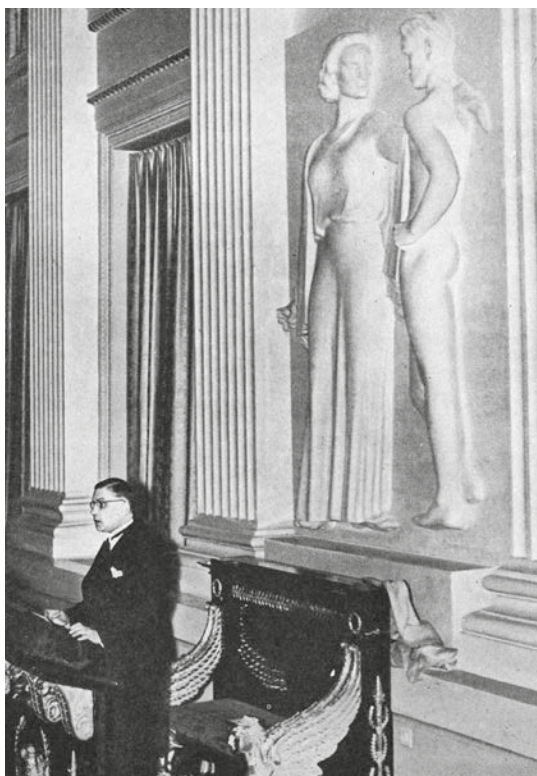

Bild 9. Universitetets prorektor Edwin Linkomies håller högtidstalet den 4 september 1940. I bakgrunden Frihetens gudinna bekransar ungdomen (1940), en relief i marmor utförd av Wäinö Aaltonen (296 x 206 cm). Ur Helsingfors universitets 300-årsjubileum 4–5.IX.1940 (Helsingfors 1941).

Vid firandet av 300-årsjubileet avtäcktes *Frihetens gudinna bekransar ungdomen* – en relief i marmor utförd av konstnären Wäinö Aaltonen (Bild 9). I högtidstalet framhöll universitetets prorektor Edwin Linkomies att: ”Den mest centrala punkten i denna universitetsbyggnad har fått den konstnärliga komplettering, som den saknade”.¹¹⁷ ”Reliefen harmoniserar fullkomligt med arkitekturen i denna sal. Den utgör liksom slutpunkten på Engels arbete, som nu i ideell mening kan anses färdigt”, framhöll Linkomies utan att på något sätt kommentera dess föregångare.¹¹⁸

Jubileumsfestligheterna i september 1940 inleddes med inskriptionsakten i universitetets solennitetssal och omedelbart därefter tågade man i procession till gudstjänst i Storkyrkan (nuvarande Domkyr-

117. *Helsingfors universitets 300-årsjubileum 4–5.IX.1940* (Helsingfors 1941), s. 37.

118. *Helsingfors universitets 300-årsjubileum 4–5.IX.1940*, s. 40.

kan). Nästa programpunkt var avtäckningen av reliefen i universitetets solennitetssal, med tal av prorektor Linkomies. Följande dag firades huvudfesten i solennitetssalen och med middag i societetshuset.¹¹⁹ Jubileet var inte enbart en akademisk fest utan hade samtidigt karaktären av fosterländsk manifestation. Tidsmässigt inföll det under den korta fredsperioden mellan vinterkriget och fortsättningskriget. Linkomies kommenterar situationen sålunda: ”I sin helhet är reliefen ett allvarligt alster av en allvarlig tid. Den har utmejslats i krigets skugga, och detta har icke kunnat undgå att lägga spår.”¹²⁰

Reliefen är utförd i carraramarmor och visar två helfigurer i hög relief. Den ena *en face*, den andra i profil. *Frihetens gudinna*, tunt draperad *all'antica*, vilar sin utsträckta hand på *Ungdomen* – gestaltad som en naken, muskulös, lagerkrönt yngling. I sitt avtäckningstal beskriver Linkomies motivet på följande sätt:

Ynglingen, som mottager segerkransen, kan vara en deltagare i självständighetskampen eller frihetskriget likaväl som en hjälte från det senaste kriget. Han kan även föreställa en på ärans fält stupad yngling, som av frihetens gudinna kröns med segerkransen, innan han över dödens gräns går in i det okända. Men ynglingen kan även symbolisera dem, vilka i andlig kamp vunnit seger och belönats med den andliga frihetens segerkrans. För en sådan symbolisk skapelse är det kännetecknande, att dess motiv icke kan entydigt bestämmas. En ny tid kan däri inlägga en ny innebörd. Det viktigaste är, att monumentet väcker en fosterländsk känsla och höjer tankarna till en högre rymd, till en tillvaro av eviga värden. Må den bli bestående genom tiderna som ett minne av Helsingfors universitets trehundraårsjubileum och som ett bevis på de strävanden, som rådde bland vårt folk vid denna tidpunkt.¹²¹

Den lagerkranskrönte ryske kejsaren hade alltså ersatts av en likaledes lagerkranskrönt, d.v.s. segerrik, finländsk yngling som symboliserade Finlands andliga och politiska frihetskamp. Som redan nämnts sades inget om Alexanderbysten. *Helsingin Sanomat* noterade ändå sambandet mellan bysten och Frihetens gudinna och påpekade att även den anakronistiska mahognykatedern borde ha avlägsnats i samband med omplaceringen av bysten.¹²²

Under ett häftigt bombanfall den 26 februari 1944 träffades universitetets huvudbyggnad av en brandbomb som orsakade stor förödelse.

119. *Helsingfors universitets 300-årsjubileum 4-5.IX.1940.*

120. *Helsingfors universitets 300-årsjubileum 4-5.IX.1940*, s. 39.

121. *Helsingfors universitets 300-årsjubileum 4-5.IX.1940*, s. 40.

122. *Helsingin Sanomat* 5.9.1940.

Frihetens gudinna bekransar ungdomen skadades av bombardemanget och släckningsarbetet. I sitt skadade skick uppställdes reliefen i solennitetssalens foajé, där den står ännu i dag. En ny version av reliefen (utförd ca 1956–1959) är numera placerad i ett av solennitetssalens hörn.¹²³

Denna tämligen noggranna rekonstruktion av debatten om Alexanderbystens placering i universitetet och anskaffningen av ett ersätande verk tjänar flera syften. Den bidrar allmänt till klargörandet av kronologin och vilka motiv som låg bakom omplaceringen, men framför allt hjälper den oss att urskilja och förklara en högst betydelsefull förändring i bystens funktion: från att ha varit en symbol för kejsarlig närvaro, kom den i det självständiga Finland i stället att symbolisera kejsarlig frånvaro. Vinterkriget och fortsättningskriget gav den en ännu bredare funktion: att symbolisera Sovjetunionens och ”ryssens” frånvaro i det självständiga Finland.

Musealiserandet av Alexanderbysten

Från solennitetssalen flyttades Alexanderbysten alltså till konsistoriets sessionssal. Denna åtgärd markerade en *första* degradering. I sessionssalen var bysten synlig endast för det lilla fåtal som hade tillträde till rummet, och därmed osynlig för allmänhetens – och särskilt de nationalistiskt sinnade studenternas – blickar.

I sessionssalen stod bysten ännu i februari 1944 då byggnaden träffades av brandbomben. I sina opublicerade memoarer beskriver professor Erik Lönnroth den nattliga evakueringen av universitetets inventarier undan elden. När han anlände till platsen stod byggnaden i lågor och en stor del av solennitetssalens och sessionssalens bänkar, stolar och kejsarporträtt var redan utburna på torget. Senare, när branden nästan slocknat, gick Lönnroth omkring i byggnaden för att inspektera skadorna, och kunde då konstatera att Alexanderbysten på sin plats i sessionssalen hade skonats från branden. Efter Lönnroths runda har någon tagit sig in i den brandhärjade byggnaden, och av antingen ideologiska eller ekonomiska skäl avlägsnat den hatade – och värdefulla – bronsinskriptionen.¹²⁴

Vid någon tidpunkt – oklart när men antagligen i samband med renoveringen av universitetet – forslades sedan Alexanderbysten till

123. Elämäni varrelta I, Erik Lönnroths samling, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

124. Elämäni varrelta I, Erik Lönnroths samling.

Bild 10. Alexanderbysten på Nationalmuseets innergård fotograferad 1955. Bild: Museiverket, Helsingfors.

Finlands nationalmuseum. I Museiverkets bildarkiv finns några fotografier som visar bysten stående på Nationalmuseets lilla innergård (Bild 10, 11). Bilderna är från 1955 och därmed kan åtminstone fastställas att Alexanderbysten uppställdes på Nationalmuseet någon gång mellan åren 1944 och 1955. Piedestalen saknar nu krönande listverk och inskription, och bara hålen på framsidan informerar om att den tidigare burit en inskription (vilket indikerar att piedestalen högst antagligen är den ursprungliga).

Placeringen på Nationalmuseet markerar en *andra* degradering av Alexanderbysten. Den placerades nu för första gången utomhus, något som emellertid inte ökade dess synlighet: innergården var stängd för allmänheten och fungerade främst som ”förvaringsplats”.

Bild 11. Alexanderbysten på Nationalmuseets innergård fotograferad 1955. Bild: Museiverket, Helsingfors.

För den fortsatta forskningen om kejsrerliga monument i Finland är det värt att notera att samma innergård tidigare fått hysa ett annat önskat och omplacerat verk från den ryska tiden, nämligen Peter den stores staty, som på ryskt initiativ restes i Viborg 1910 för att fira 200-årsjubileet av den ryska erövringen av staden.¹²⁵ Det finns många likheter mellan Alexanderbystens och Peterstodens öden. Båda har attackerats och omplacerats flera gånger, och i likhet med Alexanderbysten har Peter den stores staty fått ge vika för ett s.k. självständighetsmonument.¹²⁶ Dess öden och äventyr förtjänar en egen artikel och lämnas i fortsättningen åt sidan.

Genom placeringen på Nationalmuseet musealiserades Alexanderbysten. I praktiken skedde detta redan i samband med omplaceringen till konsistoriets sessionssal, som enligt de dåtida planerna (som dock aldrig förverkligades) skulle bli ett universitetsmuseum. Valet att sedan placera bysten i Finlands nationalmuseum, och inte i Konstmuseet Ateneum är värt att särskilt notera. Som museobjekt på ett historiskt museum representerade den ett passerat stadium i landets historia och symboliserade närmast frånvaron av kejsrerligt och ryskt i det självständiga Finland.

Alexanderbysten rehabiliteras

Omständigheterna och diskussionerna kring omplaceringen av Alexanderbysten till dess senaste placering, den invid Nationalbiblioteket, förblir oklara. Med säkerhet kan endast konstateras att bysten 1957 uppställdes invid dåvarande Universitetsbiblioteket.¹²⁷ I en del källor påstås att omplaceringen gjordes på initiativ av professorn i konsthistoria Lars Pettersson,¹²⁸ men detta har ännu inte kunnat beläggas. Avsaknaden av dokumentation antyder i vilket fall som helst att bysten, trots sin materiella existens, betraktades som frånvarande, utsuddad ur historien. Omplaceringen till biblioteket sammanhänger antagligen med Finlands efterkrigstida utrikespolitik.

125. Sven Hirn, 'Peter den store', *Strövtåg i Österled* (Helsingfors 1963), s. 128.

126. Se Hirn, 'Peter den store'; Max Engman, 'Statyernas kamp i det mångkulturella Viborg', *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809* (Stockholm 2009).

127. *Hufvudstadsbladet* 4.12.1957.

128. *Elanto* 1968:8.

Den nya placeringen var identisk med den som föreslogs konsistoriet 1931 men då förkastades med hänvisning till att en offentlig placering borde undvikas. Trots sitt centrala läge var uppställningsplatsen inte särskilt iögonenfallande och det var säkert inte många som lade märke till det i tiderna så omtvistade kejsarporträttet. Den lilla gräsplätten ligger högt över gatuplanet och området omgärdas av ett gjutjärnsstaket, och för att komma i närheten av bysten var man tvungen att gå in via infarten till den intilliggande parkeringsplatsen. Utan sin inskription var bysten dessutom fullständigt anonym – det fanns ingenting som klargjorde vem bysten föreställde eller vem som låtit resa den. Detta ledde till en rad felaktiga antaganden och påståenden om bystens identitet (i resebroschyrer uppges den inte sällan föreställa arkitekten Engel).¹²⁹ Först hösten 1967 återfick piedestalen sin inskription och krönande listverk – och kan därmed sägas ha återfått sin status som regelrätt monument.¹³⁰

Under sina år invid Nationalbiblioteket utsattes Alexanderbysten veterligen inte för vandalism eller utplåningsförsök. Varken nationalistiskt sinnade studenter eller företrädare för andra patriotiska fraktioner har attackerat bysten eller ens haft något att anmärka gällande dess placering. Därmed kan man kanske dra slutsatsen att Alexander I åtminstone i någon mån genomgått en rehabilitering.

I början av 2013 diskuterades Alexanderbysten och dess placering flitigt i tidningspressen. Den dåvarande platsen ansågs nu inte tillräckligt representativ.¹³¹ Ärendet hade varit på tapeten redan tidigare men utan att det lett till några åtgärder.¹³² Renoveringen av Nationalbiblioteket återaktualiserade ärendet eftersom bysten måste flyttas p.g.a. reparationsarbetena.¹³³

I Åbo fanns redan ett intresse att få Alexanderbysten tillbaka till Akademihuset. En som ofta uttalat sig i ärendet är Åboprofessorn i politisk historia Timo Soikkanen, som anser att bysten hör hemma på sin ursprungliga plats i Akademihuset.¹³⁴ Professor emeritus Matti

129. Klinge 'Pater Patriae', s. 113.

130. Pöykkö, 'Ivan Martosin Aleksanteri I:n rintakuva ja sen vaiheita', s. 121.

131. *Helsingin Sanomat* Kuukausiliite 2013:1, 2013:3; *Helsingin Sanomat* 8.1.2013, 2.2.2013; 6.2.2013, 8.2.2013, 13.2.2013, 12.3.2013.

132. *Helsingin Sanomat* 16.4.2008.

133. *Helsingin Sanomat* 8.1.2013.

134. *Turun Sanomat* 20.6.2012; *Helsingin Sanomat* Kuukausiliite 2013:1; *Helsingin Sanomat* 8.2.2013.

Bild 12. Den nyrestaureerade Alexanderbysten som museiobjekt på Helsingfors universitetsmuseum fotograferad 2013. Foto: Timo Huvilinna, Helsingfors universitetsmuseum.

Klinge och universitetets rektor Thomas Wilhelmsson ansåg däremot att bysten hörde hemma i Helsingfors eftersom den tillhörde universitetet. Några skäl för att flytta bysten till Åbo fanns enligt dem inte.¹³⁵

Om Tuija Mononen-Honkanen, amanuens vid Helsingfors konstmuseum, inte hade kommit med en lösning kunde diskussionen om bystens rättmätiga hemort eventuellt ha urartat till en polemik mellan Helsingfors och Åbo. Hon framkastade idén att låta göra en avgjutning av bronsbysten; på så sätt skulle båda städerna få sin Alexanderbyst.¹³⁶ Förslaget gick inte obemärkt förbi och i samband med restaureringen av bysten gjordes en avgjutning som sannolikt kommer att placeras i Akademihusets solennitetssal.¹³⁷

I slutet av 2013 uppställdes den ursprungliga, nyrestaureerade bronsbysten i den s.k. kejsarsalen i Helsingfors universitetsmuseum Arppeanum (Bild 12). Placerad på en låg, provisorisk piedestal ser bysten stympad ut. Orsaken till den bristfälliga lösningen är att golvet inte utan en förstärkande konstruktion klarar av att bära vikten av både bysten

135. *Helsingin Sanomat Kuukausiliite* 2013:1; *Helsingin Sanomat* 8.1.2013.

136. *Helsingin Sanomat* 8.1.2013.

137. *Helsingin Sanomat* 25.11.2013.

och den ursprungliga granitpedestalen.¹³⁸ I varje fall har Alexanderbysten genom den senaste omplaceringen åter blivit ett museiojekt. I kejsarsalen står den nu omgiven av de kejsrerliga paradporträtt som under storfurstendömet tid hängde i konsistoriets sessionssal och senare musealiserades.

Placeringen i kejsarsalen är tillfällig eftersom museiverksamheten i Arppeanum upphör sommaren 2014. Nästa uppställningsplats är ännu oklar – beslut fattas i sinom tid av Helsingfors universitet och Museiverket.¹³⁹ Tidigare informerade universitetet om att bysten ska flyttas till det nya universitetsmuseum som enligt planerna öppnas i universitetets huvudbyggnad 2015.¹⁴⁰ Den exakta lokaliseringen, liksom möjligheten att ställa bysten på originalpedestalen, kommer sannolikt i stor utsträckning att bestämmas av golvkonstruktionernas hållfasthet.

I framtiden kommer det att finnas två exemplar av Alexanderbysten, en kopia på ursprungsplatsen, och originalet någonstans i Helsingfors. Men om historien lärt oss något så är det att byster och monument inte är så stillastående som de vid en första anblick låter oss tro. Det återstår att se vart framtidens politiska strömningar kommer att föra Alexanderbysten.

Sammanfattning

Alexanderbystens historia kan indelas i tre olika faser som motsvarar 1) brytningsskedet mellan svenskt och ryskt under tiden närmast efter 1809, 2) självständighetstidens första decennier och avrussificeringsprocessen, och 3) det efterkrigstida Finlands successiva rehabilitering av den ”ryska tiden”. I uppsatsen granskas bystens symboliska status som en funktion av politiska förändringar. Dess olika omplaceringar och deras bakomliggande orsaker identifieras.

1) När Alexander I:s kolossalbyst 1815 uppställdes i Akademihuset i Åbo ersatte den en tidigare planerad byst av Gustav IV Adolf. Efter 1809 anpassades det ännu inte färdigställda Akademihuset till det nya politiska läget och bysten är en del av denna process. Bysten beställdes och bekostades av akademien som i det nya politiska läget hade behov av att visa sin *lojalitet* mot den nya överheten. I pedestalens inskription

138. *Helsingin Sanomat* 25.11.2013.

139. *Helsingin Sanomat* 25.11.2013.

140. *Helsingin Sanomat* 6.2.2013; *Helsingin Sanomat* 8.2.2013.

hyllas kejsaren som fosterlandets och universitetets fader. I samband med universitets flyttning 1827 forslades Alexanderbysten, tillsammans med övrig lös egendom, till Helsingfors. I den nya solennitetssalen fick bysten en lika synlig och central placering som i den gamla. Genom bysten markerades det ryska kejsarhusets symboliska närvaro.

2a) Självständighetstidens första decennier och *avrussificeringen* utgör den andra fasen av Alexanderbystens historia. Framför allt nationalistiskt sinnade studenter engagerade sig i kampen för att avlägsna bysten från dess prestigefulla och synliga placering i Akademihusets solennitetssal. I tio års tid attackerades bysten genom olika verbala, fysiska och symboliska handlingar. År 1931 utsattes den också för en fysisk attack. Följande år nådde de nationalistiskt sinnade studenterna det eftersträvade resultatet: bysten avlägsnades från sin plats i solennitetssalen. Beslutet fattades av ett konsistoriet där åsikterna var delade: vissa ansåg att bysten var en del av landets och universitetets historia och därför inte skulle avlägsnas, medan andra menade att den inte passade i det självständiga Finlands universitet. Omplaceringen till konsistoriets sessionssal gjorde bysten osynlig för allmänheten och markerade dess första degradering.

2b) År 1944 träffades universitetet av en brandbomb och i samband med släckningsarbetet avlägsnades piedestalens inskription. Från sessionssalen omplacerades den numera anonyma Alexanderbysten småningom till Nationalmuseets lilla innergård. Som museobjekt på ett historiskt museum kom den att representera ett förgånget skede i Finlands historia. Placeringen på Nationalmuseet markerar alltså en andra degradering och ett lågvattenmärke för bystens symboliska status.

3) I det efterkrigstida Finland har rehabiliteringen av den ryska tiden skett successivt. Alexanderbystens omplaceringar kan sägas återspegla olika faser i detta skeende. Omplaceringen från Nationalmuseet till Universitetsbiblioteket (idag Nationalbiblioteket) 1957 kan betecknas som en klar uppvärdering av bystens status. Två decennier tidigare hade en offentlig placering varit otänkbar, bl.a. på grund av risken för vandalism och utplåningsförsök. Dagens finländska nationalister vänder sig mot andra fiender. Ryssland ses inte längre som en fiende, kejsartiden idealiseras, och både universiteten i Helsingfors och i Åbo ser i dagsläget Alexander I och hans bronsbyst som en både legitim och åtråvärd del av sin historia.

Konstutställningsutbytet mellan Finland och Tyskland på 1930-talet

Trots att de politiska relationerna mellan Finland och Hitler-tyskland inte var de bästa tänkbara under 1930-talet, fungerade de kulturella kontakterna länderna emellan desto bättre. Särskilt på musikens och litteraturens¹ område var utbytet periodvis rätt så intensivt. Dessutom visades ett stort antal tyska filmer i Finland.

Inom bildkonsterna uppstod det inga verkligt etablerade relationer mellan länderna, utan kontakterna begränsade sig till några stora utställningsutbyten. Största delen av de finländska konstnärerna tog avstånd från det nya Tyskland p.g.a. dess motstånd mot modernismen. Landet vann stöd närmast bland konstkritikerna. Trots det i sig jämlika utbytet kom Tysklands ställning i Finland att bli mer betonad, eftersom man till Finland importerade ett stort antal pjäser och evenemang, medan finländarnas närvaro i Tyskland ofta bestod i besök av enskilda personer. På motsvarande sätt besöktes Tyskland av kulturgäster från många andra länder än Finland, även om man inom kulturlivet i det nationalsocialistiska Tyskland tillmätte Finland ett mycket stort värde.

Då det gällde de kulturella kontakterna bar bildkonsten sitt strå till stacken i mitten av decenniet, när man i bägge länderna på flera orter ordnade ömsesidiga konstutställningar. Av de samtida källorna framgår tydligt att målet var att med kulturens hjälp förbättra de svaga officiella relationerna mellan länderna. I den här uppsatsen fokuserar jag på det finsk-tyska konstutställningsutbytet under 1930-talet och utställningsutbytet propagandavärde i de bägge länderna. Jag tar även upp ländernas avsikter med utbytet. Mitt material utgörs bl.a. av handlingar från Finlands utrikesministerium samt från Finska Konstföreningen.

1. Se t.ex. Tomi Mertanen, 'Tredje rikets gäster. Finländska författare och författarhemmet i Travemünde på 1930-talet', *HTF* 96 (2011:4).

Konstlivet i Tyskland och Finland på 1930-talet

Nationalsocialisternas maktövertagande 1933 innebar inte att de flera sekel långa kulturella kontakterna mellan Finland och Tyskland bröts. Tvärtom, under 1930-talet kom de till många delar t.o.m. att bli tätare än tidigare. Naturligt nog påverkades situationen av det stöd Finland fått av Tyskland 1918. Detta var även något som Hitlertyskland använde som en propagandatrumpf i sina kontakter med Finland. Å andra sidan, trots nationalsocialismen, bidrog också kännedomen om den tyska kulturen, språkkunskaperna och de personliga kontakterna till att upprätthålla den känslolagrade tyskvänligheten i Finland. Kulturen användes ofta som ett medel för att påverka opinionerna. Trots att Weimartyskland politiskt sett hade varit främmande för många tidigare Tysklandsvänner, och man hade förhållit sig avvaktande till det, hade det kulturellt sett varit ett viktigt land. Den tyska kulturens ställning i Finland hade förblivit tämligen intakt i Finland under 1920-talet. De täta kontakter som tidigare skapats erbjöd nationalsocialisterna färdiga kanaler för att sprida den egna propagandan i Norden, och därmed även i Finland.²

Ideologin i det nya Tyskland utsträcktes snabbt till alla områden inom samhället. Den nationalsocialistiska kulturadministrationen, som beundrade klassicismen, gav order om att den moderna ”degenererade” konsten skulle avlägsnas från landets konstmuseer. När t.ex. avdelningen för nutidskonst vid Nationalgalleriet i Berlin ”rensades” från fel konst, plockade man ned verk av många kända tyska konstnärer och världsberömda utlänningar – målningar av Paul Cézanne, Vincent van Gogh, Paul Gauguin, Henri Matisse och Pablo Picasso – målningar som inte ansågs motsvara konstsmaken bland landets ledande skikt. En del av verken brändes, några såldes till småsummor på den internationella konstmarknaden. Den konst som avlägsnats från museerna samlades på order av propagandaministern Joseph Goebbels ihop till en utställning med *entartete Kunst*, degenererad konst. Utställningen öppnades i München 1937. Den blev en enorm framgång och turnerade i Tyskland. Intresset förklarades delvis av att många trodde att det var sista chansen att få se målningar som inte pryddes av en hakorsflagga eller en uniform.

2. Juhani Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1914–1939* (Hämeenlinna 1984), s. 283–304; Britta Hiedanniemi, *Kulttuuriin verhoittua politiikkaa. Kansallissosialistisen Saksan kulttuuripropaganda Suomessa 1933–1940* (Keuruu 1980), s. 23, 26.

I målarkonsten i det nationalsocialistiska Tyskland återvände man till den stil som varit rådande före 1933. Den utmärktes av att den tog avstånd från vardagen. Den nationalsocialistiska kulturen var krigisk och baserade sig på en beundran av hjältar. Konsten måste återspegla tidsandan och därmed var dess uppgift att idealisera hjältedåd och ”förädla” folket genom heroisk realism. Bildhuggarna skapade massiva hjältar med anknytning till krig, arbete och idrott som uttryckte den nya människans yttre former. T.ex. Arno Brekers och Josef Thoraks monumentalskulpturer propagerade på offentliga platser om de nya gudarnas, de tyska hjältarnas, storhet. Inom målarkonsten framträdde heroismen inte lika tydligt. Temana, d.v.s. kriget och hjältarna i den tyska historien, togs nog fram, men de spelade inte någon betydande roll. I slutet av 1930-talet tröttnade många konstnärer på temana i anknytning till partiet, fosterlandet eller världsåskådningen, och endast ett fåtal fortsatte att ägna sig åt dem. I och med andra världskriget fick man för ett ögonblick ny inspiration till heroiska målningar, men när kriget fortsatte förlorade krigsbilderna och lovprisandet av döden det mesta av sin dragningskraft. Försöken att skapa en egen nationalsocialistisk konstriktning misslyckades och övergavs ganska snabbt. Beundran av klassicismen kom tydligast till uttryck i arkitekturen.³

Den nationella självkänsla som uppstod i det självständiga Finland, präglad av en borgerlig anda, krävde en kulturell särprägel – man ville representera ett slags orörd finskhet. ”Äktsfinskhet” var ett begrepp som ofta förekom på 1920-talet. Som kulturinriktning uppskattade äktsfinskheten inte i någon högre grad internationella kulturförbindelser, utan man försökte i stället skydda den egna kulturen från påverkan utifrån.

Trots att några framträdande gestalter inom det finländska konstlivet – t.ex. docenten i konsthistoria Ludwig Wennervirta – kände samhörighet med de idéer det ”tredje riket” representerade, importerade

-
3. Antti Vihinen, *Theodor W. Adornon Sibeliuss-kritiikin poliittinen ulottuvuus*, *Studia Musicologica Universitatis Helsingiensis* 8 (Lahti 2000) s. 66; Eero Kuparinen, 'Tavoitteena loistava menneisyys. Klassismi Hitlerin Saksassa', Marja Härmänmaa & Timo Vihavainen (toim.), *Kivettyneet ihanteet? Klassismin nousu maailmansotien välisessä Euroopassa* (Jyväskylä 2000), s. 190–201, 240–243; Hannes Saarinen, *Berliini. Kulttuuria ja historiaa* (Keuruu 1999), s. 53–54; Miriam Sherree Zalampas, *Adolf Hitler: A Psychological Interpretation of His Views on Architecture, Art and Music* (Ann Arbor 1988), s. 232–260; Berthold Hinz, *Art in the Third Reich* (New York 1979), s. 1–2, 11, 38–44, 189–204; Heinrich Fraenkel & Roger Manvell, *Goebbels – Hitlerin mainosmiehi*, suomennanut Reijo Wilenius (Helsinki 1960), s. 153.

man ändå inte några influenser till hemlandet. Den starka fosterländska andan kom till uttryck i konsten som en uppfattning om nationell konst, som emellertid inte definierades mer noggrant. Trots den tydliga högergrundtonen i det finländska kulturlivet på 1930-talet uppstod det i sig inte någon tydlig s.k. officiell inriktning inom bildkonsten i landet. Trots att det moderna inte heller i Finland var ”på modet”, kom det aldrig att som i Tyskland stämpas som ”entartete Kunst”, som borde ha hindrats från att förgifta nationens medvetande.

Trots betoningen på det nationella hade man också kontakter till utlandet. T.ex. i Helsingfors Konsthall arrangerades på 1930-talet ett flertal utländska konstutställningar. År 1932 presenterades belgisk nutidskonst, 1934 grafik från Sovjetunionen, 1935 tysk konst och 1936 lettisk konst. Följande år ställde man ut tysk grafik och, ännu före kriget, 1938 italienskt landskapsmåleri samt ungersk, rysk och tjeckisk konst. År 1939, det sista fredsåret, presenterades både brittisk och fransk konst. På en allmän nivå hade kontakterna med Tyskland inte någon särställning inom det finländska konstlivet, trots att de genom det stora intresse som visades från tysk sida ofta fick en stark propagandistisk laddning.⁴

Statsmakten vill lyfta fram finländsk konst i Europa

En tydlig åsiktsdelare inom det finländska konstlivet blev förhållnings-sättet till den utställning med finländsk konst i Moskva som Utrikesministeriet (Ministeriet för utrikesärendena) planerade för slutet av år 1934. Trots förfrågan från ministeriet vägrade såväl Finlands Konstakademi, Finska Bildhuggarförbundet som Konstnärsgillet i Finland att delta i utvärderingsnämnden. Endast grafikernas förbund ställde upp. Utrikesministeriet bad om att få låna några tavlor ur Ateneums samlingar för utställningen, men Konstakademin gick inte heller med på detta. Den påpekade att den tidigare varit med om att planera utställningar i London, Budapest och Rom, men att staten dessa gånger inte ställt upp med ekonomiskt stöd. Inom Konstnärsgillet röstade man i frågan, men motståndarsidan vann. Resultatet motiverades med att det inte vore någon nytta med att delta – vilken privatperson skulle

4. Erik Kruskopf, *Taiteen maailmanmies. Bertel Hintze 1901–1969* (Helsinki 1998), s. 104; Rolf Nummelin, 'Johdanto', Bengt von Bonsdorff et al. (toim.), *Suomen taiteen historia. Keskiajalta nykypäivään* (Helsinki 1998), s. 264.

köpa tavlor i Moskva? Också den osedvanliga brådska som präglade förberedelserna väckte indignation.⁵

Konflikten togs till slut upp i riksdagen. I december 1934 riktade Isänmaallinen Kansanliikes (Fosterländska Folk rörelsen) riksdagsman Vilho Annala en fråga till regeringen om konstutställningen i Moskva, som arrangerades av Utrikesministeriet utan stöd från Finlands Konstakademi, Konstnärsgillet i Finland eller Finska Bildhuggarförbundet. Annala kunde inte förstå detta, eftersom de nämnda förbunden tidigare alltid hade deltagit i utställningar i utlandet. Det märkligaste var, enligt honom, att den finländska konsten och de finländska konstnärerna i årtal hade varit skyldiga att ordna svarsbesöksutställningar i ”europeiska bildningsländer” som Polen, Ungern, Tyskland, Italien och Frankrike, eftersom dessa hade ordnat utställningar i Finland. Konstnärerna hade inte kunnat tacka ja till inbjudningarna eftersom statsmakten hade vägrat stöda projekten i brist på resurser. Annala förundrade sig över varför man inte kunde ordna en utställning i någon av de ovan nämnda länderna, utan varför det måste ske just i Sovjetunionen.

I sitt svar konstaterade utrikesminister Antti Hackzell att det på våren 1934 hade ordnats en utställning med sovjetisk grafik i Finland, och då hade tanken på ett svarsbesök uppstått. När de sovjetiska myndigheterna var villiga att stöda en omfattande utställning av finländsk konst i Moskva, hade Utrikesministeriet beslutat sig för att ta chansen. Enligt ministern hade konstorganisationerna inte ombetts ansvara för arrangemangen delvis p.g.a. brådska, eftersom utställningen måste vara klar fram till slutet av november. Enligt Hackzells uppgifter hade Utrikesministeriet inte på sex år fått några officiella utställningsinbjudningar från något annat land än Sovjetunionen.⁶ Förutom den officiella förklaring som ministern gav torde det också ha handlat om att det officiella Finland med kulturens hjälp ville minska den politiska misstron mellan länderna.

På samma sätt som övrig finländsk kultur väckte även den finländska konsten snabbt Hitlertysklands intresse. I mitten av november 1934

5. Kruskopf, *Taiteen maailmanmies*, s. 104, 108–110; Matti Kurjensaari, *Loistava Olavi Paavolainen. Henkilö- ja ajankuva* (Helsinki 1975), s. 198.

6. Riksdagens plenarsession 17.12.1934: *Valtiopäivät 1934, Pöytäkirjat III* (Helsinki 1935), s. 3289–3293.

*Aarne Wuorimaa, Finlands
ambassadör i Berlin 1933–1940.
Bild: Utrikesministeriets arkiv.*

skrev Finlands sändebud i Berlin Aarne Wuorimaa till Utrikesministeriet att han träffat riksministern Alfred Rosenberg. Under mötet hade en av männen i Rosenbergs närhet meddelat att man från tyskt håll var intresserad av att ordna en utställning med finländsk konst i Berlin. Tyskarna hade sagt till Wuorimaa att om finländarna var villiga att arrangera utställningen, var den tyska sidan villig att föra ärendet vidare. Wuorimaa nämnde inte personen i fråga vid namn, men det handlade sannolikt om någon av de aktiva inom Nordische Gesellschaft (NG) som skötte de nordiska kulturkontakterna i Tyskland och leddes av Rosenberg, möjligtvis riksministerns privatsekreterare, författaren Thilo von Trotha. Wuorimaa understödde förslaget att arrangera en utställning, eftersom "Finland har en så stark ställning här [i Tyskland, förf. anm.] som man knappast tidigare någonsin haft och att man genast borde utnyttja situationen för att stärka vår position än mer, [...] eftersom det som vi nu kan åstadkomma här, bara kommer att gynna oss de kommande åren när de politiska förhållandena

kan vara annorlunda än i dag.”⁷ Wuorimaas kommentar måste förstås mot bakgrund av att länderna bara några månader tidigare hade varit indragna i ett handelskrig, som vid denna tidpunkt var avslutat. Det fanns ett ömsesidigt intresse av att avlägsna de politiska blindskären. Och vad kunde vara bättre än välfungerande kulturella kontakter? Man hoppades därmed på att konstutställningen skulle bidra till att förbättra de politiska relationerna. Också det officiella Finland stödde goda kulturkontakter, även om man på den politiska nivån ville hålla ett visst avstånd till det nya Tyskland.

Britta Hiedanniemi (1980)⁸ har hävdad att initiativet till konstutställningen kom till Finland via den tyska ambassaden i Helsingfors. Hon nämner emellertid inte i vilket sammanhang inbjudan skulle ha lagts fram – Wuorimaa informerade ju om ärendet till Finland i november 1934. Det är sannolikt att den slutliga inbjudan till det finska Utrikesministeriet kom från den tyska ambassaden, men att ambassadör Wuorimaa redan tidigare informellt informerat Utrikesministeriet.

Utrikesministeriet nappade genast på idén. Och det är inte så konstigt, det handlade om den första utställningen med finländsk konst i Tyskland – tidigare hade endast enskilda konstnärer ställts ut där. Ministeriet övervägde att skicka den utställning som då fortfarande fanns i Moskva (och som i februari 1935 skulle flyttas till Riga) till Tyskland. Ministeriet sände en förfrågan till ambassaden i Berlin om huruvida tyskarna på samma sätt som ryssarna var villiga att betala för utställningen ”från gräns till gräns”. Samtidigt ålades Wuorimaa att skaffa utförligare information och kommentarer från tyskarna angående arrangemangen. I slutet av november meddelade ambassadören att han träffat Rosenbergs privatsekreterare von Trotha, som hade föreslagit att arrangemangen av utställningen helt och hållet skulle överlämnas till NG. von Trotha hade lovat sända någon av ledarna inom föreningen för att diskutera med Wuorimaa i syfte att få mer klarhet i vilka krav

-
7. ”Suomella täällä [Saksassa, TM] nykyään on niin hyvä asema, että sellaista tuskin ennen on ollut ja olisi tätä tilannetta välttämättä käytettävä hyväksi asemamme lujittamiseksi entistä enemmän, [...] sillä mitä nyt voimme täällä saavuttaa, se on meille eduksi vain tulevinakin vuosina, jolloin poliittiset olosuhteet voivat olla toiset kuin nyt.” Wuorimaa till Rantakari 17.11.1934: vol. 50, Den finländska konstutställningen 1935, signum 65, Utrikesministeriets arkiv (UMA), Helsingfors.
 8. Jfr Hannes Saarinen, ’Suomi Berliinissä – Suomen ja Saksan kulttuurisuhteiden vaiheita’, Hannes Saarinen (toim.), *Suomi Berliinissä* (Keuruu 2001), s. 62; Hiedanniemi, *Kulttuuriin verhottua politiikkaa*, s. 92.

utställningen ställde. Den som tog kontakt med Wuorimaa var chefen för föreningens Berlinkontor Aleksander Funkenberg, som lyckades övertyga Wuorimaa om att utställningen var nödvändig.⁹

I Finland vidtog Utrikesministeriet å sin sida förberedelser för att få utställningen till Tyskland. I början av december meddelade pressavdelningens chef K. N. Rantakari, som hade goda kontakter med Tyskland, till Wuorimaa att han träffat doktor Bertel Hintze, och tillsammans hade de kommit fram till att NG gärna själv fick arrangera utställningen, men att en finländare måste delta i förberedelserna. Rantakari föreslog Hintze, som även hade deltagit i arrangemanget av utställningen i Moskva. Ännu före jul meddelade Rantakari till Berlin att man skulle sammanställa en helt ny utställning, eftersom många nya konstnärer ville ställa ut sina verk. I utställningen i Moskva och Riga hade det ingått även grafik, men finländarna beslutade sig för att utelämna den i Berlin, eftersom den ”knappast skulle uppfylla sitt ändamål”¹⁰.

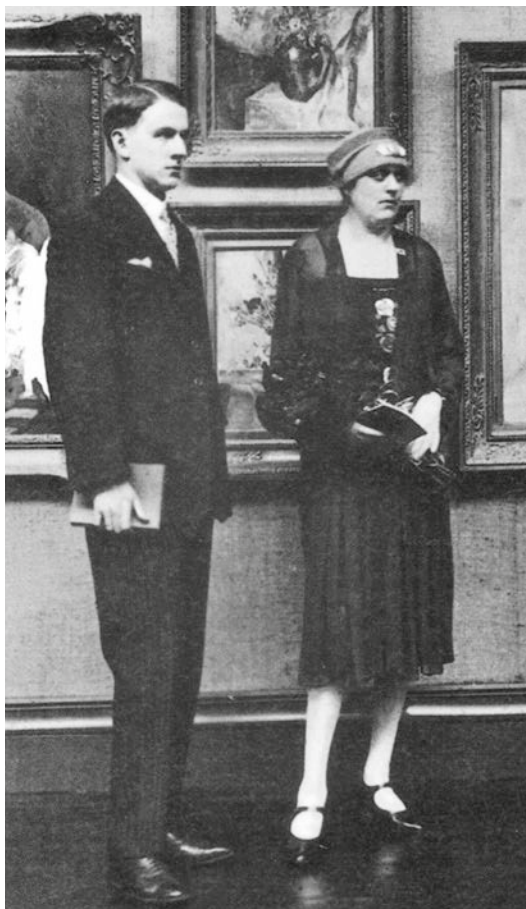
Tyskarna hade uttryckt en förhoppning om att man till utställningen skulle sända enbart små skulpturer, eftersom det var svårt att hantera och flytta stora skulpturer från ställe till ställe. I enlighet med allmän praxis förutsatte tyskarna att finländarna skulle betala transporten av utställningsföremålen till Tyskland och tillbaka, medan tyskarna skulle ansvara för transporten och försäkringarna i Tyskland.¹¹

Som framgår av Rantakaris brev blev man inom det finländska konstlivet genast intresserad av utställningen i Tyskland. Detta avspeglar det motstånd mot Sovjetunionen som rådde även i det finländska kulturlivet och den positiva inställningen till Tyskland. Med undantag för några personer på vänsterkanten tog man i det finländska kulturlivet avstånd från Sovjetunionen och bolsjevismen. När utrikesminister Hackzell i januari 1935 frågade Finlands Konstakademi, Konstnärsgillet i Finland och Finska Bildhuggarförbundet om de var intresserade av att delta i en utställning som eventuellt skulle arrangeras i

9. Wuorimaa till Rantakari 29.11 och 3.12.1934: vol. 50, Den finländska konstutställningen 1935, signum 65, UMA; Rantakari till ambassaden i Berlin 21.11.1934: vol. 50, Den finländska konstutställningen 1935, signum 65, UMA.

10. ”tuskin vastaisi tarkoitustaan”.

11. Rantakari till Wuorimaa 4.12.1934: vol. 50, Den finländska konstutställningen 1935, signum 65, UMA; Rantakari till ambassaden i Berlin 19.12.1934: vol. 50, Den finländska konstutställningen 1935, signum 65, UMA; Wuorimaa till Utrikesministeriet 7.1.1935: vol. 50, Den finländska konstutställningen 1935, signum 65, UMA.

Bertel Hintze och Signe Relander. Hintze var chef för Helsingfors Konsthall och finländsk kommissarie för utställningen i Tyskland. Ur Jukka-Pekka Pietiäinen, Tasavallan presidentit 1919–1931 (Helsinki 1992).

Berlin, kom det sålunda inga nekande svar, utan föreningarna deltog med stor iver. Vid samma tid meddelade Wuorimaa att tyskarna godkände Hintze som finsk samarbetspartner. Funkenberg önskade att han i samband med öppningen av utställningen skulle hålla ett anförande om finländsk konst.

Valet av Hintze tilltalade inte alla finländare utan, som Hiedanniemi konstaterar, tolv ”nationellt sinnade konstnärer”¹² opponerade sig. Enligt dem var Hintze inte en lämplig person, han hade ju tidigare förhållit sig överlägset till den nationella konsten. Dessutom väckte

12. ”kansallismielistä taiteilijaa”.

hans strävan efter att göra sovjetisk konst mer känd i Finland förargelse bland konstnärerna.¹³

Från finländsk sida förbereddes utställningen av en kommitté utsedd av Utrikesministeriet, Finlands Konstakademi, Konstnärsgillet i Finland och Finska Bildhuggarförbundet. Juryns sammansättning vållade inga problem. Alla avgifter som skulle betalas av finländarna sköttes av staten. Chefen för Konsthallen Bertel Hintze utsågs till finländsk kommissarie för utställningen, och han hade i uppdrag att välja ut de verk som skulle ställas ut. Klagomålen från konstnärerna hade blivit resultatlösa. Utställningen kom att utgöra en översikt, eftersom man ställde ut 220 målningar och 30 skulpturer, vilka Utrikesministeriet huvudsakligen lånat ur privata samlingar. I Tyskland fick Nordische Gesellschaft emellertid inte ensamt arrangera utställningen. Under våren kom såväl Nationalsozialistische Kulturgemeinde (NSKG) som Deutsch-Nordische Vereinigung med. Både NG och NSKG verkade under övervakning av Rosenberg. Verken placerades i Berlin i den tidigare konsthallen Berliner Secession, som NSKG tagit i bruk under det nya namnet Haus der N.S.-Kultur. Man kom överens med tyskarna om att utställningen skulle öppnas den 11 maj 1935. Verken skickades i väg i slutet av april.¹⁴

13. Hackzell till Finlands Konstakademi, Konstnärsgillet i Finland och Finska Bildhuggarförbundet 9.1.1935 samt föreningarnas svarsbrev: vol. 50, Den finländska konstupställningen 1935, signum 65, UMA; Wuorimaa till Utrikesministeriet 7.1.1935: vol. 50, Den finländska konstupställningen 1935, signum 65, UMA; Om valet av Hintze, se Hiedanniemi, *Kulttuuriin verhottua politiikkaa*, s. 92–93.
14. Nordische Gesellschaft (NG) var en förening som verkade under det tyska national-socialistiska arbetarpartiets utrikespolitiska kontor APA (Außenpolitisches Amt der NSDAP). NG hade grundats i Lybeck 1921 i syfte att förbättra Tysklands ekonomiska och politiska kontakter med Norden. Efter nationalsocialisternas maktövertagande hamnade föreningen sommaren 1933 under Alfred Rosenbergs ledning och blev samtidigt tvungen att driva partiets ideologi särskilt i kulturutbytet. Se Mertanen, 'Tredje rikets gäster', s. 394–396. Det nationalsocialistiska partiet grundade 1929 en egen kulturorganisation som 1934 fick namnet Nationalsozialistische Kulturgemeinde (NSKG). Även den leddes av Rosenberg. Föreningens verksamhet fick aldrig riktigt luft under vingarna och den kom närmast att ha en propagandakaraktär. Hitler avskaffade NSKG 1937. Risto Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin 1933–1939. Lehdistön ja diplomatian näkökulmia*, Historiallisia tutkimuksia 223 (Tampere 2005), s. 193. Deutsch-Nordische Vereinigung hade grundats 1931 i Hamburg under namnet Deutsch-Nordische Gesellschaft (D-NG). Dess uppgift var att utveckla de bildningsmässiga och ekonomiska relationerna mellan Tyskland och de nordiska länderna. Efter att nationalsocialisterna tagit makten hamnade föreningen under deras kontroll, även om den fortsatte med samma verksamhet som tidigare fram till år 1935. Då

Att man i Tyskland ansåg att utställningen hade ett stort propagandavärde framgår av att den fick en mycket namnkunnig hedersnämnd. Bland de ledande personerna i det nya Tyskland utsågs till nämnden ministrarna Hermann Göring, Konstantin von Neurath, Wilhelm Frick samt undervisningsministern Bernhard Rust. Finländarna representerades av undervisningsminister Oskari Mantere. För tyskarnas del handlade det inte enbart om en konstutställning, utan ett politiskt närmande länderna emellan ansågs vara en av målsättningarna med utställningen. I planeringsskedet trodde nämligen Rosenbergs privatsekreterare von Trotha att utställningen politiskt sett skulle föra länderna närmare varandra, eftersom den eventuellt skulle leda till att den finländska regeringen tog ett steg närmare Tyskland.¹⁵ Att förbättra relationerna mellan länderna var inte heller ointressant ur finländsk synvinkel, ambassadör Wuorimaa hade ju önskat att man med hjälp av utställningen skulle ”stärka Finlands ställning”¹⁶ i Tyskland. Båda länderna strävade alltså efter att propagera för goda relationer.

Trots allt verkar det finska Utrikesministeriet ha förhållit sig lika ivrigt till utställningen i Moskva som i Berlin. I arrangemangen var man mån om att inte favorisera någotdera landet, vilket på sätt och vis illustrerar Finlands officiella utrikespolitiska linje: man ville upprätthålla goda förbindelser med såväl Sovjetunionen som Tyskland, bägge länderna spelade ju en viktig roll i den finländska utrikespolitiken. Man ville inte att det hos någondera parten skulle finnas någon möjlighet till feltolkningar.

grundade NG en egen underavdelning i Hamburg och D-NG:s namn ändrades för att undvika missförstånd till Deutsch-Nordische Vereinigung. Föreningen upplöstes i september 1935. Huvudkonsuln i Hamburg Edwin Lundströms rapport till Utrikesministeriet 6.9.1935, nr 40: Deutsch-Nordische Ges. Se allmänt om de kulturella förbindelserna mellan Finland och utlandet, 46Z, UMA.

15. Brev till Undervisningsministeriet 25.2.1936: vol. 1, bilagor till protokollet 1927–1937, Helsingfors Konstakademis arkiv (HKA), Centralarkivet för bildkonst (CAB), Helsingfors; Protokoll 18.1.1935: vol. C34, Finska Konstföreningens arkiv, CAB; Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin*, s. 216; Pekka Lähteenkorva & Jussi Pekkarinen, *Ikuisen poudan maa. Virallinen Suomi-kuva 1918–1945* (Juva 2004), s. 169; Saarinen, ’Suomi Berliinissä’, s. 62–64; Kruskopf, *Taiteen maailmanmies*, s. 108; Hiedanniemi, *Kulttuuriin verhottua politiikkaa*, s. 92; *Uusi Suomi* 24.4.1935, ’Suomen terve kulttuurielämä voi antaa jotain Saksallekin’.

16. ”lujittaa Suomen asemaa”.

En imponerade invigning

Den festliga invigningen av den finländska konstutställningen i Berlin hölls i maj 1935 i närvaro av en högt uppsatt skara gäster. Redan före utställningen hade de tyska tidningarna enligt Risto Peltovuori banat väg för den genom att publicera ett flertal skrivelser i frågan.¹⁷ Gästerna företrädde bl.a. av ambassadör Wuorimaa, doktor Hintze, Utrikesministeriets avdelningschef Rantakari, kanslichef Bruno Kivikoski samt representanter för de finländska konstnärsförbunden. Den tyska representationen var ännu mer imponerande, för på plats fanns riksdirektör Alfred Rosenberg i egenskap av Hitlers personlige representant, utrikesminister Konstantin von Neurath, överborgmästaren i Berlin, doktor Heinrich Sahn och chefen för NG:s kontor i Berlin Aleksander Funkenberg samt verksamhetsledaren Ernst Timm. Dessutom fanns det utländska diplomater på plats.

I början av tillställningen tolkade Moja Petrikowski fyra sånger av kompositören Yrjö Kilpinen – dennes sånger hade blivit mycket populära i det nationalsocialistiska Tyskland. Därefter framförde ambassadör Wuorimaa sin hälsning, och kommissarie Hintze höll ett anförande om finländsk konst. Den centrala tanken i Hintzes föredrag var att man genom konstverken fick ”ett djupt och klart uttryck för det mångfacetterade i den finländska folksjälens och den finländska naturens karga orördhet”¹⁸. Efter att finländarna hållit sina anföranden framförde riksdirektör Rosenberg den nationalsocialistiska rörelsens tack till Finland, till landets ambassadör samt till Hintze för att han sett till att utställningen kommit till Berlin. I sitt tal behandlade Rosenberg de kulturella kontakternas långa historia, särskilt med betoning på året 1918. I slutet av talet öppnade han utställningen ”i tecknet av ett fortsatt fördjupande av de tyska och finska folkens inbördes respekt.”¹⁹ Precis som Rosenberg konstaterade tilltalades tyskarna särskilt av att man ställde ut konst som till sin andliga kvalitet var besläktad med den tyska karaktären. Invigningen radierades i bägge länderna. Med anledning av utställningen inbjöds Hintze att föreläsa om finländsk konst vid Friedrich-Wilhelms-Universität.

17. Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin*, s. 216.

18. ”syvällisen ja kirkkaan ilmaisen Suomen kansan sielun monisäikeisyys ja Suomen luonnon karu koskemattomuus”.

19. ”Saksan ja Suomen kansan sisäisen kunnioituksen jatkuvan syvenemisen merkeissä”.

Den tyske riksdirektören Alfred Rosenberg. Rosenberg ledde Nordische Gesellschaft (NG), som skötte de kulturella kontakterna med de nordiska länderna. Han höll ett anförande under invigningen av den finländska konstutställningen i Berlin. Bild: Das Bundesarchiv.

Det främsta språkröret för det nationalsocialistiska partiet, *Völkischer Beobachter*, redogjorde i detalj för föredraget. Efter invigningstillfället bjöd Rosenberg på lunch på sitt kontor. Samtidigt meddelade han att han ”som ett uttryck för sin personliga beundran” köpt brons-skulpturen *Flickhuvud* av Aaltonen.²⁰

Betonandet av de goda relationerna mellan Finland och Tyskland verkar ha blivit ett tema för invigningen. Som Rosenbergs kommentarer visar strävade man från tyskt håll efter att dra politisk nytta av utställningen – det fick även de utländska diplomaterna höra. Den stora uppmärksamhet man visade skulle undanröja de finländska gästernas misstankar och förbättra de officiella kontakterna mellan länderna. Samtidigt fick riksdirektören en möjlighet att propagera

20. Se materialet i anslutning till ämnet: vol. 50, Den finländska konstutställningen i Hamburg, signum 65, UMA; *Suomen Kuvalehti* 1935:38, s. 1450–1451; *Uusi Suomi* 12.5.1935, ”Suomen kansan sisimmän olemuksen täytyy ilmetä sen taiteessa”; *Uusi Suomi* 15.5.1935, ’Suomalainen taidenäyttely Berliinissä.

för de nationalsocialistiska målsättningarna genom att liksom i förbifarten hänvisa till att den finländska konsten stod nära den tyska – och samtidigt nära det nya Tysklands ideologi. Den direkta radieringen av invigningen i bägge länderna skapade en bild av att länderna hade mycket nära relationer, för på 1930-talet var det fortfarande inte helt enkelt att arrangera direktsändningar från utlandet. I Hitlertyskland stod radioverksamheten under sträng nationalsocialistisk kontroll, och man hade inte sänt direkt från invigningen om man inte hade ansett att det var viktigt.

Eftersom nationalsocialisterna inte ville ställa ut någon degenererad konst, föreställde en stor del av de finländska målningarna traditionella landskap eller så var de porträtt. Bland de utställda verken fanns de bästa från den finländska målarkonstens guldålder, såsom Akseli Gallen-Kallela, Eero Järnefelt, Werner Holmberg, Emil Halonen och Albert Edelfelt – alla mycket beundrade i Tyskland. Wäinö Aaltonens Paavo Nurmi-staty, som skickats till Tyskland, hälsade gästerna välkomna utanför utställningslokalen. På initiativ av den tyske kulturpersonligheten Günther Thaer, som hörde till Rosenbergs skyddslingar, tog man också med verk av Einari Junntila, som han personligen hade träffat när han år 1932 hade besökt Lappland. På förslag av Thaer godkände Hintze Junntila utan invändningar, och några av verken såldes. Med andra ord hade man från Finland till utställningen sänt huvudsakligen verk som man visste skulle tillfredsställa det officiella Tyskland.

Utställningen recenserades i många dagstidningar i Berlin, och även tidningar på andra orter skrev om den. Tack vare konstnärerna från guldåldern var de tyska tidningarnas allmänna uppfattning positiv. NG:s tidning *Der Norden* publicerade ett temanummer om utställningen. Numret innehöll artiklar om finländsk bildkonst och mer allmänt om finländsk kultur. Även *Nationalsozialistische Monatshefte* och *Die Völkische Kunst* gav ut temanummer. De tyska tidningarna hyllade framför allt verken av Gallen-Kallela och Aaltonen, även om några yrkesmän på området konstaterade att man från finländskt håll hade kunnat sammanställa ett ännu mer representativt innehåll. De saknade framför allt mer finsknationell konst, såsom verk av Gallen-Kallela. I början av juni skickade pressassistenten vid ambassaden i Berlin T. H. Heikkilä till Utrikesministeriet flera tiotal recensioner ur tyska tidningar. Eftersom de alla var positiva, kunde Heikkilä inte an-

nat än konstatera att ”den tyska tidningspressen har gjort allt man bara kan önska sig för vår konstutställning och vår kulturpropaganda”.²¹

Den uppmärksamhet de tyska medierna visade den finländska konsten visar hur intresserade tyskarna var av finländsk kultur. Det här var för sin del en följd av den ödesgemenskap med de nordiska folken som nationalsocialisterna tillskrev sig själva, delvis berodde det på en vilja att använda sig av utställningen i propaganda riktad såväl till det egna landet som till Finland. Man trodde att Tyskland med hjälp av utställningen skulle förbättra sin position i Finland.²² När man tar i beaktande att de tyska tidningarnas konstkritik i mitten av 1930-talet inte längre var opartisk utan styrdes av partiet, kan ett flertal positiva recensioner ses som ett propagandaknep från tysk sida. Detta förstod även finländarna, vilket framgår av Heikkiläs ovan nämnda konstaterande.

Lite senare fick utställningen ännu mer uppmärksamhet genom att den i juni besöktes av Tysklands rikskansler Adolf Hitler. Besöket ökade publikintresset, och utställningstiden i Berlin förlängdes med tre dagar. Det var Rosenberg som lyckats övertala Hitler att se utställningen. Riksministern hade i samband med arrangemanget av utställningen fått till stånd en så omfattande propagandakampanj till förmån för den finländska kulturen att man från finländskt håll ville belöna honom. Gåvan fördes till Tyskland av författaren Maila Talvio, som av NG inbjudits att föreläsa i Tyskland i februari 1936. Vid en tillställning på den finländska ambassaden i Berlin i april 1936 överräckte Wuorimaa till Rosenberg Gallen-Kallelas originaletsning *Lemminkäinenens mor*. På plats fanns även rikskvinnoledaren Gertrud Scholtz-Klink, chefen för Bund Deutscher Mädel Trude Mohr, generalen, greve Rüdiger von der Goltz och chefen för den nationalsocialistiska socialmyndigheten (Reichsamt für Volkswohlfahrt) och Vinterhjälpen Erich Hilgenfeldt.

21. ”Saksan sanomalehdistö on tehnyt taidenäyttelymme ja kulttuuripropagandamme hyväksi kaiken, mitä kohtuudella voi vaatia.” Se samlingen med urklipp ur tyska tidningar: vol. 50, Den finländska konstutställningen i Hamburg, signum 65, UMA; Heikkilä till Utrikesministeriet 4.6.1935: vol. 50, Den finländska konstutställningen 1935, signum 65, UMA; Saarinen, ’Suomi Berliinissä’, s. 63–64; Seppo Kuusisto, *Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Außenpolitik 1933–1939*, Studia Historica 15 (Tammi-saari 1984), s. 322; *Suomen Kuvalehti* 1935:38, 1450–1451; *Uusi Suomi* 12.5.1935, ”Suomen kansan sisimmän olemuksen täytyy ilmetä sen taiteessa”; *Uusi Suomi* 15.5.1935, ”Suomalainen taidenäyttely Berliinissä”.

22. T.ex. Mertanen, ’Tredje rikets gäster’, passim.

Lemminkäinenens mor av Akseli Gallen-Kallela (1897). Vid en tillställning på den finländska ambassaden i Berlin 1936 fick Alfred Rosenberg motta en etsning av samma motiv av ambassadör Aarne Wuorimaa. Bild: Antellska samlingarna, Finlands Nationalgalleri/Jouko Könönen.

Rosenberg bad ambassaden framföra hans varmaste tack för gåvan.²³ Rosenberg hade knappast helt osjälviskt ansträngt sig för att utställningen skulle bli lyckad. Att den fick så stor uppmärksamhet gynnade också honom själv, eftersom han vid den här tiden höll på att mista positioner i den inre maktkampen inom partiet. Om Finland med hjälp av utställningen hade blivit mer positivt inställt till Tyskland, hade det inneburit åtminstone en liten fjäder i hatten för Rosenberg.

Från Berlin reste utställningen vidare till Düsseldorf, där den förrevisades i stadens konstmuseum. Under invigningen framförde en konsertorkester verk av Jean Sibelius och Kilpinen. Konstnärligt sett var den finländska konstutställningen en succé och de lokala tidningarna publicerade enbart positiva recensioner. Det enda som tyskarna var kritiska till var valet av tidpunkt, sommaren, eftersom den bidrog

23. Heikkilä till Hintze 17.4.1936: vol. 12, Bertel Hintzes arkiv (BHA), CAB; Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin*, s. 215–219; Lähteenkorva & Pekkarinen, *Ikuisen poudan maa*, s. 169; Kruskopf, *Taiteen maailmanmies*, s. 110–111.

till att minska besökarantalet. Utställningen sågs endast av ungefär 1 200 personer, och innebar en förlust för staden på 1 500 riksmark.

I augusti stod Kunsthalle i Hamburg i tur. I invigningen deltog igen en rätt så imponerande skara representanter för partiet, regeringen och olika myndigheter, armén, vetenskapen och konsten. NSKG:s gardesorkester framförde i början och slutet av invigningen musik av Sibelius. Under tillställningen hölls tal av Timm samt Finlands huvudkonsul i Hamburg Edwin Lundström. Avslutningsvis öppnades utställningen av borgmästaren Carl Krogmann. I anslutning till utställningen hölls i radion i Hamburg ett föredrag om finländsk konst. Hamburg var slutdestinationen för utställningen, trots att sammanlagt åtta städer hade velat få utställningen. Avtalen om utlåningen av konstverken tillät ingen längre utställningstid. Efter att samlingen återvänt till Finland ställdes den ut några dagar i Konsthallen, med undantag för Wäinö Aaltonens skulpturer och målningar samt några andra verk som hade blivit kvar i Tyskland eller som ingick i andra utställningsprojekt.

Sammantaget hade besöket varit en framgång. De tyska tidningarna hade publicerat omkring etthundra positiva recensioner av utställningen. Dessutom behandlades finländsk konst och finländskt kulturliv i många radioprogram. T.ex. den hängivne Finlandsvännen Günther Thaer framhävde den finländska konstens lämplighet för Tyskland i en recension av utställningen i *Valvoja-Aika*. Den tyska kulturen och den tyska människan ville ha starka band till de nordiska folken: ”Det är självklart att Finland och dess kraftiga nationella utveckling, som den försvarade mot den ryska makten, samt kulturens friska grund just nu erhåller en bred och omfattande förståelse inom konsten. Dessutom är detta folks livsuttryck på mer än ett sätt till sitt väsen besläktat med tyskheten. När tysken lämnar ’l’art pour l’art’-perspektivet och igen inser konstens nationella innehåll, upptäcker han nu det ursprungliga i den finländska konsten och dess kraftiga samband med fosterjorden.”²⁴

24. ”On itsestään selvää, että Suomi ja sen voimakas kansallinen kehitys, jota se puolusti venäläistä vieraanvaltaa vastaan, sekä sen kulttuurin terve perusta saavuttavat juuri nyt taiteen alalla yleistä ja laajaa ymmärtämystä. Sitä paitsi tämän kansan elämänilmaus on useammassa kuin yhdessä suhteessa olemukseltaan saksalaisuudelle sukua. Jättäessään ’l’art pour l’art’ näkökohdan ja tajutessaan jälleen taiteen kansallisen aineksen, havaitsee saksalainen nyt suomalaisen taiteen alkuperäisyyden ja sen voimakkaan yhteyden kotoiseen maaperään.” Se materialet i anslutning till ämnet: vol. 50, Den finländska konstutställningen i Düsseldorf, signum 65, UMA; Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin*, s. 215–219; Kruskopf, *Taiteen maailmanmies*, s. 111.

Thaer lyfte särskilt fram Gallen-Kallela, Edelfelt och Järnefelt, men även Sallinens, Collins och Cawéns expressionism framstod i jämförelse med den kontinentala konsten som närmast impressionistisk. För att sammanfatta utställningen konstaterade han att ”riktningen inom konsten i det nya Tyskland förenar sig i princip med det finländska skapandets realistiska utvecklingslinje, och därför vill vi önska att en ömsesidig kännedom och förståelse i framtiden skulle ge bägge folken rikligt med kreativa impulser.”²⁵ Av Thaers uttalande framgår tydligt att det inte bara handlade om att främja utbytet av konst.

Det är värt att notera att de tyska tidningarna också publicerade kritiska recensioner av utställningen. Enligt Hannes Saarinen konstaterade man i några recensioner att Tyko Sallinens och Marcus Collins målningar återspeglade ”krisen inom den finländska målarkonsten”, eftersom de nämnda konstnärernas stil ansågs påminna för mycket om den tyska expressionismen, som redan vid den här tidpunkten hade blivit impopulär. Å andra sidan var Collins verk *Strandklippor* enligt vissa recensenter utställningens bästa skildring av den finländska naturen. Även Helene Schjerfbeck, A. W. Finchs, Yrjö Ollilas och Mikko Oinonens ”impressionistiska och nyimpressionistiska” målningar väckte kritik i en del tidningar i Tyskland. Det är värt att notera de negativa omdömena, när man kommer ihåg att konstkritiken i Tyskland styrdes av partiet. Som Saarinen konstaterar uppskattade nationalsocialisterna särskilt det ”typiskt nordiska” och det ”nationella” i målningarna. Allt som kunde knytas till den ”västliga smakriktningen” var ett uttryck för ”krisen” inom målarkonsten.²⁶

Finländsk konst ställdes snart ut i Tyskland igen, eftersom man bland de verk som ställts ut plockade ut konstgrafiken till en separat helhet. Den fylldes på med avdrag från Finland, och verken ställdes ut som en separat utställning med finländsk grafik redan samma sommar. Initiativet till grafikutställningen hade kommit från NG i samband med

25. ”uuden saksalaisen taiteen suuntaviiva yhtyy periaatteessa suomalaisen luomistyön reaaliseseen kehitysviivaan, ja siksi tahdomme toivoa, että tulevaisuudessa molemminpuolinen tuntemus ja ymmärtämys antaisi molemmille kansoille runsaasti luovia herätteitä.” Brev till Undervisningsministeriet 25.2.1936: vol. 1, bilagor till protokollen 1927–1937, HKA, CAB; Günther Thaer, ’Saksassa olevan suomalaisen taidenäyttelyn johdosta’, *Valvoja-Aika vsk.* 1935, s. 310–312.

26. ”impressionistiset ja uusimpressionistiset”. Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin*, s. 217–218; Saarinen, ’Suomi Berliinissä’, s. 64.

de andra riksdagarna (*Reichstagung der NG*) den 25 juni 1935 i Lybeck. På plats fanns bl.a. de nordiska representationerna i Berlin. Eftersom Wuorimaa var på semester representerades Finland av den tillförordnade charge d'affaires Aaro Pakaslahti, som i sitt tal under invigningen konstaterade att utställningen var viktig för utvecklandet av de finsk-tyska kulturförbindelserna. Utställningen öppnades av borgmästaren i Lybeck, doktor Otto Drechsler.

Bland de mest kända konstnärerna vars verk ställdes ut fanns Gallen-Kallela, Hugo Simberg, Mikko Oinonen, A. W. Finch och Lennart Segerstråle. Sammanlagt omfattade utställningen 170 verk av 40 konstnärer. Utställningen turnerade i Tyskland. Den visades i sammanlagt 18 städer, under ett och ett halvt års tid. När utställningen öppnades på respektive ort deltog officiella representanter för länderna samt stadens societet. I invigningstalen redogjordes för vilken påverkan Tyskland haft på den finländska kulturen och man berättade också om den finländska kulturen ur ett bredare perspektiv. Många tal refererades i detalj i lokalpressen. Bland talarna fanns de mest betydande gestalterna inom det tyska konstlivet. Utställningen besökte bl.a. Hamburg, Stuttgart, Celle, Lüneburg, Sassnitz, Köln, Altona och Heidelberg.

Även grafikutställningen blev en framgång, och den väckte stort intresse på alla orter. De utställda verken vann stort erkännande. Enligt tyskarna förklarades den finländska grafikens innehåll med att många av upphovsmännen var konstnärer: ”Samtidigt förstår de [tyskarna, förf. anm.] också att under de mörkaste månaderna, när det är näst intill omöjligt att måla, är det naturligt att ägna sig åt grafik.” Som en särskild styrka hos alstren betraktade man landskapsskildringarna samt den tekniska kunskapen som kom till uttryck i etsningarna. Sammanlagt 20 verk fick nya ägare i Tyskland.²⁷

27. ”Samalla he [saksalaiset, TM] myöskin ymmärtävät, että pimeimpien kuukausien aikana, jolloin maalaaminen on tuiki mahdotonta, graafillinen taide tarjoutuu etsimättä soveliaaksi harjoittaa.” Se materialet om den ambulerande utställningen med finländsk grafik i Tyskland 1935–1936: vol. 1. Finska Konstföreningens II arkiv, CAB; Jessen till Talvio 1.11.1935; vol. 41. Maila (Talvio) Mikkolas arkiv (MMA), Riksarkivet (RA), Helsingfors; Aarne Wuorimaa, *Lähettiläänä Hitlerin Saksassa* (Helsinki 1967), s. 61; *Uusi Suomi* 26.6.1935, ’Suomalainen graafillinen näyttely avattu Lyypeikissä’; *Uusi Suomi* 30.12.1936, ’Graafillinen taiteemme Saksassa’; *Helsingin Sanomat* 21.7.1937, ’Saksan ja pohjoismaiden [...]’; Det bör nämnas att Jessen i sitt brev till Talvio meddelade att den finländska grafikutställningen hade besökt 40 städer. Jessen till Talvio 23.12.1936: vol. 41. MMA, RA.

Den finländska konsten blev föremål för en enorm beundran i Tyskland, vilket framgår av många skrivelser i tidningarna. Det propagandamål som länderna hade satt upp, nämligen att upprätthålla goda relationer mellan länderna, hade uppnåtts med råge. Också Tyskland hade, genom att ägna den finländska konsten så stor uppmärksamhet, fått positiv uppmärksamhet i den finländska pressen. Med tanke på de officiella relationerna mellan länderna var utställningsutbytet ett tecken på att det var möjligt att ha varma kontakter. Å andra sidan resulterade utbytet inte, som tyskarna hoppats, i något politiskt närmande länderna emellan. De inflytelserika skarorna med inbjudna gäster på invigningarna runtom i Tyskland visade vilken betydelse man tillskrev utställningen.

Tyskarna på svarsbesök i Finland

I samband med den finländska konstutställningen uppstod en tanke på ett svarsbesök med tysk konst i Finland. Den här gången behandlades ärendet inte på ministerienivå, utan det var från första början chefen för Helsingfors Konsthall Bertel Hintze som förhandlade med tyskarna. Som tysk samarbetspartner fungerade Nordische Gesellschaft. Trots att finländarna var omedvetna om det, förde NG och NSKG en hård kamp om vem som skulle få arrangera utställningen. NG ville ensamt

Helsingfors Konsthall vid Nervandersgatan. Utställningen "Tysk konst under hundra år", öppnades i Konsthallen den 7 mars 1936.

ha ansvaret för den, eftersom NSKG enligt Rosenbergs principer i egen-
skap av partiorganisation inte kunde vara aktivt i utlandet. Förbunden
hade redan tidigare varit indragna i en konflikt med varandra, och då
hade Rosenberg gått in för den nämnda lösningen.

När det gällde Finland gjorde riksdirektören emellertid ett undan-
tag, eftersom han ansåg att länderna hade så goda relationer att också
NSKG kunde delta i arrangemangen. Enligt Hiedanniemi bevakade NG
emellertid envist sitt revir, och konflikten fördröjde arrangemangen
så mycket att NSKG föreslog att utställningen skulle skjutas upp. Tys-
karna ville ändå inte förlänga tidtabellen, eftersom man ansåg att det
skulle påverka finländarna negativt. Dessutom hade en senareläggning
också kostat mycket pengar. Till slut bestämde Rosenberg att båda or-
ganisationerna skulle delta i förberedelserna av utställningen. Hintze
informerades om detta, även om man i offentligheten i Finland en-
dast nämnde NG som arrangör. Detta var såtillvida naturligt, att den
nämnda föreningen i huvudsak var ansvarig för det kulturutbyte och
den kulturpropaganda som tyskarna riktade mot Finland på 1930-talet.
Ingen representant för NSKG besökte Finland.²⁸

I december 1935 föreslog NG:s verksamhetsledare Timm för Hintze
att man förutom den egentliga konstutställningen också i Åbo skulle
arrangera en grafikutställning i anslutning till konstutställningen. På
det sättet skulle man kunna ge en mer täckande bild av den tyska kons-
ten. Grafikutställningen kunde också besöka andra städer. Att tyskarna
hade politiska syften framgår av det faktum att de tänkte sig mycket
högt uppsatta beskyddare av utställningen: republikens president
P. E. Svinhufvud och den tyske rikskanslern Adolf Hitler. Genom för-
medlan av Hintze tillfrågade Timm Svinhufvud, och däremellan ut-
redde Rosenberg huruvida Hitler var villig att ställa upp. Svinhufvud
gav ett positivt svar, men Führern avstod med hänvisning till att han
vintern innan hade nekat till att ställa upp som beskyddare för en ut-
ställning med polsk konst. Han ansåg inte att det var lämpligt att sära
polackerna. Av den här orsaken valde också Svinhufvud att stå över.
Hedersnämndmedlemmarna för utställningen var desamma som året
innan i Tyskland, vilket innebar att Finland representerades av am-
bassadör Wuorimaa. Till tyska kommissarier för utställningen utsågs

28. Om NG se t.ex. Hiedanniemi, *Kulttuuriin verhottua politiikkaa*, s. 37–41, 60–63, om
konflikten mellan föreningarna s. 92–94.

Günther Thaer och Aleksander Funkenberg. För finländsk del sköttes uppdraget av Hintze.

Tanken var att utställningen skulle öppnas i Konsthallen i början av mars 1936. Förberedelserna krävde en så stor satsning från Konsthallens sida att man i slutet av februari bad Undervisningsministeriet om ett bidrag på 20 000 mark för att garantera att den fick en lämplig presentation och ett gott mottagande. Finansministeriet ombads bevilja tullfrihet för de verk som skickades till utställningen från Tyskland.²⁹

Trots de små osäkerhetsfaktorerna blev allting klart i tid och utställningen med tysk konst, ”Tysk konst under hundra år”, invigdes i Konsthallen den 7 mars 1936. Den var öppen fram till början av april. I utställningen ingick tysk målarkonst från 1800-talet fram till 1930-talet, sammanlagt ungefär 400 konstverk av de mest framstående konstnärerna genom den tyska historien. Man ställde även ut konstnärer som var typiska representanter för Tyskland efter 1933, och även de allmänna arrangemangen avspeglade Tysklands officiella världsåskådning.

Invigningen blev en betydande begivenhet, och också en politisk markering: på plats fanns bl.a. republikens president Svinhufvud, president L. K. Relander, undervisningsminister Oskari Mantere, flera andra medlemmar av regeringen, arméns överbefälhavare Hugo Österman samt den tyske ambassadören Wipert von Blücher. Inbjudna var även sändebuden från Danmark, Sverige, Lettland, Ungern, Rumänien, Italien, Polen, Norge och Frankrike. Den finländska intelligentsian representerades bl.a. av konstnärerna Eero Järnefelt och Emil Wickström samt rektorn för Helsingfors universitet Robert Brotherus. NG hade flera representanter på plats, bl.a. utställningens kommissarier Thaer och Funkenberg, verksamhetsledaren Timm, borgmästaren i Lybeck Otto Drechsler samt Rosenbergs sekreterare von Trotha. Sammanlagt uppgick antalet gäster till nästan 300 stycken.

I sitt öppningsanförande betonade undervisningsminister Mantere de långa relationerna mellan Finland och Tyskland såväl inom bildkonsten som på andra områden inom den andliga odlingen. Enligt Mantere hade finländarna tidigare hämtat förebilder från Tyskland, och många finländska konstnärer hade rest till Tyskland för att utbilda

29. Timm till Hintze 13.9 och 20.12.1935: vol. 13, BHA, CAB; Brev till Undervisningsministeriet 25.2.1936: vol. 1, bilagor till protokollen 1927–1937, HKA, CAB; Brev till Finansministeriet 2.3.1936: vol. 1, bilagor till protokollen 1927–1937, HKA, CAB.

sig. Undervisningsministern ansåg att utställningen med tysk konst, som alltså arrangerades som ett svarsbesök, var en märkeshändelse i finländskt konstliv. Ambassadör von Blücher tackade finländarna för att de sett till så att utställningen kommit till Helsingfors samt president Svinhufvud för att han valt att närvara, för tyskarna, som kunde lyssna till invigningen i radio, var ”glada över att en person som var så nära knuten till händelserna i anslutning till världskriget” var på plats. Borgmästare Drechsler, som talade å NG:s vägnar, nöjde sig med att betona betydelsen av nordiskt samarbete och uttryckte sin tillfredsställelse med att en så stor kännare av tysk konst som undervisningsminister Mantere var på plats – han var ordförande i styrelsen för Finska Konstföreningen och Finlands Konstakademis stiftelse.³⁰

Utställningen blev en framgång i Finland, och man förhöll sig i allmänhet neutralt optimistiskt till den, även om man inte lät sig imponeras av de nationalsocialistiska influenserna. Den som kanske tog emot den med störst iver var docenten i konsthistoria Ludwig Wennervirta, som skrev om utställningen och om det föredragstillfälle med den nationalsocialistiske konsthistorikern, professor A. Stange, som ordnades i anslutning till utställningen. Wennervirta fäste särskild uppmärksamhet vid den enhetliga världsåskådning som rådde i Tyskland och som inom kort skulle leda till goda resultat. Han konstaterade också att de finländska konstnärerna hade mycket att lära av det konstnärliga arbetet i Tyskland. Genom Stanges föredrag fick Wennervirta mycket bekräftelse på sin egen uppfattning om konstens nationalistiska utgångspunkter.

Wennervirta var känd som mycket tyskvänlig. Han besökte Tyskland under ett flertal år, och dessutom berättade han i sina skrivelser aktivt om tyska utställningsprojekt och gästföreläsningar i Finland. Hans verksamhet var knuten till den kulturpropaganda som Hitlertyskland riktade mot Finland. När det gäller hans Tysklandssympatier är det värt att notera att när nationalsocialisternas nordiska tanke i slutet av

30. ”iloisia siitä, että maailmansodan tapahtumiin niin läheisesti liittynyt henkilö”. Helsingfors Konsthalls verksamhetsberättelse för år 1936: vol. årsberättelser 1927–1979, Helsingfors Konsthalls arkiv, CAB; Öppningstal vid utställningen med tysk konst 7.3.1936: vol 6, Oskari Manteres arkiv (OMA), RA; Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*, s. 436–437; *Uusi Suomi* 26.2.1936, ”100 vuotta saksalaista taidetta”; *Uusi Suomi* 7.3.1936, ’Saksan taiteen näyttely’; *Uusi Suomi* 8.3.1936, ”Sata vuotta Saksan taidetta” merkkitaipaus Suomen taide-elämässä.

1930-talet havererade efter att man konstaterat att ödesgemenskapen var nationalsocialistisk propaganda, fortsatte Wennervirta ändå på den linje han tidigare slagit in på. Wennervirtas tilltro till Tyskland vacklade inte, och han förblev i tjänst hos det huvudsakliga språkröret för IKL, *Ajan Suunta* ända fram till att tidningen drogs in 1944.³¹

Till Finlands Konstakademis samlingar köpte man bronsverket *Sittande flicka* av den i Tyskland uppskattade bildhuggaren Fritz Klimsch. Från Helsingfors reste utställningen vidare till Åbo, och återvände därifrån till Tyskland i april. Den utställning med grafik som ursprungligen var avsedd att förevisas samtidigt i Åbo öppnades i Tammerfors i december 1936. Därifrån flyttades den till Konsthallen i Helsingfors 1937. De utställda föremålen uppgick till omkring 150, varav det äldsta var från 1888. Man ställde huvudsakligen ut nyare tysk grafik. Tammerfors konstmuseum köpte fyra av de utställda verken, och Ateneum tre. Som en gentjänst för samarbetet med NG fick Bertel Hintze som en av få finländare en inbjudan till föreningens femte riksdagar (*Reichstagung der NG*) i juni 1938.³² De representanter för NG som kommit för att delta i invigningen stannade flera dagar i Finland. Till deras program för resan hörde bl.a. ett besök på Åbo slott samt en resa till Koli, dit man åkte med tåg. Resan bekostades av Utrikesministeriet.

Utställningsutbytetts många betydelser

Det politisk-propagandistiska motivet med det finsk-tyska konstutställningsutbytet var omfattande. Projektet fick luft under vingarna först när det finska Utrikesministeriet lät sig övertygas om dess möjligheter att förbättra relationerna mellan länderna. För tyskarna var de politiska motiven ännu klarare. Även om också finländarna var intresserade av att förbättra de politiska relationerna, ser det ut som om man i de uttalanden som gavs i samband med öppningen ändå enbart valde att betona betydelsen av de kulturella kontakterna och deras

31. Yrjänä Levanto, 'Kriitikon ristiretki. Ludvig Wennervirran ideologinen taidekriitikki', Ulla Vihanta & Hanna-Leena Paloposki (toim.), *Kirjoituksia taiteesta. Suomalaista taidekriitikkiä. Kuvataiteen keskusarkisto 4* (Helsinki 1997), s. 49, not 51.

32. Styrelsens för Helsingfors Konsthall verksamhetsberättelse för år 1937: årsberättelser från åren 1927–1979, Helsingfors Konsthalls arkiv, CAB; Timm till Hintze 18.5.1938: vol. 13, BHA, CAB; Konstakademins årsskrift från år 1936, s. 17; Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*, s. 436–437; *Uusi Suomi* 15.3.1936, 'Näyttely avaa meille uuden maailman...'; *Uusi Suomi* 3.1.1937, 'Saksalaisen grafiikan näyttely Helsingissä'; *Helsingin Sanomat* 10.1.1937, 'Saksan taidegrafiikan näyttely'.

långa historia. På detta vis kunde man t.ex. undanröja Sovjetunionens misstankar mot syftet med utställningsutbytet. Tyskarna å sin sida uttalade sina mål i offentligheten. Man kan konstatera att finländarna gärna hade goda relationer med Hitlertyskland, bara de inte blev allt för nära. Utställningsutbytets propagandistiska karaktär betonades också av de talrika positiva recensionerna.

I invigningarna deltog alltid en politiskt sett inflytelserik skara, så även i Finland våren 1936. På så sätt ville man visa att kontakterna länderna emellan var goda, trots att de i verkligheten präglades av många problem. Trots att utställningarna var framgångsrika i såväl Finland som Tyskland och det i planeringen av dem deltog många officiella representanter, hade de i själva verket inte någon stor inverkan på de officiella relationerna mellan länderna. Detta berodde närmast på finländarnas försiktiga inställning till det nya Tyskland. Det uppstod med jämna mellanrum kriser i de utrikespolitiska relationerna, de goda kulturkontakterna till trots.

I utställningsutbytet betonades medvetet de långvariga kontakterna mellan länderna, eftersom man visste att en sådan utgångspunkt skulle godkännas i bägge länderna. Här kan man konstatera att man inte på något sätt önskade att utställningarna skulle misslyckas. Tyskarna försökte föra fram sin nya kulturinriktning, men de lyckades inte vinna finländarnas ohöjda beundran. För finländarna innebar utställningen en klar propagandaseger. Visserligen hade man i utställningen närmast utgått från gammal finländsk konst, som man redan på förhand visste att skulle intressera tyskarna. Situationen hade kunnat vara en annan ifall utställningen hade bestått av nyare konst – tyskarna kritiserade ju ganska öppet nyare finländsk produktion. Utställningsutbytet intensifierade emellertid landets kulturella kontakter inom musiken och litteraturen, eftersom det fungerade som ett exempel på att man på någon nivå kunde finna en gemensam kulturell grund.

Tyskland utgjorde inte i sig något speciellt fokus för det finländska konstlivet. Utställningsutbytet med tyskarna intog inte heller någon särställning, utan utöver tysk konst ställde man i Finland ut också konst från andra länder, fortfarande i slutet av 1930-talet. I mars 1937 förevisades en utställning med ungersk konst. Samma år idkade Finland konstutbyte särskilt med Italien, när man i Milano och Rom ordnade, efter inbjudan från italienarna och med stöd från Finlands utrikesrespektive undervisningsministerium, en utställning med finländsk

konst. Man presenterade konst från 1800-talet till samtiden. På motsvarande sätt öppnades i Konsthallen i september en utställning med verk av kvinnliga italienska konstnärer, och i januari 1938 stod modernt italienskt landskapsmåleri i tur. Konstföreningen köpte två av de verk som ingick i denna utställning. Utrikesministeriet hade också tidigare stött utställningsprojekt i Italien. Åren 1933 och 1936 stödde ministeriet finländarnas deltagande i Triennalen i Milano. Det första försöket innebar emellertid en förlust för Utrikesministeriet på ungefär 30 000 mark, vilket ledde till att man begränsade sitt deltagande i evenemanget 1936. Undervisningsministeriet hade t.o.m. velat avstå helt och hållet, men Utrikesministeriet beslutade sig ändå för att delta, även om den finländska avdelningen i huvudsak bestod av möbler som Alvar Aalto formgett för Artek och av Aino Aaltos keramik. Avdelningen utsågs till Triennialens bästa och fick motta Grand Prix. Finland deltog inte i Triennalen 1939. År 1937 ordnades i Tyskland också en utställning med finländsk folkkonst, men den hänförde sig närmast till forskningen kring den förhistoriska tiden och hade sammanställts av statsarkeologen C. A. Nordman.³³

Efter utställningsutbytet hade Finland och Tyskland i slutet av 1930-talet inte längre några fasta kontakter på bildkonstens område. Konstutbytet mellan länderna tog fart på nytt först under fortsättningskriget, då man planerade och förverkligade ett flertal utställningsprojekt. Vid den tiden fick utbytet på många sätt redan från början en verklig politisk karaktär, för Finland hade knappast annars sänt många värdefulla verk till Tyskland, som var föremål för de allierades bombningar. Man var på många sätt beroende av sina vapenbröder, och var därför tvungen att gå med på de projekt som tyskarna föreslog.³⁴

33. Se materialet om den tyska konstutställningen i vol. 18, ambassadens i Berlin arkiv/ Utrikesministeriets arkiv, Joensuu landsarkiv; Jessen till Talvio 29.8.1935: vol. 41, MMA, RA; Hiedanniemi, *Kulttuuriin verhottua politiikkaa*, s. 93–95; Tyyni Tuulio, *Maila Talvion vuosikymmenet. Jälkimmäinen osa (1911–1951)* (Porvoo 1965), s. 395–396; *Uusi Suomi* 7.3.1936, ”Nordische Gesellschaft ei halua tehdä Saksasta propagandaa”; Peltovuori, *Suomi saksalaisin silmin*, s. 220; om Utrikesministeriets medverkan i arrangemang av olika utställningar, mässor och motsvarande evenemang på olika håll i världen se Lähteenkorva & Pekkarinen, *Ikuisen poudan maa*, s. 167–173; Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*, s. 436–437.

34. Om utställningsutbytet under fortsättningskriget se t.ex. Tomi Mertanen, ’Kulttuurin aseveljet. Suomalais-saksalainen rintamataidenäyttelyvaihto jatkosodan vuosina’, *Sotilasajakauslehti* 2012:9, s. 57–60; Tomi Mertanen, ’Suomalaiset naistaiteilijat Kolmannen valtakunnan vieraina’, *Tieteessä tapahtuu* 2009:2, s. 53–58.

GRANSKNINGAR

Anornas palats

Johanna Aminoff-Winberg (red.), *Adeln och dess hus*, 294 s., ill., Fontana Media, Helsingfors 2013.

FINLANDS OCH SVERIGES RIDDARHUS är unika i sitt slag; inget annat europeiskt land kan i dag visa upp liknande adliga institutioner. De exklusiva aristokratiska byggnaderna, den omfattande löpande genealogiska verksamheten, den fortlevande traditionen med adelsmöten och förvaltning av adliga donationsmedel bidrar till att bevara de historiska banden mellan alla ännu levande adliga familjer, även om de saknar andra gemensamma intressen.

Finlands riddarhus kan också – som konsthistorikern Anna Ripatti påpekar i sin artikel i *Adeln och dess hus* om byggnadens aristokratiska utformning – ses som det första monumentet över det autonoma storfurstendömet Finlands självstyre. Eller så kan man, om man är mer intresserad av sociala förhållanden än av politisk historia, välja att se det som ett minnesmärke över ståndssamhällets gradvisa avveckling. Det är därför högst passande att Riddarhuset nu i samarbete med Fontana Media ger ut en minnesskrift 150 år efter det att dess byggnad togs i bruk i samband med återupprättandet av lantdagen 1863.

Seriös forskning om adeln – både den historiska och den nutida – bedrivs numera tämligen allmänt i Europa, inom såväl politisk och social historia som konstvetenskap, etnologi, idéhistoria m.fl. kulturvetenskapliga discipliner. Inte minst är intresset stort i de länder i öst som efter kommunismens fall söker återknyta till sina forna historiska rötter. Inom denna forskningsinriktning har finländska universitet en framträdande plats.

Redaktör för *Adeln och dess hus* är riddarhusgenealogen fil.dr Johanna Aminoff-Winberg, som själv bidrar med artiklar om adlig genealogi och vapensköldarnas funktion och språk. Hon har samlat sju andra forskare – de flesta historiker, men även representanter för konsthistoria och etnologi – som i olika artiklar berättar om politiska möten, traditionsförmedlingens former, symbolernas språk, balernas glans och kvinnors verksamhet och arenor.

Artiklarna har grupperats i tre teman. Det första ägnas adeln som stånd och korporation, det andra själva huset och symbolerna. Under det tredje temat får vi olika exempel på adliga kulturmönster, och där lyfts speciellt kvinnorna fram – den hälft av den adliga familjen som annars lätt glöms

bort, då adelskapet bara ärvs på manssidan. Samtliga artiklar är välskrivna och läsvärda, redigerade för en historiskt intresserad allmänhet. En noggrann notapparat ger samtidigt den fackhistoriskt vetgirige sitt.

Ska man lyfta fram något enskilt, är det naturligtvis recensentens personliga tycke och smak som får råda. Alex Snellmans exposé över Riddarhusets roll vid lantdagarna 1863–1906 skildrar på ett väl avvägt sätt milstolparna i Finlands utveckling i relation till det ryska kejsardömet: från den kejserliga prakten vid invigningen 1863 och det goda inbördes förhållandet till Alexander II, över allt ljummare kontakter med S:t Petersburg, till ökande ryska rikriktningssträvanden. Men också från liberalismens sextiotal, då adeln frivilligt gav upp sina privilegier (utom just rätten till politisk representation som stånd), över språkpolitikens dominans, till ståndslandtdagens slutliga upplösning.

Henrika Tandefelt skildrar de praktfulla lantdagsbalerna, där Finlands politiska och sociala elit bjöds en arena för umgänge och manifestation på högsta ståndsständsmässiga nivå – kanske som ersättning för det hovliv som saknades i storfurstendömet (i Sverige, som jämförelse, ordnades aldrig riksdagsbaler). Eva Helen Ulvros kontrasterar 1800-talets balkultur mot det följande århundradets riddarhusbaler, med det forna överdåd som numera har ersatts med mer sansad festivitas. I dag lockas ingen på samma sätt att manifestera sin status genom att först dansa i obekvämt högtidsdräkt från klockan nio på kvällen till fyra på morgonen, för att sedan sätta sig till bords och inta en supé på sju kalla rätter, sju varma rätter och två efterrätter.

Adeln har emellertid aldrig varit en socialt och ekonomiskt homogen överklass. Särskilt stor risk att drabbas av ekonomisk nöd löpte de omedlade ogifta adelskvinnor och änkor, vilka av adlig habitus och samhällets normer var förhindrade att försörja sig genom vanligt förvärvsarbete eller att ens söka fattighjälp. Johanna Wassholm berättar om det adliga jungfrustiftets minst sagt otillräckliga pensionskassa. Jessica Parland-von Essen beskriver den tradition med årliga välgörenhetsmarknader på Riddarhuset, som adliga kvinnor drog igång på 1930-talet till understöd för ”hederliga ståndsständsmässiga behövande” – de som då kallades ”pauvres honteux”. Bo Lönnqvist avslutar det hela med att ge färg åt ett par ståndsoriginal, med antydning om en möjlig förklaring till manliga och kvinnliga avvikares beteende.

Adeln och dess hus är en välkommen minnesskrift över en epok i Finlands politiska och sociala historia, och samtidigt över en tradition där släktbanden fortfarande hålls levande. Ty, som Edmund Burke har uttryckt det, den verkliga essensen av adlighet är att se sig som en länk i en lång kedja, ”ett kontrakt [...] inte bara mellan dem som lever, utan mellan de levande, de döda och de ännu ofödda [...]”. Och det är en tanke, som kan vara värd att begrunda i vår individualistiska tidsålder.

Göran Norrby

Arbete på 1500-talets kronogårdar som en del av människans identitet

Christopher Pihl, *Arbete. Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige*, diss., Studia historica Upsaliensia, 261 s., Uppsala 2012.

ARBETE UNDER 1500-TALET är ett hittills nästan outforskat område, trots att arbete har varit mycket viktigt, både för samhället i stort och för individen. Arbete gav förutom försörjning även en plats i samhällsstrukturen – och var därigenom skillnadsskapande. En av de mest grundläggande skillnaderna som gjordes i arbetsfördelningen var den mellan män och kvinnor. Vid en första anblick kan den delningen tyckas vara en konstant genom århundradena nästan fram till vår egen tid, men när de faktiska arbetsuppgifterna granskas närmare framträder betydelsefulla nyanser. Utgående från frågeställningen ”varför gjorde vem vad och vilken betydelse hade det för individ och samhälle” undersöker Christopher Pihl i sin doktorsavhandling *Arbete. Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige* arbete på kronogårdarna. Avhandlingen är en del av projektet *Gender and Work*, ett fyraårigt forskningsprojekt (2010–2014) under ledning av professor Maria Ågren vid Uppsala universitet.

Själva begreppet ”arbete” får ingen tydlig definition. I stället är utgångspunkten snarare anställning vid kronogårdarna, och arbete är de aktiviteterna som hör till anställningen oavsett hur de belönades eller om de utfördes av den anställda själv eller av andra i den anställdas eget hushåll. Pihls huvudsakliga källor består av räkenskaper från kronogårdarna, men även av mer deskriptiva källor om hushållande och arbete, såsom Per Brahes *Oeconomia* och Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*. Tidsperioden som behandlas sträcker sig från början av 1500-talet, då Hans Brasks undervisningsbok för biskopens hushåll i Linköping författades, till 1610 då både kronogårdarnas källor och samhället i stort, delvis p.g.a. Sveriges expansiva krigsföring, förändrades dramatiskt. P.g.a. antalet bevarade räkenskaper ligger fokus emellertid främst på andra hälften av 1500-talet. Genom att tillämpa Janken Myrdals källpluralism låter Pihl vad som egentligen är väldigt olika källtyper samverka för att ge en så bred bild som möjligt.

Många av Pihls resultat bekräftar forskning i andra länder och även svenska resultat av forskning om senare tidsperioder, t.ex. att storleken

på gården hade betydelse för könssammansättningen. På en stor gård, med närmare 100 anställda, var andelen kvinnor betydligt lägre (ca 10–20 procent) än på en mindre gård med bara hälften så många anställda (ca 40 procent). Som Pihl påpekar kan en del av statistiken förklaras med att en större gård behövde fler hantverkare, exempelvis för byggnation, och att dessa var män, men Pihl visar också att många av de yrken som på de mindre gårdarna utfördes av kvinnor på de större gårdarna utfördes av män. Avgörande för vem som gjorde vad var organisationsformen, där kvinnors arbete mycket sällan sorterades under en yrkeskategori även om själva arbetsuppgifterna var de samma som männens. En yrkesidentitet, med mästar–lärling-förhållanden, utbildning och karriär, var huvudsakligen förbehållen männen.

Även om det kan tyckas självklart förtjänar det att nämnas; kön var inte det enda som avgjorde vem som utförde vilket arbete och hur – även klass spelade in. Christopher Pihl visar hur kronans organisation var utformad som ett hushåll, och att det även bland de anställda på en kronogård både i teori och i praktik rädde en hushållsliknande struktur. Som husbonde på kronogårdarna fungerade fogden, men vid hans sida skulle det finnas en kvinna – fataburshustrun – som långt ifrån alltid var gift med fogden men likväl hade en hustrus ställning och rättigheter. Även om hustrun, både inom kronoorganisationen och vanliga hushåll, var underordnad husbonden innehade hon en maktposition, som i kronogårdarnas fall var kopplad till klass.

Pihls analys av förhållandet mellan fogde och fataburshustru är en av avhandlingens (förvisso väldigt många) synnerligen förtjänstfulla bidrag till tidigmodern historia. Genom att klassificera både fataburshustru och fogde som ledningsbefattningar öppnar Pihl upp för en beskrivning av kronogårdarnas ledarskap utan förutfattade meningar beträffande kvinnors underordning samtidigt som han visar att klass och civilstatus var avgörande för högre positioner. Pihl ser ansvar och auktoritet som nyckelbegrepp och visar hur en kvinna i egenskap av fataburshustru (men också exempelvis som mjölkdeja) kunde ha betydande ansvar ännu under 1500-talet, även om ansvaret avgjort inte var lika formaliserat som männens. På så vis hade kvinnor ett slags underordnat ansvar så länge kronans gårdar förblev organiserade på basis av hushållsmodellen och det fanns två skilda hierarkiska linjer baserade på kön. Gårdens män lydde under fogden och kvinnorna under fataburshustrun, som i sin tur lydde under fogden. Pihl menar dock att auktoritet att dela ut order som blev åtlydda inte tillkom kvinnor inom kronans organisation. Fataburshustrun var, trots sin starka ställning, inte den som tog över gårdsdriften om fogden inte var tillgänglig.

I avhandlingen behandlas också löner som ett sätt att avgöra hur arbetet värdesattes. Inte alldeles oväntat låg kvinnornas löner betydligt under

männens löner, även om de (liksom bryggare och bryggerskor) utförde i princip identiska arbetsuppgifter. Pihl pekar dock på att lön för arbete på kronans gårdar inte får förstås endast i termer av utbetalda kontanter utan att andra löneformer också var viktiga. Exempelvis räknar Pihl ut att den fria kosten, som var en del av lönen, i förhållande till kontantdelen hade ett synnerligen stort värde. ”För en legodrång eller fåpiga med en lön i kontanter och kläder till ett värde av 8–15 mark om året var kostens värde tre till fyra gånger större än [...] övriga delar av lönen” (s. 182). Kostens del var inte reglerad av kön utan av klass, där mat intogs på gården vid särskilda bord benämnda herrebord, svennebord och spisbord. Vid bordet åt män och kvinnor tillsammans och den stora skillnaden i värdet på kosten låg således mellan borden, inte mellan män och kvinnor. Dessutom spelade storleken på gården återigen en roll. Fogden på det stora Grips-holm tjänade exempelvis 24 mark medan fogden på det mindre Julita endast tjänade 16 mark. Att det inte går att dra slutsatsen att män per automatik tjänade mer än kvinnor” samt att den stora skillnaden mellan olika gårdar även inom samma övergripande organisation om inte omöjliggör så åtminstone drastiskt försvårar generella jämförelser är viktiga faktorer att ta i beaktande i framtida forskning.

Med tanke på diskussioner om löner, försörjning och genus i vår egen tid är Pihls resultat särskilt intressanta. Han visar bl.a. att det manliga familjeförsörjaridealet inte var förhärskande i 1500-talets Sverige utan att tvåförsörjaridealet var vanligt och påverkade lönesystemen. I de fall mannens lön skulle försörja fru och barn förväntades även hustrun (och möjligen också äldre barn) delta i arbetet. Lönen var således snarast en hushållslön, utställd till mannen men grundad på hushållets arbetsinsats. När det gällde yngre folk, främst pigor och drängar, med korta anställningsförhållanden och sannolikt utan familj att försörja, konstaterar Pihl att det rådde tämligen stor likställdhet och att pigors och drängars löner ofta låg på likartade nivåer.

Som nämndes ovan är det många av Pihls resultat som bekräftar tendenser som lyfts fram i tidigare forskning, bl.a. maskuliniseringsprocessen av yrken där kvinnors vardagliga uppgifter professionaliserades och blev manligt kodade. I tidigare forskning har maskuliniseringsprocessen förklarats med huvudsakligen två faktorer – tillgången på kapital och inrättandet av skråorganisationer – men ingen av dessa faktorer torde ha haft någon större betydelse för arbetet på kronans gårdar. Pihl ser ”kronans och skrånas arbetsorganisationer” som ”uttryck för likartade maskuliniserande utvecklingstendenser”. Det här avsnittet i avhandlingen hade jag önskat att författaren utvecklat lite mer. Som det är nu ger han förvisso en mycket utförlig beskrivning av arbetets organisation och specialiseringens betydelse för könsfördelningen, men just skillnaden mellan kronans

organisation och vad tidigare forskning lyft fram som avgörande faktorer hade gärna fått ta lite större plats.

Ytterligare några aspekter, som på intet sätt förtar den övergripande höga kvaliteten på avhandlingen, bör påpekas. Det råder förstas inga tvivel om svårigheterna med att åldersbestämma de personer som omnämns i tidigmoderna källor och de få siffror man kan finna räcker inte som statistiskt underlag angående ålder. Med det sagt saknas likväl ålder, åtminstone relativ ålder, som viktig faktor i flera av Pihls resonemang. Ålder behandlas som en bakgrundsfaktor, men hade i större utsträckning kunnat inkluderas som en del av det skillnadsskapande. Exempelvis i de hierarkier Pihl nämner, där kön och klass poängteras, kunde ålder gärna ha fått vara mer än bakgrund. Även civilstatus är en av de aspekter som förblir i bakgrunden men som gärna hade fått lyftas fram ännu tydligare och framför allt utgöra en större del av analyserna. Kvinnors försörjning, först som ogifta pigor, sedan som exempelvis hjälp till maken och där- efter med änkepension grundad på makens tjänst, var av Pihls resultat att döma mycket nära kopplad till civilstatus.

De flesta uträkningarna och tabellerna i avhandlingen är synnerligen lätta att tyda. Diskussionen om arbetets individuella beteckningar på sida 141 utgör ett undantag. Pihl skriver att det på Tuna åren 1549–1567 fanns ”46 procent kvinnliga anställda och 49 procent kvinnliga [arbets]beteckningar”. Hur har detta räknats ut? Hade några av kvinnorna dubbla beteckningar? Vad säger i så fall det om kvinnors yrkesidentitet, och kan det verkligen räknas som en beteckning? För dessa siffror hänvisar Pihl till bilaga 1 som källa, men bilaga 1 är endast en förteckning över slott och gårdar som ingår i studien utan uppgifter om hur många som var anställda eller liknande.

Av kapitlet om löner framgår det att pigors och drängars löner var tämligen likställda, men också att lönejämförelser mellan män och kvinnor svårligen låter sig göras eftersom män och kvinnor mycket sällan arbetade inom samma organisatoriska ramar. Pihl visar dock hur exempelvis bryggare och bryggerskor, som utförde i princip identiska sysslor, inte hade samma lön – även om skillnaden inte var väldigt stor. I sin sammanfattning av kapitlet på sidan 205 skriver så Pihl att då mäns och kvinnors arbetsuppgifter var desamma ”till exempel pigor och drängar inom jordbruk och som bryggerskor och bryggare var kvinnors löner lägre än mäns”. På sida 173 står det i stället att ”pigors och drängars löner ofta [låg] på likartade nivåer”, vilket också är vad både senare och tidigare analyser i avhandlingen visar och diskussionerna utgår från. Förmodligen har tveksamheten uppstått ur svårigheterna att avgöra vad som de facto är lika arbete, vilket i sig är en synnerligen intressant diskussion som Pihl utförligt behandlar, och som även återfinns i dagens samhällsdebatt i en 450 år senare kontext.

Självklart kan en avhandling bara nysta upp en begränsad mängd trådar, och så länge forskningsfrågorna besvaras är syftet fyllt. Det är dock mycket synd att Christopher Pihl inte haft möjlighet, eller prioriterat, att utveckla diskussionen om föräldraskap i förhållande till försörjning. Det korta avsnitt som behandlar barn som ett möjligt hinder för arbete är fullt av aspekter värda att nysta i, inte minst för att barn i dagens samhälle har en mycket stor inverkan på kvinnors arbete och ett historiskt perspektiv på den nutida debatten vore nyttigt. Pihl konstaterar att barn inte tycks ha varit ”ett hinder för att få tjänst hos kronan” samt att detta gällde ”både gifta och ogifta kvinnor” (s. 203). Han finner också belägg för att barn till kronoanställda kvinnor kunde bo och äta som en del av moderns lön vilket är intressant men kanske inte överraskande. Att dessa mödrar var ogifta väcker däremot många frågor. Är det rimligt att anta att mödrarna var ogifta för att de inte redovisades som hustrur, vilket är Pihls antagande? Kan barnen ha fötts under trolovningen och därmed inte betecknats som utomäktenskapliga trots att modern inte redovisades som hustru? Var det mer accepterat med utomäktenskapliga barn i 1500-talets Sverige än vad vi tidigare trott, eller utgjorde kronan ett undantag? Idkade kronan välgörenhet genom att anställa ogifta mödrar eller säger anställningarna egentligen mer om en allmän inställning till barns naturliga plats i vardagslivet? Detta är emellertid frågor som går så mycket i utkanten av avhandlingens huvudfrågeställningar och syfte att författaren inte kan förväntas besvara dem. Man får emellertid hoppas att någon ska inspireras att fortsätta nysta i den kombination av ålder, civilstatus, kön och klass som utgjorde ogifta arbetande mödrars identitet.

Trots mina små anmärkningar är detta på alla vis en föredömlig avhandling. Den är lätt att läsa, lätt att hitta i, skriven med ett flytande språk som navigerar mellan akademisk specificering och lättförståelighet, och den behandlar dessutom ett oerhört intressant och aktuellt ämne. Pihl redovisar tydligt sina källor, hur han använder dem och varför och håller samma höga standard igenom hela boken. De frågor han utgår från – samt underfrågor till dessa – utgör en röd tråd genom hela avhandlingen och därmed får de alla också behandling och svar. Dessutom uppskattar jag alldeles särskilt att han tar sig an något som arbete i 1500-talets Sverige – ett ämne som vid en första anblick knappt har tillräckligt källunderlag för ens en kortare artikel – och visar hur tidigmoderna källor med rätt metoder kan vara betydligt fyligare än vad man kunde tro. Däremot håller jag inte med om att ”kronans räkenskaper är ett av de få källmaterial där kvinnor figurerar i någon större omfattning”. Även i exempelvis rättsmaterial finns det betydande mängder kvinnor. Problemet med andra källtyper är dock desamma som Pihl påpekar för kronans räkenskaper; kvinnors insatser tenderar att klumpas ihop under allmänna rubriker, och först när

man som forskare börjar utveckla strödda incidenter får man fram vad kvinnor egentligen gjorde – och att det i förvånansvärt stor utsträckning inte skilde sig från vad män gjorde. Att fler forskare lägger detta pussel är viktigt, inte bara för kvinnornas historia, utan för hela vår förståelse av forna tiders samhällsstrukturer.

Charlotte Vainio

Donationer under stormaktstiden

Cristina Prytz, *Familjen i kronans tjänst. Donationspraxis, förhandling och statsformering under svenskt 1600-tal*, diss., Studia Historica Upsaliensia 248, 260 s., Uppsala 2013.

ATT UNDERSÖKA FÖRLÄNINGAR och donationer tillhör inte de mest populära forskningsämnena i dagens historieforskning. Uppsala-historikern Cristina Prytz har dock nyligen skrivit en intressant doktorsavhandling i ämnet. I sin avhandling undersöker Prytz vad utdelandet av donationer och förläningar berättar om förhållandet mellan kronan och kronans tjänstemän. Vad förväntade kronan sig av individer i kronans tjänst och vilka förväntningar hade tjänstemännen på kronan? I centrum för undersökningen står inte enbart de militära och civila ämbetsmän som tjänade kronan, utan även deras familjer. En av författarens mest centrala teser är nämligen att benådningarna gavs till gifta par i kronans tjänst, inte enbart till männen. En annan central tankegång är att förhandling spelade en viktig roll i donationssystemet och i förhållandet mellan kronan och dess undersåtar.

Som bekant förknippas donationssystemet ofta med den intensiva förlänings- och donationsverksamhet som pågick under drottning Kristinas regeringsperiod. Donationer och (icke-ärfvliga) förläningar var dock inte enbart gåvor som ledde till ett massivt inkomstbortfall för kronan. En förläning eller donation kunde utdelas av olika orsaker. Framst var det naturligtvis fråga om belöningar för trogen tjänst, men samtidigt förväntade kronan sig att mottagaren även skulle förbli trogen. Prytz menar att man på så sätt manifesterade och legitimerade det ömsesidiga förhållandet mellan kronan och dem som tjänade kronan.

Cristina Prytz avhandling är tydligt strukturerad. I inledningskapitlet presenterar hon forskningsfrågorna och avhandlingens teoretiska utgångspunkter. Därtill ger hon en koncis sammanfattning av bakgrunden till donationssystemet och reduktionen, vilket säkerligen är välbehövligt för många läsare. Förlänningar och donationer utdelades med olika villkor, och det är inte alltid lätt att hålla reda på vad som var en allodial donation och vad som var en donation utdelad enligt Norrköpings besluts villkor. Prytz visar genomgående att hon är mycket väl insatt i de här processerna i svensk historia. Även om författaren i allmänhet använder sig av finsk forskning i större utsträckning än vad svenska forskare i allmänhet gör, kunde Eino Jutikkalas klassiska bidrag om godspolitiken ha fördjupat behandlingen ytterligare.¹ Det hade varit intressant att läsa hur Jutikkalas forskning har stått sig i jämförelse med Prytz ansats. Det kan nämnas att även i övrigt polemiserar författaren sparsamt med tidigare forskning.

I det andra bakgrundskapitlet behandlas källor och metod. Cristina Prytz redogör väldigt grundligt för källmaterialet och för de val hon gjort. Prytz arbetar i det stora hela med tre olika typer av källor. Förlänings- och donationsbrev är givetvis det viktigaste materialet. Av dem framgår vem som fick donationerna och hur kronan motiverade benådningarna. Genom kronans konfirmationsbrev, som utfärdades i samband med regentbyten, har Prytz i sin tur undersökt hur donationer och förlänningar omförhandlades. Slutligen har författaren använt sig av suppliker från 1700-talets första hälft. År 1723 fick familjer som förlorat sina besittningar under reduktionen möjlighet att klaga. Genom supplikmaterialet har Prytz studerat hur de uttryckte sig i frågor som rörde kronans ansvar och undersåtarnas plikter. Avhandlingens disposition är uppbyggd enligt källmaterialet, med andra ord utgör en viss typ av källmaterial grunden för ett av de tre huvudkapitlen i boken. Allt material som Prytz använder finns bevarat i två aktsamlingar i Reduktionskommissionens arkiv på Riksarkivet i Stockholm. Det här har varit en praktisk lösning framför allt för att förlänings- och donationsbrev samt supplikerna är utspridda i olika arkivsamlingar. Prytz har valt att granska knappt 200 akter. Geografiskt täcker akterna de flesta länen i de västra och östra riksdelarna. Av de finska länen framträder närmast Nylands och Tavastehus samt Åbo och Björneborgs län.

Cristina Prytz presenterar en del intressanta resultat i sin avhandling. Den stora variationen i fråga om besittningsvillkor när det gäller förlänningar och donationer tyder enligt henne på att det fanns ett stort förhandlings-

1. Eino Jutikkala, *Bonden – Adelsmannen – Kronan. Godspolitik och jordegendomsförhållanden i Norden 1550–1750* (København 1979); Eino Jutikkala, *Bonden i Finland genom tiderna* (Helsingfors 1963 [1942]).

utrymme mellan kronan och dem som tjänade kronan. Ett annat tecken på detta var att donationsbrevens i hög grad var personliga till stilen. Förhandlingen framkommer även i olika familjers försök att förbättra hustrurs och döttrars ställning vid arv. Största delen av donationerna under 1600-talet hade utdelats enligt Norrköpings besluts villkor, vilket betydde att de gick i arv endast på den manliga sidan. Intressant nog visar Prytz hur familjer använde sig av kompenserande strategier. Om inga manliga arvingar fanns överfördes donationerna ofta till mågar. Döttrarna hade även rätt till brudskatt från kronan, som bestod av antingen två eller tre års ränta från donationen. När det gäller hustrur har Prytz kommit fram till ett nytt resultat. Många familjer var måna om att se till att benådningarna var skrivna i båda parternas namn. Hustruns rätt till förläningar och donationer baserade sig framför allt på att hon inkluderades i donations- eller förläningsbrevet. I så fall gick hustruns rätt före sönernas, även om de var vuxna. Således anhöll familjer ofta om att hustrun skulle omfattas av donationen. Det var mycket sällsynt att förläningar och donationer utdelades till kvinnor, men en stor del av dem utdelades till gifta par. Författarens tes är följaktligen att det var hushållet som av samtiden uppfattades vara i kronans tjänst, inte den manlige individen. Kronan var intresserad av att stärka mottagarhushållet och av att knyta till sig familjens kompetens och resurser. I gengäld omfattades familjen av kronans omsorg i enlighet med det ömsesidiga samhällskontraktet.

Genusperspektivet framkommer även när det gäller de klagomål som familjerna i kronans tjänst inlämnade i början av 1700-talet. I supplikerna har Cristina Prytz funnit en del intressanta skillnader beroende på om det var en man eller en kvinna som författat klagomålet. Kvinnor kunde bl.a. vädja till värnlöshet, men även beskriva sig som okunniga, vilket var otänkbart för en adelsman. I övrigt framhövde man i supplikerna värden som rättvisa och nåd. Supplikanterna förväntade sig att kronan skulle beskydda deras rättigheter och egendom. Det centrala var dock enligt Prytz att man hävdade sin rätt. Här förlitar sig Prytz på Maria Ågrens tankar om det tidigmoderna jordägandet.² Det krävdes att man aktivt försvarade sina rättigheter, i annat fall kunde man förlora sin besittningsrätt. Åganderätt var därutöver förenat med heder, anseende och föreställningen om ”den gode husbonden”. Till det senare hörde att man underhöll och vårdade sitt gods och sina bönder, liksom man bevakade sin sociala position.

Avhandlingen visar hur betydelsefulla suppliker var i det tidigmoderna samhället. Prytz undersökning är intressant eftersom den behandlar suppliker som författats av ståndspersoner. För det mesta har forskning-

2. Maria Ågren, *Att hävda sin rätt. Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige, speglad i institutet urminnes hävd* (Stockholm 1997).

en koncentrerat sig på böndernas klagomål. Enligt Prytz var supplikerna ”kärnan i den förhandlande statens kommunikation mellan överhet och undersåtar” (s. 163). De möjliggjorde personliga överenskommelser som gav legitimitet åt systemet. Även om de flesta klagomål avsågs var det viktigt att kronan gav möjlighet att besvära sig. Prytz relaterar sina resultat till tidigare forskning om böndernas klagomål, men det skulle ha varit givande med en utförligare jämförelse med böndernas suppliker. Hurdana skillnader kan finnas t.ex. beträffande tilltalet och argumenterandet i supplikerna?

En av Cristina Prytz centrala teser är att samhällsfördraget mellan kronan och dess tjänstemän förändrades i och med reduktionen. Den individuella aspekten minskade och det fanns inte längre samma utrymme för personlig förhandling, eftersom det nya fördraget baserade sig på mer entydiga regler. På samma sätt tonades familjernas roll ned. Tidigare hade hushållet varit i fokus, men på 1700-talet var tjänsten inte längre en familjeangelägenhet. Det nya fördraget slöts mellan staten och den manlige individen i kronans tjänst. Förändringen skedde inte utan missnöje. I supplikerna efter reduktionen uttrycktes missnöje över att den äldre rättsordningen och ståndspositionen låg under hot. Enligt Prytz präglades det nya fördraget av nya ideal, främst rättssäkerhet och likhet inför lagen.

Utöver de smärre invändningar som nämnts ovan kan en del kritik riktas mot avhandlingen. Statsformeringen behandlas ganska ytligt, särskilt med tanke på att begreppet även ingår i rubriken. Processen behandlas knappt ur teoretiskt perspektiv, och Prytz forskningsresultat relateras inte särdeles starkt till den. I praktiken konstaterar Prytz endast att ”statsformeringen hade en tydlig genusaspekt” (s. 222). Avhandlingen kunde därtill ha lästs igenom ännu en gång. Ett antal smått irriterande slarvfel har slunkit igenom korrekturläsningen. Förfarandet med delsamanfattningar kunde också ha varit konsekvent. De två första huvudkapitlen har en delsamanfattning i slutet, men kapitel fem innehåller aningen förbryllande sammanfattningar även av underkapitlen. Som helhet ger avhandlingen ett stabilt intryck. Genusperspektivet är genomgående lyckat och givande. Genom ett systematiskt arbete och en noggrann närläsning av källmaterialet har Prytz nyanserat bilden av donationssystemet och av förhållandet mellan kronan och dess undersåtar.

Kasper Kepsu

Nya perspektiv på inbördeskriget 1918

Tuomas Hoppu, *Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918* [Erövra Helsingfors. Det tyska anfallet mot den röda huvudstaden 1918], 403 s., Gummerus, Juva 2013.

Jan Olov Näsman, *Till Finlands räddning och Sveriges heder. Svenska brigaden i det finska inbördeskriget 1918*, 228 s., Schildts & Söderström, Helsingfors 2012.

Med några år kvar till hundraårsjubileet av händelserna i Finland 1917–1918 är intresset bland både forskarna och allmänheten för detta historiska skeende fortfarande stort. Detta intresse manifesteras i två nya böcker om krigshändelserna under inbördeskriget: den ena är Tuomas Hoppus bok *Vallatkaa Helsinki* om det tyska angreppet på Helsingfors i april 1918 och den andra är Jan-Olov Näsman framställning om Svenska Brigadens insats vid de vita truppernas erövring av Tammerfors i mars–april 1918.

Filosofie doktor Tuomas Hoppu har sålunda skrivit en bok om de tyska truppernas dramatiska erövring av Helsingfors, fullbordad den 12–13 april 1918. Boken är ingen egentlig ny undersökning, utan en kompilation av händelserna på gräsrotsnivå i bästa Peter Englund-stil, vilket författaren också medger i sitt förord: ”Min strävan var från första början att skapa en bild på djupaste gräsrotsnivå av vad som skedde på Helsingfors gator, i dess byggnader och på dess berg under dessa dramatiska erövringsdagar.”¹ Författaren är dock onödigt blygsam, resultatet är en fängslande, intressant och dramatisk skildring av Helsingfors erövring, där läsaren får ta del av många nya, inte tidigare framförda detaljer och människoöden. Intagningen av Helsingfors har tidigare behandlats i t.ex. monumentalserien *Finlands Frihetskrig I–VI* (1921–1925), men framför allt i publikationen *Helsingin valtaus 12.4.1918 Helsingfors intagning*, som utkom till tjuogoårsjubileet 1938.

Den tyska Östersjödivisionen under ledning av generalen, greve Rüdiger von der Goltz bestod av ca 8 000 man. Divisionen landsteg i Hangö i västra Nyland den 3 april 1918 och inledde följande dag sin marsch mot den ”röda” huvudstaden Helsingfors. Den 6 april erövrade de vita trup-

1. Tuomas Hoppu, *Vallatkaa Helsinki*, s. 7–8: ”Pyrkimykseni oli alusta lähtien luoda mahdollisimman ruohonjuuritasoinen kuvaus siitä, mitä Helsingin kaduilla, rakennuksissa ja kallioidella noiden dramaattisten valtauspäivien aikana tapahtui.”

perna under general Mannerheims befäl Tammerfors efter hårda strider och den 7 april landsteg en avdelning tyska trupper under överste Otto von Brandensteins befäl i Valkom, utanför Lovisa i östra Nyland. Sanden i timglaset började således så småningom rinna ut för den röda ledningen i Helsingfors, som fann sig kringrädd av fiender på alla håll. Men trots att läget syntes utsiktlöst, bestämde man sig för att försvara Helsingfors med vapen i hand. De röda truppernas lägesbedömning i Helsingfors var emellertid inte den bästa, många rykten florerade och många, t.o.m. i ledningen, vägrade sätta sin tro till den tyska landstigningen. Man hävdade att det bara var fråga om en provokation från de vitas sida. Ett likadant öde drabbade också de flygblad med uppmaning om kapitulation som ett tyskt spaningsplan fällde över staden den 6 april. De marinsoldater från engelska ubåtar, vilka inkvarterats på den ryska Östersjöflottans stabsfartyg Pamjat Azova, insåg även att klockan var slagen och avreste till Murmansk efter att den 5 april sänkt sina ubåtar på Kronbergsfjärden utanför Helsingfors.

Hoppus skildring av händelserna den 7 till 13 april framskrider som en thriller, med fokus dels på de tyska truppernas avancemang mot Helsingfors, dels på försvararna inne i staden. Läget för de sistnämnda var kaotiskt, försvarsförberedelserna var på hälft och maktförhållandena ifråga om befälet oklara. De ryska truppernas stridsberedskap var inte heller den bästa, och många ryssar och röda lämnade staden i tysthet. Den röda regeringen, Folkkommisariernas råd (Kansanvaltuuskunta), hade redan i början av april flyttat till Viborg. Det röda gardets befäl i Helsingfors "evakuerades" med tåg den 9–10 april, men före sin avresa utfärdade Evert Eloranta en order om att staden skulle försvaras till varje pris. De rödas fruktade spaningsavdelning (*tiedusteluosasto*) avreste också under sin chef August Oikarinen med tåg mot Viborg den 9 april, men hejdades vid Riihimäki av röda milistrupper. Hela avdelningen häktades och fördes tillbaka till Helsingfors, där medlemmarna spärrades in. De svenska försöken att medla och få till stånd en fredlig lösning misslyckades, då det röda gardet i Helsingfors i sista stund den 10 april vägrade godta tyskarnas krav på ovillkorlig kapitulation. En orsak var det faktum att den röda regeringsmedlemmen Antti Kiviranta, som nyss anlänt från Viborg, meddelade att de fientliga "tyska trupperna" i själva verket endast bestod av ett hundratal vitgardister. Han sufflerades av Algot Untola, redaktör för tidningen *Työmies*, som varnade de röda för att lita på fienden. Rödgardisterna förkastade med ropen "aseisiin!" (till vapen!) det kapitulationsdekret som deras egna ledare Robert Hurskainen, Fredrik Johansson och Edvard Nyqvist tidigare godkänt och förklarade dessa häktade. De tyska trupperna hade i detta skede redan avancerat till Esbo kyrkby där man bl.a. erövrat järnvägsstationen.

Nu återstod sålunda endast skådespelets sista akt, intagningen av Helsingfors. Den 11 april avseglade den ryska Östersjöflottan till Kronstadt och greve von der Goltz gav de tyska trupperna order om att förbereda sig för anfall. Tyskarna nådde stridskontakt med de röda i Alberga, men den tyske befälhavaren trodde fortfarande på de rödas kapitulation. På eftermiddagen samma dag förbjöd emellertid det röda gardets nyvalde chef Kullervo Manner i ett telegram de röda trupperna att kapitulera. Vid samma klockslag lyckades de tyska trupperna bryta sig igenom det röda försvaret vid Alberga och avancerade mot Hoplax dit de nådde på aftonen. von der Goltz, som inkvarterat sig i en villa i Haga köping, räknade kallt med att kunna marschera in i Helsingfors utan större strider redan följande dag.

Den 11 april hade också de vita skyddskårerna i Helsingfors aktiverat sig, och gatustrider utbröt redan samma kväll i Gardesstaden, där en hop skyddskårister förskansat sig i arkitekt Ivar Thomés lägenhet i hörnet av Norra Magasinsgatan och Södra kajen. Slutresultatet var att ett femtiotal vita fångslades av de röda och fördes till milisstationen vid Terrassgatan, där även tidigare tillfångatagna medlemmar av Helsingfors skyddskår hölls inspärrade.

Fredagen den 12 april innebar den första egentliga stridsdagen. De tyska trupperna avancerade på olika håll, vid Tilkka, i Fredriksberg och i Helsing socken, där de röda tvingades dra sig tillbaka från Dickursby till Helsing kyrkby. Huvudanfallet sattes in kl. 5.00 mot Tilkka i Brunakärr, där de rödas försvarsställningar nära sjukhuset snabbt genombröts. Därifrån avancerade tyskarna till Tölö tull i Bortre Tölö. De vita skyddskårerna som var spridda över staden fortsatte även sin aktivitet i bl.a. Eira, där hårda strider utbröt mellan vita och röda vid Fabriksgatan med minst fem röda stupade som följd. På dagen anlände en röd pansarbil till platsen, men de vita lyckades spränga den med en handgranat som kastades från en balkong. Också vid Kaptensgatan i Ulrikasborg utbröt strider, där ett antal röda stupade. I dessa strider klarade sig de vita utan förluster. Tyskarna hade samma förmiddag avancerat till Munksnäs och Fölisön. I Fredriksberg erövrade tyskarna stationsbyggnaden och på eftermiddagen började de avancera genom Tölö mot stadens centrum. Hårda strider fördes på olika håll, vid Diakonissanstalten samt vid Åbo kasern, som tyskarna satte i brand på kvällen den 12 april.

Tyskarna var garvade soldater från världskrigets fronter och de gav ingen pardon åt fienden. Så var fallet med de röda, som försökte fly från Åbo kasern till Koittos hus vid Simonsgatan. Både män och kvinnor blev där de tyska maskingevärens rov. Den 13 och 14 april fullbordades intagningen av Helsingfors, motståndsfickorna uppreisades och de rödaste stadsdelarna Hagnäs, Berghäll och Sörnäs föll i tyskarnas händer. Härvid

besköts Folkets hus, vars torn rasade, och tyska fartyg besköt också det s.k. Borgströmska huset i Kronohagen och Högvakten vid Salutorget. Sammanlagt beräknar Hoppu att ca 320–330 röda försvarare fick sätta livet till, och om man tar alla röda i de omgivande socknarna med i beräkningen kommer man till ca 400 stupade röda. Detta ska ses i relation till de röda förvararnas totala antal, ca 3 000 man. På den tyska sidan stupade 60 man, och 23 vita skyddskårister fick också sätt livet till i striderna.

Det är många brokiga människoöden som passerar revy dessa dagar på Helsingfors gator i Hoppus bok: senator August Hjelt, som hållit sig dold i den röda huvudstaden, fungerade under striderna som tolk för tyskarna; skyddskåristen E. Hülphers, som lyckades fly från den röda milisstationen vid Terrassgatan och oskadd ta sig över till den vita sidan; löjtnant Matti Tiainen, som ledde det misslyckade vita anfallet mot Svenska reallyceum vid Elisabetsgatan; rödgardisten Anton Styck, som tog initiativ till de rödas kapitulation i Nylands kasern i östra ändan av samma gata; den 15-årige rödgardisten August Kerman som sårades i striderna vid Högbergsgatan; de drygt tjugo röda fångar som avrättades på von der Goltz direkta order i Hoplax på kvällen den 12 april; den unge skyddskåristen Klaus Kurkelin som sårades dödligt vid Studenthuset; Martta Salmela, sedermera riksdagsledamot, som följde med striderna i Berghäll; de tyska löjtnanterna Repetzky och Koch vilka utmärkte sig i striden om Åbo kasern; tidningen *Työmies* hatade redaktör Algot Untola (Maiju Lassila) som häktades den 13 april i hörnet av Eriks- och Georgsgatan av en trupp vita skyddskårister ledda av den olympiske silvermedaljören i spjutkastning Väinö Siikaniemi etc.

Såsom Tuomas Hoppu helt riktigt påpekar, är det ingen tvekan om att det var tyskarna som intog Helsingfors. De vita skyddskårstrupperna spelade en underordnad roll i detta sammanhang. Erövringen av Helsingfors hade en stor symbolisk betydelse för inbördeskrigets utfall. Den innebar den slutliga nådastöten för det röda våldet och påskyndade de vita truppers seger, en seger som dock fått sin definitiva manifestation i och med de vita truppers erövring av Tammerfors den första veckan i april, alltså före intagningen av Helsingfors.

Jan Olov Näsman beskriver i boken *Till Finlands räddning och Sveriges heder* den frivilliga Svenska Brigadens insatser i slaget om Tammerfors i månadsckiftet mars–april 1918. Det var en unik händelse såtillvida att det var över hundra år sedan en svensk trupp senast gått ut i krig. Näsman har studerat historia och han var medlem av forskningsprojektet ”Krigsdödade i Finland” samt deltog i delutredningen ”Norden och krigen i Finland och Baltikum 1918–1919”.

När inbördeskriget i Finland bröt ut den 28 januari 1918 nästan samtidigt i Österbotten och i södra Finland var den unga republiken endast drygt sju veckor gammal som självständig nation. Frontlinjen mellan de vita i norr och de röda i söder stabiliserades snabbt och gick ungefär längs en linje från norr om Björneborg till norr om Tammerfors, varefter den krökte sig mot söder till Lempäälä och därifrån gick via Valkeakoski, Heinola och Villmanstrand till Rautus (fi. Rautu) i Karelen. Sveriges regering deklarerade tidigt att man avsåg att förhålla sig neutralt i konflikten, men den svenska opinionen var splittrad och det fanns, speciellt på högerhåll, många som önskade ett aktivt svenskt ingripande i konflikten. Sveriges statsminister, socialdemokraten Hjalmar Branting, konstaterade för sin del: ”Finlandsdebatterna i riksdag och press lämna intet tvivel om att med högermän vid makten skulle Sverige i denna stund varit indraget i den bittra finska kampen” (s. 45–48). I både press och på medborgarmöten på olika håll i landet agiterade förkämparna för ett aktivt stöd till den vita sidan i form av svenska trupper.

Slutresultatet av agitationen för Finlands sak blev att man bildade en förening, Finlands Vänner, inom vars ram rekryteringen av frivilliga och vapenanskaffningen till den ärnade frivilligkåren skedde. I Stockholm öppnades ett värvningskontor, Svenska Brigadens organiseringsbyrå, som leddes av arkeologen, doktor Gustaf Hallström. Någon stor uppslutning av frivilliga åstadkom dessa åtgärder emellertid inte, vilket blev en liten källa till besvikelse bland initiativtagarna. Näsman uppskattar det totala antalet svenska frivilliga i Finlands vita armé till över tusen, av vilka en stor del var officerare och specialister på något område, t.ex. flygare eller artillerister. Ca en tredjedel av de svenska frivilliga tillhörde Svenska Brigaden. Finansieringsfrågan löstes genom insamlingar bland allmänheten samt framför allt genom donationer från näringslivet.

Näsman har på ett tacknämligt sätt använt sig av källmaterialet, bl.a. föreliggande litteratur i ämnet, inbegripet klassiker som Axel Boëthius framställning *Svenska Brigaden* (1920) och J. O. Hannulas *Frihetskriget i Finland år 1918* (1936), men också nyare forskning som Heikki Ylikangas *Vägen till Tammerfors* (svensk upplaga 1995) och Aapo Roselius avhandling *Amatöörien sota. Rintamataistelujen henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918²* (2006). Därtill har han använt sig av ett omfattande arkivmaterial i olika arkiv i både Sverige och Finland, av tidningspressen i bägge länder och ytterligare av muntliga uppgifter. Genom att konsultera bl.a. dagböcker, brev och nedtecknade minnen kan Näsman visa på de motiv som fick svenska frivilliga att ansluta sig till Svenska Brigaden. Det fanns givetvis personer som drevs av äventyrlust, det fanns kriminella element,

2. Amatörernas krig. Frontstridernas personförluster i det finska inbördeskriget 1918.

som måhända ville få en nystart på sitt liv, de fanns de som anslöt sig av pliktkänsla eller andra ideella skäl och så de som ville bli kända och få publicitet, ”bli avfotograferade i Veckojournalen”, vilket kritikern, socialisten och publicisten Ture Nerman träffande påpekade. Det fanns officerare som önskade sig ett lyft i en karriär som kanske stagnerat. En av dem var kapten Axel Hamilton, som blev chef för artilleriskolan i Jakobstad, och ”befordrade” sig själv till överste.

De första medlemmarna av Svenska Brigaden anlände till Torneå med tåg i början av mars 1918. Efter tre veckor bestod brigaden av ca 350 man, och den sändes med tåg till Kauhava i Österbotten, där den vita överbefälhavaren, general Mannerheim med stab logerade. Generalen själv hälsade brigaden välkommen vid en kort ceremoni. Först var det meningen att brigaden, då den saknade stridserfarenhet, skulle hållas i reserv i Kangasala, men på kvällen kom nya order och brigaden fortsatte med tåg till Vehmais, ca fem kilometer öster om Tammerfors.

Slaget om Tammerfors var det största som utkämpats på nordisk mark och likaså säkerligen det blodigaste. Redan den 26 mars hade Mannerheim satt in alla sina styrkor för att bryta det röda motståndet. Anfallet misslyckades p.g.a. de rödas hårda motstånd, och den vita armén hade förlorat en ansenlig mängd krigare i stupade och sårade. Detta var, enligt Näsman, förmodligen orsaken till att Svenska Brigaden genast sändes till fronten. Mannerheim ville få till stånd ett snabbt avgörande. Brigaden fick sitt elddop skärtorsdagen den 28 mars 1918, en dag som senare skulle kallas ”den blodiga skärtorsdagen”. Brigaden beordrades marschklar i gryningen och marscherade mot frontlinjen medförande enbart vapen, ammunition och ryggsäckar. Endast officerarna bar uniform, de övriga var försedda med kokarder och armbindlar i de svenska färgerna, d.v.s. blått och gult. Under marschen till frontlinjen passerades Messuby kyrka, där hårda strider utkämpats de föregående dagarna. I skyttevärnen och i diken låg fortfarande liken av stupade rödgardister utspridda. Brigadchefen kapten Frisell fick av Grupp Renvalds chef, överstelöjtnant Adolf Renvald, order om att med två kompanier fylla luckorna i anfallarnas led i terrängen mellan landsvägarna till Messuby och Uusikylä. Kapten Frisell stannade kvar vid staben, och befälet över brigaden övertogs av löjtnant Folke Bennich-Björkman, som emellertid stupade redan samma dag i strider i skogen öster om Hippodromen. På kvällen kunde det konstateras att den vita fronten på brigadens avsnitt framflyttats ca en kilometer. Priset var dock högt, 18 svenskar hade stupat i strid.

Brigaden saknade bl.a. sjukvårdsmaterial och hade inte tillräckligt med proviant. På morgonen långfredagen den 29 mars fick brigaden rätt att ”proviantera”, d.v.s. plundra det utrymda Uusikylä och kom på detta sätt över både förbandsmaterial och vapen från de övergivna röda ställning-

arna. Resten av dagen och även de följande dagarna tillbringade brigaden i reserv bakom fronten, medan striderna i Tammerfors utkant fortsatte. Brigaden omorganiserades på påskdagen den 31 mars som en infanteribataljon med två linjekompanier, ett maskingevärskompani och ett reservkompani. Dess styrka uppgick, efter att förstärkningar anlät, till ca 300 man. Den 2 april företog de vita styrkorna en stormning av de röda linjerna vid begravningsplatsen i Kalevankangas. Avsikten var att storma åsen och avancera över bangården mot järnvägsstationen, varvid de östra stadsdelarna av Tammerfors skulle blottläggas. Anfallet misslyckades emellertid och på morgonen den 3 april gav överste Ausfeld, som basade för frontavsnittet, order om att också Svenska Brigaden skulle bryta upp. Det var meningen att svenskarna skulle hålla sig utom skotthåll, men av okänd anledning hamnade de snart i stridskontakt med fienden och förlorade flera män i stupade och sårade. Så småningom hamnade delar av brigaden i terrängen mellan begravningsplatsen och sjukhuset mitt framför de röda maskingevären med ett fyrtiotal stupade eller sårade svenskar som följd. Bland de stupade fanns Olof Palme och Styrbjörn von Stedingk. En annan del av brigaden deltog med få förluster i erövringen av Ratina udde och forsens östra strand.

På eftermiddagen den 3 april fortsatte det avbrutna stormningsförsöket, denna gång med bättre resultat. Nu nådde de vita med brigadens män i centern snart stationen och kunde rensa bangårdsområdet utan större problem. På eftermiddagen var de östra stadsdelarna besatta, men grupper av röda gjorde ännu motstånd på andra sidan forsens. De följande dagarna fortsatte striderna inne i staden, ofta i form av gatustrider där de vita avancerade från kvarter till kvarter och från hus till hus. Den 6 april kapitulerade de sista röda försvararna och erövringen av Tammerfors var ett faktum. Därefter utgjordes brigadens uppgifter främst av vaktjänst på olika håll i staden. Därvid deltog man även i avrättningar av rödgardister och ryssar. Näsman anser att det ”inte förefaller helt osannolikt” att svenskarna skulle ha deltagit i avrättningarna. Samtida utsagor bland brigadens medlemmar vittnar också om detta: ”Alla tagna ryssar avlivas” eller ”[D]e äro icke människor, vilddjur som skall utrotas äro de” (s. 138–139).

Efter intagningen av Tammerfors fick Svenska Brigaden, som fortfarande dagligen fick förstärkningar i form av nya frivilliga, en ny chef, den rikssvenske översten Harald Ossian Hjalmarsson. Den 12 april fick brigaden order om att bryta upp med destination Lempäälä, där man utövade patrullverksamhet samtidigt som man ansvarade för att de röda inte bröt sig igenom på frontavsnittet. Den 25 april inleddes en offensiv med Valkeakoski köping som mål. Den 26 april kunde Svenska Brigaden marschera in i det ”befriade” Valkeakoski, vars försvarare lämnat orten föregående natt. För brigadens del betydde detta att kriget var så gott som

avslutat. I början av maj sammanstrålade brigaden med tyskt manskap i Koskis i Tavastehus län, några dagar senare inkvarterades de svenska frivilliga i Tavastehus och den 15 maj anlände brigaden, som då bestod av 550 man, till Helsingfors för att delta i den vita segerparaden följande dag. Därefter återstod endast hemfärden till Sverige. Brigaden avmönstrades av överbefälhavaren, general Mannerheim på Salutorget i Helsingfors den 27 maj. Därefter förflyttades den till Åbo, varifrån hemfärden anträdde den 29 maj.

Ovan anmälda böcker behandlar två främmande hjälptrupper under det finska inbördeskriget, eller med den vita vokabulären ”frihetskriget”. De var varandras motsats, å den ena sidan den tyska Östersjödivisionen, bestående av ärrade krigare med stridserfarenhet från världskrigets skyttegravar, och å den andra Svenska Brigaden, en trupp bestående av frivilliga svenskar mestadels utan stridserfarenhet. Ihågkommas bör dock, vilket Näsman helt riktigt påpekar, att Sverige hade allmän värnplikt och att brigadens manskap sålunda i viss mån var utbildat. Detta kan jämföras med största delen av de vita och röda truppernas militärt utbildade manskap, som t.ex. på den vita sidan fått nöja sig med endast några få veckors utbildning, medlemmarna av den 27. Kungliga Preussiska Jägarbataljonen givetvis undantagna.

Förutom en del ryska officerare och ryskt manskap bestod sålunda de röda trupperna nästan enbart av utbildade trupper, vilket naturligen påverkade krigets utgång. Om man jämför den tyska hjälpkårens och Svenska Brigadens stridsinsatser med varandra, så fick den tyska Östersjödivisionens ingripande en avgörande betydelse för stridsförloppet, åtminstone i så mån att det påskyndades. Svenska Brigadens insats var militärt sätt föga betydande, men enligt Näsman politiskt och ideologiskt av större betydelse. Det kan vidare konstateras att Tuomas Hoppus och Jan-Olov Näsman framställningar, förutom att de utgör intressant läsning, också är en påminnelse om och ett äreminne över två brödra- och grannfolks insatser i denna vår nations självständighetskamp, insatser som för dagens generationer, i såväl Finland, Sverige som Tyskland, närmast är bortglömda.

Lars-Folke Landgrén

Demokrati enligt svensk socialdemokrati

Anna Friberg, *Demokrati bortom politiken. En begreppshistorisk analys av demokrati-begreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919–1939*, diss., 314 s., Bokförlaget Atlas, Stockholm 2012.

DEMOKRATI KOM UNDER 1900-talet att bli ett entydigt positivt begrepp som det var omöjligt att vara en motståndare till. Samtidigt var det också ett mycket omstritt begrepp som kunde definieras på olika sätt och användas för olika syften. I sin avhandling analyserar Anna Friberg den svenska socialdemokratins demokratiuppfattningar under perioden mellan den svenska rösträttsreformen kring 1919 och andra världskriget. Grundnarrativet är att socialdemokraterna efter den vunna rösträtten strävade efter att de demokratiska principerna skulle genomsyra inte bara politiken utan hela samhället. Detta utvidgade demokratibegrepp försvann emellertid i takt med totalitarismens frammarsch i Europa under 1930-talet då den politiska demokratin igen blev den centrala utmaningen.

Efter rösträttsreformen ville socialdemokraterna utnyttja demokratibegreppets positiva konnotationer och strävade därför efter att göra det till en central del av sitt eget program. I den socialdemokratiska argumentationen hette det, att då den *politiska* demokratin var vunnen, gällde det nu att utvidga demokratin också till andra områden. Därför lanserade man olika sammansatta demokratibegrepp som exempelvis *ekonomisk* demokrati, *industriell* demokrati och *kulturell* demokrati och gjorde dem till sina målsättningar. Den politiska demokratin – rösträtten och parlamentarismen – var blott en del av ”den fullständiga demokratin” och kallades därmed också ibland föraktfullt för ”borgerlig demokrati”.

Efter det s.k. kosackvalet 1928 då högern intensivt och framgångsrikt anklagade socialdemokraterna för kommunism och för att vara Moskvas marionetter skedde en förändring i socialdemokraternas retorik. Där den ekonomiska demokratin tidigare syftat till ett statligt *övertagande* av produktionsmedlen blev den nu en fråga om statligt *inflytande* över produktionen. På motsvarande sätt reducerades den industriella demokratin gradvis från att ha handlat om *arbetarmakt* till att handla om *arbetarinflytande* och slutligen *arbetarinsyn*. Också folkhemsbegreppet genomgick en liknande förändring. Friberg nyanserar den existerande historieskrivningen genom att lyfta fram de ganska radikala avsikter som Per Albin Hansson ursprungligen hade med sitt folkhem.

På 1930-talet blev den politiska demokratin – rösträtten och parlamentarismen – åter en central utmaning, och då övergav socialdemokraterna de sammansatta demokratibegreppen för att i stället genom begrepp som ”den nordiska demokratin” och ”folkhemmet” betona samförståndet och den nationella sammanhållningen. Där jämlikhet, rättvisa och deltagande hade varit centrala element i 1920-talets socialdemokratiska demokratiuppfattning kom demokratin under 1930-talet enligt Friberg att betyda fred, samförstånd och kompromissanda. Det allt mer påträngande hotet från de våldsamma totalitaristiska regimerna var säkert en orsak, men förskjutningen hade antagligen också att göra med det faktum att socialdemokraterna kommit till makten och därmed hade ett minskat intresse av att betona det rådande tillståndets eländighet. Det viktiga var inte längre att peka på orättvisor, utan att försvara demokratin genom att så tydligt som möjligt ta avstånd från inte bara kommunismen utan också fascismen och nazismen. Därmed kom demokratin under 1930-talet att i allt högre grad definieras utifrån vad det inte var.

Friberg har också en intressant poäng i att socialdemokraterna använde demokratibegreppet mera sällan under 1930-talet än under 1920-talet. Visserligen var det viktigt att försvara den politiska (eller nordiska) demokratin, men denna målsättning skiljde inte socialdemokraterna från deras konkurrenter, och därför var demokratibegreppet inte längre så viktigt som det hade varit under 1920-talet då målet hade varit en demokratisering av hela samhället.

Fribergs avhandling bjuder på angenäm läsning, även om de obligatoriska transportsträckorna (disposition, forskningsfält, källmaterial) kan kännas lite långa och tillgjorda. Genom sitt begreppshistoriska perspektiv har Friberg också gett ett värdefullt bidrag till den existerande litteraturen om den svenska socialdemokratin, välfärdsstaten och Sveriges politiska historia under 1900-talet. Den svenska modellen är inte ett resultat av förverkligandet av en socialdemokratisk planritning tagen från exempelvis Per Albin Hanssons folkhemstal 1928, utan visionerna och begreppen man använde för att uttrycka dem har förändrats över tid. När begreppshistoria är som bäst lyfter den fram bortglömda aspekter eller användningar av centrala politiska begrepp, och i Fribergs bok hittar den som anser att demokrati också kan innebära andra saker än politiskmakt goda uppslag och idéer.

Metodologiskt står Friberg närmare den tyska begreppshistoriska traditionen efter Reinhart Koselleck än den angloamerikanska kontextualismen som förknippas med Quentin Skinner och J. G. A. Pocock. Friberg intresserar sig alltså mer för förändringar i demokratibegreppet över tid (det diakrona perspektivet), än för att identifiera de avgörande situationer och debatter där begreppet försetts med nya betydelser eller ett nytt

innehåll (det synkrona perspektivet). Fördelen med detta val är att Friberg på ett övertygande sätt lyckas visa hur socialdemokraternas demokratiförståelse förändras i takt med den politiska utvecklingen under den undersökta perioden.

De intressantaste avsnitten i boken är utan tvekan de stycken där Friberg använder Koselleck för att diskutera hur det politiska språkbruket i hög grad är ett spel med tid och temporalitet. Bl.a. visar hon hur användningen av de sammansatta demokratibegreppen i mitten av 1920-talet försedde demokratin med en framtidsdimension som den hade saknat under perioden omedelbart efter rösträttsreformen. Genom att tala om hur demokratin skulle utvidgas till andra delar av det samhälleliga livet kunde socialdemokraterna fortsättningsvis föra fram demokratiseringen som ett slagord och som sin centrala politiska vision. Friberg demonstrerar också hur de sammansatta demokratibegreppen hade olika grader av temporalitet. Medan den ekonomiska och den industriella demokratin var något utopiska och kunde peka mycket långt i framtiden, så låg frågor kring exempelvis utbildningens demokratisering mycket närmare i tid.

I många fall präglades socialdemokraternas syn under 1920-talet av en i det närmaste historiedeterministisk tro på oundvikligheten av den gradvisa demokratiseringsprocessen. Denna framstegsoptimism eller framtidsdimension hos demokratibegreppet minskade betydligt under 1930-talet då demokratin blev något som skulle försvaras mot det totalitära hotet. De sammansatta demokratibegreppen försvann, och i stället började man använda termer som folkhem eller nordisk demokrati som i mycket hög grad pekade bakåt i tiden, på en svensk eller nordisk tradition av frihet.

Nackdelen med att Friberg fokuserar så kraftigt på det diakrona perspektivet är att aktörerna tenderar att försvinna i analysen. Man kunde nästan säga att begreppshistoria i Fribergs tappning närmar sig en form av diskursteori där begreppen eller språket självt uppfattas som drivande faktorer, i stället för de aktörer som använder dem. Fribergs berättelse handlar om den stegvisa förändringen i den socialdemokratiska definitionen av demokrati, men inte så mycket om de sätt på vilka olika aktörer använde begreppet demokrati för olika ändamål i olika debatter.

Man har naturligtvis rätt att använda den metod som lämpar sig bäst för att lyfta fram just de aspekter man råkar vara intresserad av, men i Fribergs avhandling saknar jag nog en mera levande redogörelse för striderna inom socialdemokratin. Visserligen låter Friberg ett stort register av skribenter komma till tals – från Arthur Engberg, Zeth Höglund och Nils Karleby till Ernst Wigforss, Per Albin Hansson och Rickard Sandler. Men ofta passerar dessa bara revy. Målsättningen blir lite för ofta att finna en koherent socialdemokratisk definition av demokrati i stället för att med utgångspunkt i mångfalden försöka identifiera de centrala striderna

inom partiet. Vilka var de avgörande skiljelinjerna, när och med vilka argument ägde de avgörande begreppsliga förändringarna rum?

På samma sätt ägnar Friberg i mitt tycke ett lite väl knappt utrymme åt skildringen av striderna om rätten till demokratibegreppet mellan rivaliserande politiska grupperingar. Friberg orienterar sig elegant bland både källor och forskningslitteratur kring den svenska socialdemokratis historia, men jag hade gärna läst mer om de argument med vilka högern eller kommunisterna försökte erövra ”demokratin” eller definiera den annorlunda än socialdemokraterna, samt hur centrala socialdemokrater svarade på detta.

Slutligen saknar jag också ett mer genomgående internationellt perspektiv i avhandlingen. Friberg kvitterar den internationella (teoretiska) demokratidiskussionen med ett åtta sidor långt introducerande kapitel, men i hennes egen analys av den svenska socialdemokratis demokratiförståelse under perioden 1919–1939 finns det få referenser till europeiska tänkare eller händelser. De gånger en Otto Bauer eller Karl Mannheim nämns är det i regel som något separat, som inte var en del av samma kontext som den svenska diskussion Friberg analyserar. Visserligen kan det hända att den svenska socialdemokratin redan under 1920-talet befann sig i ett ganska hermetiskt intellektuellt tillstånd, men i så fall kunde Friberg uttryckligen ha påtalat denna isolation och gjort den till föremål för analys. På så sätt kunde Friberg också ha bidragit till att diskutera den intressanta frågan när svensk socialdemokrati slutade se till utlandet och i stället började uppfatta sig själv som en föregångare och en demokratisk modell för världen att ta efter.

Denna kritik får inte överskugga mitt generellt positiva omdöme. Den bottenar snarast i en övertygelse om att Friberg skrivit en både viktig och imponerande avhandling, som förtjänar en läsekrets också utöver dem som är intresserade av svensk socialdemokrati.

Johan Strang

Det sjätte Gösta Mickwitz-seminariet och utdelningen av Gösta Mickwitz-priset

Med medel som dels donerats, dels testamenterats till Historiska föreningen i Finland av framlidne professorn i nationalekonomi vid Helsingfors universitet Gösta Mickwitz (1917–2003), har föreningen inrättat ”Bröderna Gösta och Gunnar Mickwitz fond för historisk och ekonomisk-historisk vetenskap”. Fondmedlen ska användas till att arrangera ett vartannat år återkommande vetenskapligt seminarium. Enligt donatorns önskemål ska ekonomisk-historisk forskning även uppmärksammas och diskussion mellan olika historiska discipliner uppmuntras. Detta seminarium har med donators tillstånd getts namnet ”Gösta Mickwitz-seminariet”. Det första Gösta Mickwitz-seminariet arrangerades redan 2003.

Temat för det sjätte Gösta Mickwitz-seminariet var minoriteterna i Finland under rubriken ”Finlands historiska minoriteter i fokus”. Seminariet gick av stapeln i Vetenskapernas hus vid Kyrkogatan 6 i Helsingfors den 13 november 2013 med början kl. 15.00. På det tvåspråkiga seminariet, som samlade ca trettio deltagare, uppträdde flera framstående inhemska forskare. Efter välkomstord av Historiska föreningens ordförande, professor Peter Stadius, följde föredrag av fil.dr Ainur Elmgrén om ”Tatarerna i Finland – vårt hemliga vapen”, och docent Simo Muir, vars rubrik löd ”Juutalaiset vähemmistönä itsenäisessä Suomessa 1918–1945” (Judarna som minoritet i det självständiga Finland 1918–1945). Efter en kaffepaus fortsatte seminariet med föredrag av professorn i historia Henrik Meinander, som talade kring temat ”Finlandssvenskarna, en minoritet?”. Därefter talade Veli-Pekka Lehtola, professor i samisk kultur från Giellagas-institutet vid Uleåborgs universitet om ”Saamelaiset, suomalainen vähemmistö ja Pohjolan kansa” (Samerna, en finländsk minoritet och ett nordiskt folk).

I samband med Gösta Mickwitz-seminariet ska ur fondens avkastning även utdelas ett pris som bär den framlidne donatorns namn. Priset är avsett att utdelas till en historiker som på ett bemärkt sätt bidragit till att upprätthålla ett levande intresse för historia och historieforskning, före-

trädesvis för ett förtjänstfullt vetenskapligt arbete i ekonomisk historia eller historia. Det första priset utdelades 2003 till docent Susanna Fellman och det har sålunda tidigare utdelats fem gånger. Övriga pristagare har i tur och ordning varit Niels Kayser-Nielsen (2005), Henry Rask (2007), Ann-Catrin Östman (2009) och John Chrispinsson (2011). Denna gång bestod priskommittén av professor Peter Stadius, docent Lars-Folke Landgrén, fil.dr Aapo Roselius och fil.mag. Sophie Holm.

Priskommittén beslutade, då priset nu för sjätte gången utdelades, enhälligt premiera universitetslektorn, docenten Panu Pulma för hennes forskning om den romska minoriteten i Finland. Panu Pulma har nyligen redigerat ett verk om de finländska romernas historia, *Suomen romanien historia* (Finska Litteratursällskapet 2012). Priskommittén ansåg i sin motivering att Panu Pulma både som historieforskare och som universitetslärare samt inom många institutioner och verksamhetsformer bidragit till att levandegöra intresset för historien och historieforskningen kring utsatta grupper i Finland, bl.a. den romska minoriteten och de fattiga i samhället. Efter prisutdelningen höll pristagaren på både svenska och finska ett föredrag rubricerat ”Romerna – den okända minoriteten”. Därefter följde en förhållandevis livlig diskussion, varefter seminariedeltagarna drack pristagarens skål.

Det sjätte Gösta Mickwitz-seminariet avslutades på kvällen med en middag som arrangörerna gav för pristagaren samt föredragshållarna på restaurang Kosmos på Lönnrotsgatan.

Lars-Folke Landgrén

Då och nu i Topelius historiska noveller

Historiska nämnden och Litteraturvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland ordnade den 22 november i Helsingfors ett heldagsseminarium kring Topelius novellistik. Närmare bestämt var temat Topelius ”historiska” noveller, både de som var historiska redan för hans samtid och de som har blivit det för dagens publik. Incitament för seminariet var den nyligen utgivna *Hertiginnan af Finland och andra historiska noveller*, del V i den pågående textkritiska utgåvan Zacharias Topelius Skrifter (ZTS).

Seminariet öppnades av fil.dr Pia Forssell, som är huvudredaktör för ZTS och utgivare av ovan nämnda verk. Efter välkomstorden talade Forssell under rubriken ”Hertiginnor, häradshövdingar och hittebarn. Topelius historiska noveller och utgåvorna av dem”. Forssell redogjorde för Topelius mångsidighet som skönlitterär författare vad gäller teman samtidigt som hon presenterade hur de olika novellerna har introducerats för läsarna. Professor emeritus Matti Klinge behandlade i sitt föredrag det franska inflytandet i Topelius noveller och gav en heltäckande överblick över den franska novellformen och hur den med sina ofta historiska teman kom att påverka den historiska novellens frammarsch i Finland med Topelius i spetsen.

Efter lunchpausen talade följande föredragshållare professor Bo Pettersson kring *Hertiginnan af Finland* och den historiska romanens tradition. Pettersson presenterade den historiska romanens historia och lyfte fram bl.a. Walter Scotts betydelse för denna genre. Efter den inledande historiska överblick talade Pettersson om skillnaderna mellan den första bokutgåvan av *Hertiginnan* från 1850 och den andra från 1880. Professor Mari Hatava från Tammerfors universitet talade därefter om ”Historikerns roll och berättarens i *Hertiginnan af Finland*”. Hatava konstaterade bl.a. att historievetenskapen inte ännu var etablerad i Finland kring mitten av 1800-talet, varför det fanns en större frihet att skriva historia. I föredraget kastade Hatava ljus på Topelius berättarteknik och placerade in den i en historisk kontext.

Under seminariets avslutande session talade docent Henrik Knif om Topelius ambivalenta hållning till 1700-talet och upplysningen. Samtidigt som Topelius ofta kritiserade 1700-talets rationalism och förnekelse hyste han ett stort intresse för tidsperioden, vilket bl.a. framgår av novellen *Hertiginnan af Finland*. Professor Elisabeth Mansén från Stockholms universitet höll det sista föredraget för dagen, i vilket hon talade under rubriken ”Den mörka tavlan. Tidstypiska sinnesintryck i *Hertiginnan af Finland*”. I föredraget gav Mansén en tankeväckande exposé över hur Topelius använde olika sinnesintryck i sin berättelse och vad detta kan berätta för oss om tiden för dess författande. Seminariet avrundades av professor Henrik Meinander, som knöt ihop trådarna och öppnade för allmän diskussion. Efter det digra vetenskapliga utbudet bjöds seminariets deltagare på vin och tilltugg i Svenska litteratursällskapets auditorium på Riddaregatan 5.

Jens Grandell

Innehållsförteckning

Henrika Tandefelt och Maria Vainio-Kurtakko, <i>Herrgårdens många skepnader. Den finländska herrgårdsforskningens traditioner</i>	121
---	-----

Uppsatser:

Sofia Aittomaa, <i>Alexander I:s kolossalbyst. Från lojalism via avrussificering till rehabilitering</i>	429
Carolina Brown, <i>Bilder, sällskapsliv och herrgårdskultur. Maskeradporträtt, silhuetter och andra bilder från 1700-talets Tista</i>	185
Mikko Heikkilä, <i>Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde man?</i>	333
Johanna Ilmakunnas, <i>Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar. Johan Gabriel Oxenstiernas och Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker</i>	156
Kasper Kepsu, <i>Godsdrift och tjänstemän på ingermanländska gods under 1600-talets andra hälft</i>	132
Lars-Folke Landgrén, <i>Hitlers andra revolution i Tyskland sommaren 1934 i svensk och finländsk press</i>	33
Tomi Mertanen, <i>Konstutställningsutbytet mellan Finland och Tyskland på 1930-talet</i> ..	469
Andrej Scheglov, <i>”Såsom han hade itt skröpelighethiffuerne”. Beskrivningen av kung Magnus Eriksson i Olaus Petris krönika och i de medeltida källorna</i>	374
Marie Steinrud, <i>Per Reinhold Tersmedens Ramnäs. Bruksherrgården som scen för statuskonsumtion och manifestation i början av 1800-talet</i>	216
Henrika Tandefelt och Maria Vainio-Kurtakko, <i>Ett storgods som historisk och modern konstruktion. V.M. von Borns etablering på Sarvlaks i Pernå</i>	251

Göran Ulväng, *Betydelsen av att äga en herrgård. Herrgårdar, ståndsgårdar och gods i Uppsala län under 1700- och 1800-talen* 287

Ann-Catrin Östman, *Valio och Enighetens tidiga historia – om smör, språk och kooperativ handel* 1

Översikter och meddelanden:

Einar Värä, *Fyra globala brytningar som ledde till 1900-talets världskrig. En undersökning av orsakerna till första världskriget utgående från finskspråkiga dagstidningar från åren 1876–1909* 64

Granskningar:

Johanna Aminoff-Winberg (red.), *Adeln och dess hus*. Av Göran Norrby 495

Anne Berg, *Kampen om befolkningen. Den svenska nationsformeringens utveckling och socio-politiska förutsättningar ca 1780–1860*. Av Henrik Forsberg 99

Gabriel Bonsdorff, *Om sättet att anlägga en köksträdgård för husbehov*, utg. Irma Lounatuuri. Av Jani Marjanen 104

Johanna Bonäs, *Kommunistkräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik. Svenskösterbottniska bönder inför Lapporörelsen sommaren 1930*. Av Henrik Meinander 424

Knut Dørum & Hilde Sandvik (red.), *Opptøyer i Norge 1750–1850*. Av Miriam Rönningqvist 91

Lars Ericson Wolke, *Sjöslag och rysshärjningar. Kampen om Östersjön under stora nordiska kriget 1700–1721*. Av Christer Kuvaja 88

Anna Friberg, *Demokrati bortom politiken. En begreppshistorisk analys av demokrati-begreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919–1939*. Av Johan Strang 514

Kjeld Hald Galster, *Danish Troops in the Williamite Army in Ireland 1689–91*. Av Rolf Johansson 83

Karin Granlund, *Prins i en värld som inte fanns – om en adelsgosses uppväxt på storgodset Tervik i 1920–1940-talets Finland*. Av Maria Vainio-Kurtakko 322

Tuomas Hoppu, <i>Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918</i> & Jan Olov Näsman, <i>Till Finlands räddning och Sveriges heder. Svenska brigaden i det finska inbördeskriget 1918</i> . Av Lars-Folke Landgrén.....	506
Mirkka Lappalainen, <i>Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697</i> . Av Juha-Matti Granqvist	409
Eva-Marie Letzter (red.), <i>Auktoritet i förvandling. Omförhandling av fromhet, lojalitet och makt i reformationens Sverige</i> . Av Charlotte Vainio.....	406
Ohto Manninen & Raimo Salokangas, <i>Eljas Erkko – vaikenematon valtiomahti</i> . Av Alekski Ahtola	107
Thomas Neidenmark, <i>Pedagogiska imperativ och sociala nätverk i svensk medborgarbildning 1812–1828</i> . Av John Strömberg.....	419
Christopher Pihl, <i>Arbete. Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige</i> . Av Charlotte Vainio	497
Cristina Prytz, <i>Familjen i kronans tjänst. Donationspraxis, förhandling och statsformering under svenskt 1600-tal</i> . Av Kasper Kepsu.....	502
V. V. Roginskij, <i>Borba za Skandinaviju. Mezjdunarodnye otnoshenija na Severe Evropy v epochij Napoleonovskih vojn 1805–1815</i> . Av Alpo Juntunen.....	413
Kirsi Vainio-Korhonen, <i>Sofie Munsterhjelmin aika. Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa</i> . Av Juha-Matti Granqvist	317

Från fältet:

<i>Historiska föreningen 2012</i> . Av Sophie Holm.....	110
<i>Historiska samfundet i Åbo 2012</i> . Av Sarah Hankalahti	115
<i>Nytt arkivmaterial på SLS</i> . Av Maria Miinalainen	116
<i>Nytt liv i gamla herrgårdssamlingar</i> . Av Petra Hakala.....	326
<i>Nordiskt slotts- och herrgårdssymposium i Skåne 2013</i> . Av Johanna Ilmakunnas och Henrika Tandefelt	328
<i>Det sjätte Gösta Mickwitzseminariet och utdelningen av Gösta Mickwitz-priset</i> . Av Lars-Folke Landgrén	518
<i>Då och nu i Topelius historiska noveller</i> . Av Jens Grandell.....	519

Medarbetare i detta nummer:

Sofia Aittomaa, fil.mag., doktorand, Åbo Akademi; *Jens Grandell*, fil.mag., doktorand, Helsingfors universitet; *Kasper Kepsu*, fil.mag., doktorand, Helsingfors universitet; *Lars-Folke Landgrén*, docent, direktör, Helsingfors universitet; *Tomi Mertanen*, fil.dr, forskare, Helsingfors; *Göran Norrby*, fil.dr, Stockholm; *Johan Strang*, docent, forskare, Helsingfors universitet; *Charlotte Vainio*, fil.mag., doktorand, Helsingfors universitet.

Tomi Mertanens uppsats har översatts av Jennica Thylin-Klaus. Översättningen finansierades av FILI/Delegationen för den svenska litteraturens främjande.

Historisk Tidskrift för Finland 2013:4

- 429 Sofia Aittomaa, *Alexander I:s kolossalbyst. Från lojalism via avrussificering till rehabilitering*
- 469 Tomi Mertenan, *Konstutställningsutbytet mellan Finland och Tyskland på 1930-talet*

Granskningar

- 495 Johanna Aminoff-Winberg (red.), *Adeln och dess hus*. Av Göran Norrby
- 497 Christopher Pihl, *Arbete. Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige*. Av Charlotte Vainio
- 502 Cristina Prytz, *Familjen i kronans tjänst. Donationspraxis, förhandling och statsformering under svenskt 1600-tal*. Av Kasper Kepsu
- 506 Tuomas Hoppu, *Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918* & Jan Olov Näsman, *Till Finlands räddning och Sveriges heder. Svenska brigaden i det finska inbördeskriget 1918*. Av Lars-Folke Landgrén
- 514 Anna Friberg, *Demokrati bortom politiken. En begreppshistorisk analys av demokratibegreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919–1939*. Av Johan Strang

Från fältet

- 518 *Det sjätte Gösta Mickwitz-seminariet och utdelningen av Gösta Mickwitz-priset*. Av Lars-Folke Landgrén
- 519 *Då och nu i Topelius historiska noveller*. Av Jens Grandell
- 521 Årsinnehållet

HISTORISKA

Historisk Tidskrift för Finland www.historisktidskrift.fi

Redaktionens adress: Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konstforskning, PB 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet. **Prenumerationspris 2013:** 40,00 €. För beställningar till utlandet tillkommer 5,00 €. **Lösnummerpris:** 12,00 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14), Gaudeamus Kirja & Kahvi samt genom redaktionen. **ISSN:** 0046-7596
Tryck: Waasa Graphics Oy, Vasa 2014

FÖRENINGEN